

TÜBİTAK
PROJE ÖZET BİLGİ FORMU

Proje Yürütücüsü:	Doç. Dr. OYA MORVA
Proje No:	119K855
Proje Başlığı:	Kültürlerarası Etkileşim Pratiği Olarak Bulgaristan'Dan Türkiye'ye Göç: 1969-1978 Yakın Akraba Göçü ile 1989 Zorunlu Göçü'Nün Göçmenlerin Deneyim Anlatıları Üzerinden Analizi
Proje Türü:	1002 - Hızlı Destek
Proje Süresi:	12
Araştırmacılar:	GÜL ÖZSAN
Danışmanlar:	
Projenin Yürütüldüğü Kuruluş ve Adresi:	İSTANBUL Ü. İLETİŞİM F. GAZETECİLİK B.
Projenin Başlangıç ve Bitiş Tarihleri:	15/03/2020 - 15/03/2021
Onaylanan Bütçe:	38280.0
Harcanan Bütçe:	30785.81
Öz:	Bu proje, Türkiye'ye göç etmiş olan Bulgaristan göçmenlerinin Türkiye'deki deneyimlerini ve kültürel etkileşimlerini ele almaktadır. Araştırmanın odaklandığı dönem 1969-1978 yıllarını kapsayan Yakın Akraba Göçü ile 1989 yılında gerçekleşen Zorunlu Göç'tür. Çalışma ile amaçlanan, göçün ve göç sonrası toplumsal ve kültürel süreçlerin, kültürel etkileşimin faili olan kişiler tarafından nasıl yaşandığını ve anlatıldığını görünür kılmaktır. Bu doğrultuda sözkonusu dönemlerde İstanbul'a gelmiş ağırlıklı Avcılar ve Gaziosmanpaşa'da yaşamış kişilerle (toplam 40 kişi ile) derinlemesine görüşmeler yapılarak göç deneyimine ilişkin anlatıların ve maddi kültür nesnelerinin analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sırasında etnografik yöntem ve bakış açısının olanaklarından faydalanılmıştır. Projenin bulguları göç grubunun evsahibi kültürle din, dil, etnik köken vb. ortaklıklarına karşın, çeşitli alanlarda belli oranda uyum güçlükleri yaşadıklarını ortaya koymuştur. Göçten sonraki gündelik yaşam, öncesine göre önemli farklılıklar içermektedir. Bu farklılıklar genel olarak ekonomik sistem, eğitim sistemi ve çalışma örgütlenmesinde gözlemlenen ?sisteme? ilişkin farklılıklar üzerinden dile getirilmektedir. Ancak bunun ötesinde, alışılan sosyal çevrenin kaybı da yalnızlık duygusu ve aidiyet eksikliği şeklinde yansımaktadır. Buna karşın bu tür duygular güçlü bir uyum talebini de içermektedir. Ayrıca entegrasyona dair uygulamaların somut ve etkin olduğu ekonomi ve eğitim alanlarında (işe yerleştirilme, eğitim-öğretime kaynaştırma programları, kira yardımı vb.) uyum güçlüklerinin daha kolay bertaraf edildiği görülmektedir.
Abstract:	This project deals with the experiences and cultural interactions of Bulgarian immigrants in Turkey. The research focuses on the ?1969?78 Close Relative Migration? and the ?1989 Forced Migration? periods. This study aims to show how social and cultural processes were experienced during migration and post-migration processes and are narrated by the people who became the agents of cultural interaction. In-depth interviews were conducted with the immigrants (40 in total) who came to Istanbul ? mainly Avcılar and Gaziosmanpaşa ? during the mentioned migration periods. Narratives of their migration experiences and material culture objects were analysed regarding their social and symbolic meanings. During the analysis ethnographic perspective and method were employed. Although the migration group shared the same religion, language, ethnicity and other characteristics of the host culture, the project?s findings revealed they experienced adaptation difficulties in some areas. After migration, their daily life included significant differences compared to previous patterns. These ?systemic? differences were observed in the economic and education systems and organisation of work. Beyond this, the loss of a familiar social environment was also reflected in the narratives as a sense of loneliness and a lack of belonging. However, adaptation difficulties were shown to be more easily eliminated in the areas of economy and education when integration practices were tangible and practical (such as through job placement, education orientation programmes and rent assistance).
Anahtar Kelimeler:	Bulgaristan Türkleri, 1969-78 Yakın Akraba Göçü, 1989 Zorunlu Göçü, kültürel etkileşim
Fikri Ürün Bildirim Formu Sunuldu Mu?:	Evet

**Kltrlerarası Etkileşim Pratiği Olarak Bulgaristan'dan Türkiye'ye Gç: 1969-78 Yakın
Akraba Göçü ile 1989 Zorunlu Göçü'nn Göçmenlerin Deneyim Anlatıları zerinden
Analizi**

Program Kodu: 1002

Proje No: 119K855

Proje Yürütücüsü:

Doç. Dr. Oya MORVA

Araştırmacı/ Uzman:

Prof. Dr. Gül ÖZSAN

Bursiyerler:

Arda KAYA

İsmail Ferhat Ayten

HAZİRAN 2021

İSTANBUL

ÖNSÖZ

Türkiye'ye en büyük göç hareketlerinden biri olan Bulgaristan göçünü odağına alarak, 1969-78 Yakın Akraba Göçü ile 1989 Zorunlu Göçü sonrası Türkiye'ye göç etmiş kişilerin bir entegrasyon ve uyum süreci olarak kültürel etkileşimi ne şekilde deneyimleyip yorumladıklarını failin bakış açısından ele alarak açıklamayı hedefleyen 119K855 numaralı bu proje, TÜBİTAK Sosyal Bilimler Araştırma Grubu tarafından maddi olarak desteklenmiştir. Proje 15 Mart 2020-15 Mart 2021 tarihleri arasında yürütücü Doç. Dr. Oya Morva ve araştırmacı Prof. Dr. Gül Özsan tarafından gerçekleştirilmiştir. Yürütücü ve araştırmacı dışında projede iki lisansüstü bursiyer görev almıştır.

Yüzyüze derinlemesine görüşmeleri içerecek şekilde planlanmış olan saha çalışması COVID-19 pandemi dönemine denk geldiğinden, olağandışı koşullar altında yönetilmek zorunda kalınmıştır. Pandemi döneminin tüm olumsuzluklarına karşın koşulları zorlayarak gerek yüz yüze gerekse çevrim içi ortamda saha çalışmamızı tamamlamamızda verdikleri destek için görüştüğümüz her bir kişiye minnettarız. Bazen birbirleri ile paylaşmadıkları en zor deneyimlerini bize anlattılar. Bütün katkıları için çok teşekkür ediyoruz.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
1.GİRİŞ.....	1
2.LİTERATÜR ÖZETİ.....	3
3.GEREÇ VE YÖNTEM.....	7
4.BULGULAR ve TARTIŞMA.....	12
4.1 Göçten Önce Göç Edilen Coğrafya ile İlişilenme: “Türkiye’yi Hayal Etmek”.....	12
4.2 Göç Sonrası Geline Yer ile İlişki Kurma : Türkiye’yi Deneyimlemek.....	18
4.2.1. Yol-yolculuk ve sınır	18
4.2.2. Sınırdan ötesi: İstanbul ve semtler.....	24
4.3 Kültürel Etkileşim ve Dahil Olma Süreçleri.....	28
4.3.1. “Eve geliyordum, ben okulu bırakacağım diyordum”: Türkiye’deki eğitim deneyimine dair bir anlatı.....	31
4.4 Bulgaristan Göçünü ve Kültürel Etkileşimi Maddi Kültür Üzerinden Okumak.....	32
4.4.1 Eğitim ve meslek anlatılarını maddi kültürle birlikte düşünmek.....	33
4.4.2 Evin anlatıların merkezi oluşu, ev sahibi olma örüntüsü ve sınıf kodları.....	35
4.4.3 “Satılacak eşya” ve “satılmayacak eşya” kategorileri	36
4.4.4 “Şalvardan o zaman Türklük anlaşılıyordu”.....	47
4.4.5 Şalvar giymek, gelenek ve modernlik kurguları.....	48
4.4.6 Bebek arabalı kadın: “Buradaki hayat tarzı ile oradaki hayat tarzımız çok farklıydı”.....	49
6. SONUÇ.....	53
7. ÖNERİLER.....	56
KAYNAKÇA.....	58

EK 1- GÖRÜŞME SORULARI.....	66
------------------------------------	-----------

ÖZET

Bu proje, Türkiye'ye göç etmiş olan Bulgaristan göçmenlerinin Türkiye'deki deneyimlerini ve kültürel etkileşimlerini ele almaktadır. Araştırmanın odaklandığı dönem 1969-1978 yıllarını kapsayan Yakın Akraba Göçü ile 1989 yılında gerçekleşen Zorunlu Göç'tür. Çalışma ile amaçlanan, göçün ve göç sonrası toplumsal ve kültürel süreçlerin, kültürel etkileşimin faili olan kişiler tarafından nasıl yaşandığını ve anlatıldığını görünür kılmaktır. Bu doğrultuda sözkonusu dönemlerde İstanbul'a gelmiş ağırlıklı Avcılar ve Gaziosmanpaşa'da yaşamış kişilerle (toplam 40 kişi ile) derinlemesine görüşmeler yapılarak göç deneyimine ilişkin anlatıların ve maddi kültür nesnelerinin analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sırasında etnografik yöntem ve bakış açısının olanaklarından faydalanılmıştır.

Projenin bulguları göç grubunun evsahibi kültürle din, dil, etnik köken vb. ortaklıklarına karşın, çeşitli alanlarda belli oranda uyum güçlükleri yaşadıklarını ortaya koymuştur. Göçten sonraki gündelik yaşam, öncesine göre önemli farklılıklar içermektedir. Bu farklılıklar genel olarak ekonomik sistem, eğitim sistemi ve çalışma örgütlenmesinde gözlemlenen "sisteme" ilişkin farklılıklar üzerinden dile getirilmektedir. Ancak bunun ötesinde, alışılan sosyal çevrenin kaybı da yalnızlık duygusu ve aidiyet eksikliği şeklinde yansımaktadır. Buna karşın bu tür duygular güçlü bir uyum talebini de içermektedir. Ayrıca entegrasyona dair uygulamaların somut ve etkin olduğu ekonomi ve eğitim alanlarında (işe yerleştirilme, eğitim-öğretime kaynaştırma programları, kira yardımı vb.) uyum güçlüklerinin daha kolay bertaraf edildiği görülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Bulgaristan Türkleri, 1969-78 Yakın Akraba Göçü, 1989 Zorunlu Göçü, kültürel etkileşim, anlatı ve maddi kültür.

ABSTRACT

This project deals with the experiences and cultural interactions of Bulgarian immigrants in Turkey. The research focuses on the '1969–78 Close Relative Migration' and the '1989 Forced Migration' periods. This study aims to show how social and cultural processes were experienced during migration and post-migration processes and are narrated by the people who became the agents of cultural interaction. In-depth interviews were conducted with the immigrants (40 in total) who came to Istanbul – mainly Avcılar and Gaziosmanpaşa – during the mentioned migration periods. Narratives of their migration experiences and material culture objects were analysed regarding their social and symbolic meanings. During the analysis ethnographic perspective and method were employed.

Although the migration group shared the same religion, language, ethnicity and other characteristics of the host culture, the project's findings revealed they experienced adaptation difficulties in some areas. After migration, their daily life included significant differences compared to previous patterns. These 'systemic' differences were observed in the economic and education systems and organisation of work. Beyond this, the loss of a familiar social environment was also reflected in the narratives as a sense of loneliness and a lack of belonging. However, adaptation difficulties were shown to be more easily eliminated in the areas of economy and education when integration practices were tangible and practical (such as through job placement, education orientation programmes and rent assistance).

Key Words: Turkish migrants from Bulgaria, 1969–1978 Close Relative Migration, 1989 Forced Migration, migration and cultural integration, narratives and material culture.

1. GİRİŞ

Türkiye, kuruluşundan itibaren, dağılan İmparatorluk deneyiminin de etkisiyle çok sayıda farklı grubun göç ettiği bir coğrafya olagelmıştır. Öyle ki, İçduygu ve Sirkeci (1999), belki de başka hiçbir toplumsal olgunun Türk toplumunu iç ve dış göçler kadar etkilemediğini ileri sürerek Türkiye’de Cumhuriyet tarihinin bir iç ve dış göçler tarihi olarak yazılabileceğini belirtmektedir. İç göçleri odak dışında bırakırsak, Türkiye’ye gerçekleşen dış göçlerin tarihi Cumhuriyet öncesi, dağılan İmparatorluk Dönemi’nden (93 Harbi, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı’nın etkisi ile) itibaren başlatılabilir. İçduygu ve Sirkeci (1999), Türkiye’ye göçün birinci dönemini (1923-1945) “ulus inşa dönemi” olarak nitelermektedir. 1945’ten başlayarak, 1980’lere kadar uzanan ikinci dönemin belirleyeni Bulgaristan’dan Türkiye’ye göçtür. Bunu takip ederek 1990’lara kadar devam eden üçüncü dönemin de en önemli göç hareketi yine, bu kez Jivkov dönemi politikalarınca asimilasyona maruz kalan ve göçe zorlanan Bulgaristan Türkleri’nin, Türkiye’ye göç etmeleridir. DPT (1990) verilerine göre, 1925-1990 aralığında farklı göç dalgaları ile Türkiye’ye gelen Bulgaristan göçmenleri 790.717 kişidir ve bu sayı Cumhuriyet Dönemi’nde –hesaplamanın yapıldığı 1990 yılına kadar- ülkeye giriş yapan toplam göçmenlerin %48’ini oluşturmaktadır. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün göç dönemlerini ayırtıran verilerine göre 1925 yılındaki Türk Bulgar ikamet sözleşmesi ile 1949 yılına kadar 218.998 kişi Türkiye’ye göç etmiştir. 1946 yılında Bulgaristan Halk Cumhuriyeti’nin ilanından sonra 1949-1951 döneminde Bulgaristan’dan Türkiye’ye gelen göçmen toplam sayısı 156.063’tür. 1968-1979 yılları arasında Türkiye Bulgaristan Yakın Akraba Göçü Anlaşması çerçevesinde 116.521 kişi Türkiye’ye göç etmiştir (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü). Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Hizmet Uygulamaları Genel Envanteri’ne göre, 1989-1995 yılları arasında Türkiye’ye Bulgarsitan’dan 300.820 göçmen gelmiştir (akt. DPT, 1996). Resmi verilerle de açıklanmaya çalışıldığı gibi Bulgaristan’da iskan edilmiş Türk azınlığı Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanma döneminden itibaren, başta Osmanlı topraklarına ve kuruluşunun ardından Türkiye Cumhuriyeti’ne olmak üzere sürekli (belirli dönemlerde kitlesel ve 1990 sonrası ise düşük yoğunlukta olmak üzere) bir göç hareketinin öznesidir ve Türkiye’deki en büyük göçmen gruplarından birini oluşturmaktadır. İmparatorluk döneminde Balkanlar’da iskân edilmiş Osmanlı tebaasının mensupları olarak Bulgaristan göçmenleri, benimsenen din, kullanılan dil ve ait olunan etnik köken üzerinden Türkiye’de azınlık grubu olarak nitelenemez. Ancak, 1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nı takiben kurulan Bulgaristan Prensliği’nin tebaası olma ve ardından 2. Dünya Savaşı sonrasında kurulan Bulgaristan Halk Cumhuriyeti’nin vatandaşlık deneyimine sahip bu göç grubunun kültürel olarak

farklı bir arka plandan beslendiğini kabul etmek gerekir. Özellikle Bulgaristan'ın, 1946 yılında yönetim biçimini sosyalist bir halk cumhuriyeti olarak değiştirdiğini varsaydığımızda, Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden gruplar (1969 ve sonrası), sosyalist sistemin kültürel kodları içerisinde doğup büyümüş bir gruba karşılık gelir. Bu nedenle, yaşadıkları göç deneyimi, tarihi bağları, dil, din ve etnik ortaklıkları olan bir nüfusla yeni bir coğrafyanın paylaşılmasından öte; iki farklı sosyal, politik ve ekonomik sistemin karşılaşması ve etkileşime girmesi olarak da karakterize edilebilir. Buna proje, Bulgaristan göçmenlerinin göç deneyimini iki farklı kültürün dâhil olduğu bir etkileşim pratiği olarak ele alır. Projenin amacı, bu kendine özgü göç hareketinin ortaya çıkardığı kültürel etkileşimleri göç anlatıları üzerinden ayrıntılı olarak analiz etmektir

Araştırmanın odaklandığı dönem 1969-1978 yıllarını kapsayan Yakın Akraba Göçü ile 1989 yılında gerçekleşen Zorunlu Göç'tür. Araştırma grubunu, bu iki dönemde Türkiye'ye göç etmiş ve ve İstanbul'da yaşamış (ağırlıklı olarak Avcılar ve Gazipsmapaşa semtlerinde olmak üzere) Bulgaristan'lı göçmenler oluşturmaktadır. Her göç pratiğinde olduğu gibi bu projeye konu olan göçmen grubunun göç deneyimi de bir yanıyla, makro düzeyde gerçekleşen uygulama ve düzenlemelere (uluslararası anlaşmalar, göç ve vatandaşlık kanunları, ekonomik ve sosyal entegrasyona yönelik uygulamalar vs.) dayanır. Ancak bunun ötesinde, her göç pratiği mikro yani gündelik yaşamda ve toplumsal yaşamın çeşitli düzlemlerinde bir dizi kültürel etkileşim ve karşılaşma pratiklerini içerir. Bunlar üzerinden ve aracılığıyla yeni değerler, tavırlar ve tutumlar geliştirilir. Bu da çeşitli grupların birarada yaşamalarına katkıda bulunur. Dolayısıyla sözkonusu kültürel etkileşim ve karşılaşmaların analizi, Türkiye'deki farklı grupların "birlikte yaşama" pratiklerini analiz etmeyi ve anlamlandırmayı kolaylaştırabilir. Bu tespitten hareketle proje, Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçü odağına alarak, bu kendine özgü göç hareketinin ortaya çıkardığı kültürel etkileşimi, göç eden failerin bakış açısından ve göç anlatıları üzerinden anlamlandırmayı ve analiz etmeyi hedeflemektedir.

Bu doğrultuda raporun bulgularının literatürle birlikte tartışıldığı kısımda aşağıdaki sorulara yanıtlar verilmiş ve devam eden bölümde sonuçlar ortaya konmuştur:

- 1)Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçü, göçün faillerinin deneyim anlatıları üzerinden yapılandırarak, bu özgün göç pratiğinin, "kültürel etkileşim", "kültürel benzerlik" ve "kültürel fark" kavramları üzerinden yeni bir okumasını yapmak;
- 2) Türkiye'deki Bulgaristan göçmeni nüfusun ev sahibi kültürle etkileşimini, göçmenlerin beraberinde getirdiği yaşam deneyimleri ile geldikleri yerdeki kültürel ve tarihsel birikim arasında gerçekleşen karşılaşmalar olarak nasıl biçimlendirildiğini formüle etmek;

- 3) Göç eden grubun geldikleri yerde ne tür yaşam ve uyum pratikleri (yaşam stratejileri) ürettikleri, ne tür “kültürel karşılıklar” (kültürel yanıtlar) verdiklerini tespit etmek;
- 4) Bu deneyimi kendi özellikleri açısından nasıl yorumladıklarını, dolayısıyla bu deneyimi kendi kimliklerinin asli bir parçası haline nasıl getirdiklerini değerlendirmek;
- 5) Deneyim ve anlatı ilişkisinde, göçe ilişkin hangi deneyimlerin seçilerek anlatıya dönüştürüldüğünü fark etmek ve literatürden giderek bunların nedenlerini belirleyebilmek (örneğin sınır deneyimi, anlatılan belirli nesneler, ev anlatısı bunların başında gelir).

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Uluslararası göç çalışmaları ve literatürü açısından çalışmayı konumlamak gerekirse, öncelikle çeşitli disiplinlerden (sosyoloji, ekonomi, psikoloji, coğrafya, demografi vs.) yükselmesi ve birbirinden farklı çeşitli göç gruplarına odaklanması sebebiyle, göç çalışmaları literatürünün uluslararası alanda da oldukça parçalı/bölünmüş olduğunu söylemek gerekir. Bu farklı disiplinler, farklı teorik açılımlarla (“kesişen fırsatlar teorisi” bkz. Stouffer, 1940; “itme-çekme teorisi” bkz. Lee, 1966; “neoklasik göç teorisi”. Bkz. Harris&Todaro, 1970; “hareketlilik geçiş teorisi” bkz. Zelinsky, 1971, Massey, 2002; “dual işgücü piyasası teorisi” bkz. Piore, 1979; “göçmen ilişki ağları teorisi” bkz. Taylor, 1986; “göçün yeni ekonomisi teorisi” Stark&Bloom, 1984; “göç sistemleri teorisi” bkz. Kritiz vd. 1992; “ulusötesi sosyal alanlar teorisi” bkz. Glick-Schiller vd. 1992; Pries, 1999 vs.) uluslararası göç olgusunu çeşitli boyutları ile açıklamayı hedeflemişlerdir. Brettell (2000) bu “parçalı bütün” oluşturan uluslararası göç araştırmalarını iki farklı soru grubuna odaklanmaları üzerinden sınıflandırır: 1) Göç neden gerçekleşir ve zaman içerisinde nasıl devam eder? 2) Göç alan ülkelerde göçmenlere ne olur; onların varlığının ekonomik, sosyal ve politik sonuçları nelerdir? İlk grup soru, ekonomistlere ve demograflara bırakılırken, sosyologlar ikinci grup soruya ilgi duymuşlardır (Brettell, 2000). Önerilen proje göçü, Brettell’in (2000) yukarıdaki sınıflamasındaki iki soru grubu ile de ilişkilendirerek ele alır. Çünkü göçten kaynaklanan etkileşim ve karşılaşmaları analiz etmek bu çalışmanın temel çabasıdır ve böylesi bir çaba öncelikle göçün kendisini bir süreç ve deneyimler bütünü olarak ele alıp değerlendirmeyi gerektirir. Göç kaynaklı etkileşimler, göçten önce sahip olunan motivasyonları içerdiği kadar, çeşitli karşılaşmalar aracılığıyla gerçekleşen etkileşim pratiklerini ve dahil olma ve “uyum” süreçlerini de içerir

Kültürel etkileşim kavramını göç bağıntısı içinde ele aldığımızda, Thomas ve Znaniecki’nin, *The Polish Peasant in Europe and America*’sı (1918), göçü kişilerarası düzeyde gerçekleşen etkileşim pratiklerini de dikkate alarak sorunsallaştıran ilk araştırma olarak karşımıza çıkar. Bu çalışma aynı zamanda, Chicago Sosyoloji Okulu kaynaklı etkileşimci sosyoloji perspektifinin de

(Mead, 1967; Blumer 1969; Goffman 1972, 2009 vs.) temellerinin atıldığı çalışmadır. Etkileşimci perspektif, günümüze kadar göç olgusuna dair bireysel düzeyde gerçekleşen çeşitli bağlamlardan yola çıkarak toplumsal düzeyde çıkarımlar yapmaya aracı olmuştur (bu perspektifi temel alarak yapılmış yakın zamanlı çalışmalardan bir seçki olarak bkz. Winiarska, 2015; Cabaniss & Cameron, 2018; Gsir, 2014; Valenta, 2010 vb.). Thomas ve Znaniecki'nin (1918) çalışmasının ve dolayısıyla onun etkileşimci bakış açısının tekrar yükselişi 90'lı yıllarda göç araştırmaları alanındaki paradigma değişikliği ile olanaklı olmuştur (Colic-Peisker, 2008). Bu periyotta göç araştırmalarındaki vurgu, göçün ev sahibi kültürle bütünleşme ile sonuçlanan tek yönlü bir akıştan ibaret olduğu görüşünden, daha dinamik, kompleks ve ulusötesi (transnational) bir göç fikrine kaymıştır (Glick Schiller vd, 1992; Vertovec, 2001) ve bu kompleks süreci açıklamada etkileşimci perspektif tekrar işlevsel hale gelmiştir.

Etkileşimci perspektife göre (Thomas&Znaniecki, 1918; Mead,1967; Cooley, 1902; Blumer, 1969; Goffman, 1972 ve 2009; Schultz, 1932; Garfinkel 2015) kültürel etkileşim sosyolojik analizin en temel birimini oluşturur. Etkileşimci perspektifin yakın zamanlı teorisyenlerinden olan Jonathan H. Turner (1988) bu birimi, yani etkileşimi, "açıktan açığa gerçekleşen hareketlerin, örtülü düşüncesinin ve bir bireyin diğeri üzerine etkisinin temel fizyolojisinin gerçekleştiği süreç" olarak tanımlar. Turner (1988) etkileşimi, farklı teorik modellere ve ilkelere dayandırılabilirlikleri üzerinden, birbirinden ayrılan fakat mutlaka birbirine eklenen üç farklı süreç olarak (motivasyonel süreç, etkileşimsel süreç ve yapılandırma süreci) formüle eder. Motivasyonel sürecin analizi, bireyin etkileşime geçişinin nedenlerini bulmaya odaklanır. Etkileşimsel süreç, etkileşimin mekaniği (işleyiş biçimi) ile ilişkilidir. Son olarak yapılandırma süreci, etkileşimin hem fiziksel bir mekan içerisinde organize edildiği hem de zaman içerisinde tekrar edildiğini açıklayan süreç olarak ifade edilebilir (Turner, 1988: 15-16). Başka şekilde söylenirse, etkileşim, bireysel düzeyde açığa çıkarılan bir uyarım ya da yorumdan önce bir motivasyona dayanır. Dolayısıyla bu süreç her zaman etkileşime geçilecek tarafın (ev sahibi kültürün) etkin katılımını gerektirmez. Ardından karşılaşma gerçekleşir ve bireylerin ilkel motivasyonlarının tekrar mobilize olduğu, rollerin ve bunlarla ilişkili mekanın-sahnenin hatta anlamın yeniden yapılandırıldığı, etkileşimdeki akışın stabilize edildiği süreç gelir. Araştırmada bir süreç olarak bu üçlü yapının göçün failleri tarafından nasıl deneyimlendiği analiz edilmiştir.

Bu çalışma, görüştüğümüz kişilerin hem bulundukları hem geldikleri toplumdaki kültürel etkileşimlerini anlatılar ve maddi kültür yoluyla ele almaktadır. 1980'lerden itibaren sosyal bilimlerde anlatı merkezli çalışmalara olan ilginin giderek arttığı görülmektedir. Bunun yanı sıra bu çalışmanın doğrudan odağında bulunmasa da 1960'ların ortalarından itibaren (Herman vd.,

2005), eyleyicinin deneyim, icra ve anlatılarının önemine vurgu yapan oldukça kapsamlı bir literatür bulunmaktadır. Literatür genel olarak farklı teorik temellere dayansa da anlatı ve icranın bağlamsallığına vurgu yaparak -tarihsel, kültürel ve etnografik bağlam- genel olarak eyleyicilerin anlatı ve icra yoluyla toplumsal dünyayı nasıl yeniden inşa ettiklerine odaklanır¹. Ancak anlatı merkezli çalışmaların sağladığı çeşitli olanaklara rağmen eyleyicilerin anlatılarından hareket etmenin (sınırlı kalmanın) kuramsal ve yöntemsel sorunlarına dikkat çeken başka bir literatür de vardır (bkz. Jill Sinclair Bell, “Narrative Inquiry: More Than Just Telling Stories”, 2002). Projenin odağı gereği bu konudaki tartışmalara yer vermeyeceğiz. Ancak burada vurgulanması gereken önemli nokta anlatılarda yapı ve eyleyici arasındaki ilişkinin nasıl görüldüğüdür. Eyleyicilerin anlatıları öyle ya da böyle çeşitli yapısal ve kültürel kısıtlar taşır (Bourdieu, 1977; Giddens, 1984). Eyleyiciler bir yandan kültürel ve toplumsal yapıları yeniden üretirken bir yandan da süreç içinde (*habitus* yoluyla) bu yapıları dönüştürmenin yollarını ararlar (Bourdieu, 1977). Bu nedenle yapının rolü gibi eyleyicinin anlatı kurmadaki konumu da küçümsenemez.

Çeşitli araştırmacıların belirttiği gibi farkında olsun veya olmasın eyleyicilerin konunun hangi yönünü öne aldıklarının ve nasıl anlattıklarının hem özne hem de nesne nedenleri bulunmaktadır. Bourdieu’nun (2003: 13-15) tabiriyle “nesnelci ve öznelci bilgi tarzları arasındaki görünürde aşılması olan uyumsuzluğun, simgeselin çözülmesi ile maddeselin çözülmesinin ayrılığının ötesine geçmek” araştırmada özel bir çabayı ve bakış açısını gerekli kılmaktadır. Aşağıda araştırma verilerinin tahlili yapılırken, görüşülen kişilerin anlatılarının çeşitli yapısal parametrelere göre (temsil ettikleri göçmen grubu, ülkelerin tarihsel koşulları, sosyal sınıf, toplumsal cinsiyet ve statü özellikleri) nasıl değiştiğinin ayırında olunacaktır. Yukarıda ifade edildiği gibi araştırmanın kuramsal dayanağını etkileşimci perspektifin özne boyutu öne alan yaklaşımına karşı Bourdieu’nün yapı-fail ya da öznellik-nesnellik bir arada düşünmeye yaptığı vurgu göz ardı edilmeyecektir. Yöntemsel olarak kişilerin göç deneyimleri ve kültürel etkileşimleri hakkındaki anlatıları ile bunların karşılık geldikleri somut tarihsel koşulları birleştiren bir analiz biçimi yeğlenecektir (farklı bağlamdaki örnekleri için bkz. Özsan, 2010, 2016a ve 2016b).

Sosyal bilimlerde anlatının genel olarak ne olduğu konusunda tartışmalar olsa da belli noktalarda da uzlaşmaktadır. Literatürde belirtildiği gibi anlatıları, kişilerin yaşadığı deneyimlerin sözlü veya yazılı dışavurumu olarak niteleyebiliriz (bkz. Ryan, 2007, Herman vd. 2005) ².

1Anlatıya olan ilgideki artışın (“narrative turn”) tarihi seyrine ve çeşitli disiplinlerdeki yansımalarına dikkat çeken bir çalışma için bkz. Marie-Laure Ryan, 2007. Ayrıca “narrative turn” için bkz. Czarniawska, Barbara, 2004.

2 Anlatıların kuramsal olarak taşıdığı sorun ve riskler ile olanaklarını ele alan başka bir metin için bkz. David Herman, 2004.

Bununla birlikte genelde deneyimlerin ortaya konulması ve hikaye edilmesi biçiminde nitelense de (Bruner, 1990; Ryan, 2007; Abbott, 2002; Czarniawska, 2004) anlatılar asıl olarak geçmişle, bugün ve gelecekle bağ kurmakla ilgilidir. Buna karşın anlatıların belirli bir tarihsel bağlamda ve mekânda inşa edildiğini unutmamak gerekir. Bruner'in (1990) ifadesi ile anlatı, "bugün ve geleceği anlamlı kılmak için geçmişle bağ kurmakla ilgilidir". Anlatılar en temelde gündelik yaşamın bir parçasıdır. Ancak bu anlatıların sadece gündelik yaşam içinde inşa edildiğini göstermez, tersine pek çok düzlemde üretilir. Ayrıca hikayeleştirmeden de farklı anlatı biçimleri üretilebilmektedir (Czarniawska, 2004).

Günümüzde "maddi kültür çalışmaları" olarak bilinen disiplinler arası alanın ortaya çıkışı yakın bir tarihe dayansa da kökenleri açısından eskidir. Maddi kültür çalışmalarının başlangıcı 19. Yüzyıl'ın sonundan itibaren evrimsel antropoloji içinde kendine alan bulan "kültürel farklılık" fikrine dayanır. Dönemin kolonyal anlayışının egemen olduğu ve sosyal bilimlerde "müze çağı" olarak da adlandırılan bu dönemde (1880-1920) amaçlanan, Batılı olmayan toplumların maddi dışavurumlarının ve kültürel yaşamlarının belgelenmesi, kategorileştirilmesi ve sergilenmesidir. Pitt Rivers ve Boas'ın çalışmaları bunların en fazla bilinen veya dikkat çeken örneklerindendir (Woodward, 2016). Buna karşın antropolojide ve genel olarak sosyal bilimlerde oldukça erken bir dönemden başlayarak günümüze kadar bu çalışmalara ve dönemin anlayışına yönelik pek çok eleştiri yapılmıştır. Bu eleştirilerin başında bu tür çalışmaların egemen kolonyal bakış açısı ve tarih anlayışına dayandığı, maddi veya maddi olmasının toplumların çeşitli kültürel dışavurum biçimlerini nesneleştirdiği (değersiz kıldığı) ve sıklıkla marjinalleştirdiği gelir. Birçok çalışmada söylenildiği gibi bu dönemin bakış açısının yol açtığı sorunlardan biri maddi kültür incelemelerinin 1970 ve 80'lere kadar ayrı bir alan olarak gelişmek yerine, sosyal bilimlerde toplanılan veya fotoğraflanmış nesnelerin, ele alınan grupların özelliklerini anlatmak için sadece kanıt, etnolojik örnekler olarak kalmaları ve varlıklarını bu şekilde sürdürmeleridir (Woodward, 2016). Bu da çeşitli disiplinlerin sınırları içinde veya ancak alanların elverdiği ölçüde nesnelerin varlığının devam edebilmesine yol açmıştır.

Nesnelere yönelik ilginin veya maddi kültürün yukarıda kısaca anlatılan evrimci antropolojiye dayanan kökenlerine rağmen, günümüzün maddi kültür incelemelerinin arka planında temelde klasik toplum ve kültür teorileri bulunmaktadır. Günümüzde ise maddi kültür ve tüketim incelemelerinde önemli köşe taşı olarak görülen Mary Douglas'ın kültürel teorisi (Douglas ve Isherwood, 1996) ve Pierre Bourdieu'nün nesneleri ve estetik alanı, statü ve sınıf ilişkileri temelinde ele aldığı çalışmaları (Bourdieu, 1977 ve Bourdieu, 1986) en fazla bilinenlerdir.

Çeşitli araştırmacıların belirttiği üzere anlatsal olay örgüleri olmadan nesneler görünür olmaz.

İnsanlar kendi hayatlarını, değer ve deneyimleri hakkında konuşurken aslında belli nesneler hakkında konuşurlar. Bu nedenle nesnelerin anlatılaştırılması, ne tür anlatılarla nesneler ve toplumsal dünya hakkında konuşulduğu önemlidir. Ayrıca belirli nesneler ancak anlatı içine yerleştirildiğinde toplumsal bir anlam ediniyor ve toplumsal bir nesneye dönüşür. Nesnelere ilişkin anlatılar yoluyla aynı zamanda çeşitli toplumsal “gerçeklikler” yeniden üretilir (Woodward, 2016: 212-214). Anlatılar böylelikle ideolojik bir işlev görür ve tahakküm ilişkilerinin parçası olur.

Çeşitli toplumsal grupların karşılaştıkları büyük çaptaki sorunlar ve tarihsel kırılmalarda ise - zorunlu göçler veya başka sebeplerin kaynaklık ettiği kitlesel göçler bunların başında gelir- insanların yaşamları gibi nesnelerin yaşamları da keskin değişimler ve sapmalar gösterir (Kopytoff Igor, 1986.). Göç eden kişilerin göç ve kültürel etkileşimin çeşitli süreçlerinde tam olarak neler yaşadığı ve süreç içinde bunun yansımalarını görmek için nesnelere yönelik anlatıları incelemek oldukça elverişlidir. Bu anlatılar iki alanı; yapısal ve makro dönüşümler ile buna maruz kalan eyleycilerin hamlelerini, stratejilerini aynı anda gösterir ya da bu iki alanı birbirine bağlar.

3. GEREÇ VE YÖNTEM

Bulgaristan’dan Türkiye’ye yapılan 1969-1978 “Yakın Akraba Göçü” ile 1989 “Zorunlu Göçü”nü konu edinen bu proje söz konusu grubun kültürel etkileşiminin çeşitli boyutlarına odaklanmaktadır. Konu göç eden kişilerin deneyim ve anlatıları üzerinden ele alınmaktadır. Projenin dayandığı araştırma Bulgaristan’dan Türkiye’ye yapılan göç sonrasında İstanbul’un Avcılar ve Gaziosmanpaşa semtlerine gelmiş kişilerle yapılmış derinlemesine görüşmeler yoluyla elde edilen anlatılara ve maddi kültüre ilişkin verilere dayanmaktadır. Bu projenin öneri metninde maddi kültür boyutu sınırlı tutulmuştu, bunun yerine az sayıda odak grup görüşmesi ek olarak önerilmişti. Ancak pandemi sürecinin yarattığı sağlık riskleri nedeniyle araştırma sürecinde TÜBİTAK’tan yazılı onay alınarak odak grup görüşmeleri iptal edilmiştir. Bunun yerine projenin odağı gözetilerek maddi kültür boyutu genişletilmiştir. Hem kuramsal kısmın anlatıldığı başlıktan hem de bulgular kısmından anlaşılacağı üzere, veri toplama aşamasında maddi kültür nesneleri daha ön plana çekilerek fotoğraflanıp kayıt altına alınmış (bu nesnelerin bazıları için bkz. Çoklu Ortam Dosyaları) ve ayrıntılı bir maddi kültür analizi yapılmıştır. Başka gruplarda olduğu gibi bu araştırmadaki nesneler de bir çok yönden farklı kültürel etkiler taşır, dolayısıyla heterojendirler. Görüşmelerimizde de maddi kültüre ilişkin pek çok anlatı bulunmaktadır. Yani anlatılar yoluyla aktarılan nesne ve eşyalar da analize dahil edilmiştir. Bunun yanı sıra görüşmeler ve analiz yapılırken etnografik yöntem ve bakış açısından faydalanılmıştır. Verilerin bir kısmı yüz yüze

görüşmelerle önemli bir bölümü ise yaşanan pandemi nedeniyle uzun ve ayrıntılı çevrim içi (online) görüşmeler yoluyla elde edilmiştir. Bizzat araştırmacı ve proje yürütücüsü tarafından gerçekleştirilen bu görüşmeler de en az yüz yüze görüşmeler kadar verimli ve yöntem açısından öğretici olmuştur.

TÜİK 2000 yılı nüfus sayım verilerine göre Gaziosmanpaşa 23.509 kişi, Avcılar ise 18.087 kişi ile İstanbul ilinde Bulgaristan doğumlu nüfusun yaygın olarak yerleştiği ilk iki ilçedir. Türkiye’de Bulgaristan göçmenlerine dair yapılmış çalışmalara bakıldığında, göçmenlerin yerleştikleri bölgeler temel alarak geliştirilmiş araştırmalarda (Karakılıç, 2007; Ramadan, 2019; Uzuner, 2019; Özcan, 2016; Ergin-Çağatay, 2017; Kurtuluş, 2017; Pınar, 2014; Er-Savaş, 2011; Cigerci-Ulukan, 2008; Damlapınar, 2009; Palaman, 2005; Bayraklı, 2007) söz konusu iki ilçeye odaklanan çalışmaya rastlanmamıştır.

Hocaoğlu ve Mutluer’in (2008) aktardığı 2000 yılı nüfus sayımı verilerine göre Bursa, İstanbul, İzmir ve Tekirdağ, Balkan göçmenlerinin göç ettikleri illerin başında gelmektedir. Bu nüfus sayımı verilerine göre bu dört il tek başına Bulgaristan doğumlu nüfus sayısının % 75’ini kapsamaktadır (Hocaoğlu ve Mutluer, 2008:191). Devlet Planlama Teşkilatı ve Devlet İstatistik Enstitüsü’nün verilerine göre İstanbul’da göçmenlerin en çok yerleştiği iki ilçe Gaziosmanpaşa ve Avcılar’dır (akt. Hocaoğlu, 2015). Proje kapsamında görüşülen göçmenlerin bu ilçelerde, farklı zaman dilimlerinde de olsa, yerleşmiş olması ya da güncel adresleri bu ilçelerde bulunmasa da göçten sonraki süreçte bir süre yaşamış olmaları esas alınmıştır.

İstanbul’un geç dönem yerleşimlerinden olan ve daha önce Taşlıtarla ve Küçükköy Mevkii olarak bilinen Gaziosmanpaşa, 1950’li yıllardan sonra esas olarak gelişmiş ve 1963 yılında da ilçe yapılmıştır. Daha önce Eyüp ve Çatalca ilçelerinin sınırları içinde olan Gaziosmanpaşa’nın kıraç ve taşlı toprak yapısı nedeniyle gündelik yaşamda Taşlıtarla olarak adlandırıldığı ifade edilir. Bölge 1950’den önce çok sınırlı da olsa hayvancılığın yapıldığı bir alandır. 1952 yılında ise devletin yaptırdığı evlerle birlikte Balkan göçmenlerinin ağırlıkla yer aldığı bir yerleşim alanına dönüşmüştür (Gaziosmanpaşa Belediyesi, 2021). Görüştüğümüz kişilerin anlatılarında Taşlıtarla, Küçükköy, Sultançiftliği ve Murat Mahallesi bu ilçenin sıklıkla tekrarlanan yerleşim bölgeleri olarak yer alır.

Cumhuriyet’in ilanından önce ve günümüzde de Avcılar semtinin mahallelerinden biri olan Ambarlı ise daha önce küçük bir Rum Köyü iken, Cumhuriyet’in ilanından sonra Türkiye’ye gelen Batı Trakyalı mübadillerin yerleşim alanı olmuştur. 1928 yılında Bulgaristan’dan Balcıbü

Köyünden gelenlerin bugün Firuzköy (Avcılar'ın bir başka mahallesidir) olarak bilinen Firuz çiftliğini almasıyla Bulgaristan göçmenleri için de bir yerleşim merkezi olmuştur. Bunu Bulgaristan'da Razgrad ve Vetova'da yaşayan iki farklı köyün daha gelerek bugünkü Avcılar Köyünden yer alması takip etmiş ve zaman içinde genişleyen nüfus ile birlikte 1966 yılında Avcılar köy olmaktan çıkarak belediyeye dönüşmüştür (Avcılar Belediyesi, 2021).

Göç hikayelerinin ve kültürel etkileşimin ilk anda aklımıza gelenlerin dışında pek çok yönü vardır. Derinlemesine görüşmeler kişilerin göç anlatılarını, öznellik biçimlerini ve deneyimlerini ayrıntılı bir biçimde görmeye imkân verir. Görüşülen kişiler göç sürecinden, daha önce ve göçten sonraki gündelik rutinlerinden söz ederken kendilerinin, yakınlarındaki kadınların ve erkeklerin ne tür konum ve tutumlar aldıklarını, geldikleri yerlerdeki kişilerin kendilerine nasıl baktıklarına ilişkin ayrıntılı anlatılar kurarlar. Böylelikle de kendilerini toplumsal bir dünyanın parçası kılarlar veya bunun önündeki toplumsal ve kültürel engelleri anlatırlar. Ayrıntılı derinlemesine görüşmeler ve anlatı çözümlemesi bu açıdan çok önemlidir.

Serpil Altuntek (2009) başta Clifford Geertz (2008 [1989]) olmak üzere klasik antropolojik literatüre dayanarak etnografinin yöntemle aynı anlama gelmediğine bundan daha fazla bir anlama sahip olduğuna dikkat çeker. Bu proje benzer bir bakış açısını taşımaktadır. Araştırmadaki bazı kritik soruların yanıtları ise doğrudan soru ve cevap biçiminde değil dikkatli bir gözlemle elde edilmiştir (uzun etnografik gözlemin potansiyeleri konusunda bkz., Özsan, 2018). Pek çok araştırmacının vurguladığı gibi yöntem teknik süreçlere indirgenemez. Projenin veri toplama süreci bu anlayıştan hareketle tasarlanmıştır. Derinlemesine görüşme, etnografinin veya benzeri tekniklerin kullanılmasında temelde araştırmacının konusu ve amacı belirleyicidir. Niteliksel yöntem ve ayrıntılı gözlem esas olarak ele alınan konunun ne tür örüntüler taşıdığını gösterir. Ayrıca ilk anda görünür olmayan çeşitli veçhelerinin ortaya çıkarılmasına yarar. Özellikle belli gruplarla yapılan araştırmalarda, onların bakış açıları ve bilgilerinin öne çıkarılmasının büyük bir önemi bulunur (Mies, 1990: 51; Stanley ve Wise, 1990: 68-69). Niteliksel yöntem aynı zamanda kuramsal bilgi ile veriler arasındaki bağıntıların daha kolay görülebilmesini mümkün kılar. (Atkinson et al, 2007; Thornberg -Charmaz, 2014; Maxwell-Chmiel, 2014; Kümbetoğlu, 2005; Güler vd. 2015; Holliday, 2002; Yıldırım-Şimşek, 2018). Bu proje bağlamında bakıldığında çeşitli araştırmacıların belirttiği gibi göç eden kişiler, hem geçmişteki hem de şimdiki hikâyesi göz ardı edilemeyecek bir deneyimin sahibidir (Sayad, 1984; Aktaran: Quiminal, 2015:179). Bu projede görüşülen kişilerin ve anlattıklarının büyük bir önemi vardır. Bir yandan ortak yaşanan veya benzer bir deneyimi anlatmaktadırlar buna karşın her bir kişinin anlattığı ve aldığı konum belirgin özgünlükler içerir.

Araştırmada kullanılan derinlemesine görüşme formu (bkz. Ek 1) belli sorular ve konu başlıklarını içermektedir. Araştırmanın konu ve amacına bağlı olarak, çeşitli temalar çerçevesinde ve akış gözetilerek düzenlenmiştir. Başka niteliksel çalışmalarda olduğu gibi görüşmelerde gerekli görüldüğünde kişilere başka sorular da yöneltmiştir. Araştırmada çalışılan gruba ilişkin örüntülerin ortaya çıkarılmasına özellikle dikkat gösterilmiştir. Ancak bu örüntülerin niceliksel verilerle betimlenmesi (ne kadar, hangi sıklıkla vb.) hedeflenmemiştir. Creswell (2012) niteliksel çalışmalarda geçerlik ve güvenirlik için belirli soruların yanıtlanması gerektiğini ileri sürer. Görüşülen kişinin temsil gücünün ne olduğu, katılımcı, araştırmacı ve varsa katılımcı araştırmacı etkileşimi konusunda önyargı kaynaklarının neler olduğu ve başka kayıtlarla ya da diğer katılımcıların ifadeleri ile kıyaslandığında söylenenlerin geçerli olup olmadığı biçiminde bu soruları formüle eder. (Creswell, 2012; Ayrıca bkz. Eastmond, 2007; Clandinin & Connely, 2000). Görüşülen kişilerin belirlenmesinde niteliksel araştırmanın kartopu ve amaçsal örneklem biçimleri kullanılmıştır. Bu tür örneklemelerde esas olan araştırmanın amacı ve ana sorularına, kuramsal bakış açısına uygun örnekleme oluşturmaktır (Mason, 1996; Kümbetoğlu, 2005). Bu projede görüşülen kişilere ulaşmada aynı zamanda kendisi de Bulgaristan göçmeni bir aileden gelen proje yürütücüsünün kişisel ve sosyal ilişkilerinden faydalanılmıştır.

Niteliksel araştırmanın ve yöntemin bir biçimi olarak anlatı analizi, genel olarak kişilerin deneyimlerinin araştırmacı tarafından titizlikle dinlenmesi, yaşam hikâyelerinin elde edilmesi ve belirli bir tarihsel ve kültürel bağlam içinde incelenmesine dayanır (Connelly & Clandinin, 1990'dan akt. Creswell, 2012: 502). Özetle, anlatılar, insanların hikâyeleri ile betimlenen dünyayı nasıl deneyimlediklerini araştırmak için oldukça verimli bir çerçeve oluşturur (Webster & Mertova, 2007: 3). Ayrıca bu konudaki çalışmalarda vurgulandığı üzere anlatı incelemeleri, araştırmacı ile görüşülen kişinin karşılıklı deneyim paylaşımını mümkün kılan, çözümler üretmelerini sağlayan ve deneyimlerini yeniden yapılandırmalarını içeren bir iş birliği sürecidir. (Connelly & Clandinin, 1990: 4). Ancak anlatıları dinlerken araştırmacıların aldıkları konum ve yaptıkları tahlilin niteliği, dahası aldıkları düşünsel mesafe daha da önemlidir. Bourdieu ve Wacquant'ın (2003: 52-53) işaret ettiği üzere araştırmacıyı bekleyen güçlüklerden biri, bir yandan analizini geniş tutmanın yollarını ararken bir yandan da kendi zihnindeki kategorilerin farkına varmasıdır. Araştırma sürecinde araştırmacı ve yürütücü bu veya benzer sorunlarla karşılaştıklarında konuyu tartışarak bu tür güçlükleri aşabilmiştir.

Bu araştırmanın temel bir boyutunu ise görüşülen kişilerin Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç ederken getirdikleri eşya ve nesneler oluşturmaktadır. Çağdaş maddi kültür incelemeleri nesneleri ve insan-nesne ilişkilerini odağa alırken aynı zamanda hem nesneler hem de içinde

yer aldıkları kültürel bağlamları değersiz kılmayan bir bakış açısını taşımaktadır. 1970'lerin sonu ve özellikle de 1980'lerden itibaren maddi kültür incelemeleri bir yandan klasik sosyal ve kültürel teorinin birikimden bir yandan da daha yeni tarihli etnografik çalışmaların sağladığı teorik ve ampirik bilgiden hareket etmektedir ve alan olarak disiplinler arası niteliktedir (Woodward, 2016). Daha önce söylendiği gibi nesnelere ve toplumların maddi kültür konusundaki özelliklerine gösterilen ilgi sosyal bilimlerde yeni değildir. Ancak yakın tarihli çalışmalarda işaret edildiği gibi Douglas ve Isherwood'un çalışması (1996) çığır açıcı olarak görülür. Projenin dayandığı araştırma belli bir grubun deneyiminden hareketle göç ve kültürel etkileşimin çeşitli yönlerini görmeye çalışırken nesneler ve insanlar arasındaki ilişkileri sorunsallaştırıyor. Aşağıda görüleceği üzere kişilerin göç etmeden önceki dönemde belirli alanlarda (eğitim, meslek yaşamları ve yaşam tarzları öne alınarak) sıklıkla hangi nesnelere gönderme yaptıklarını ve nasıl anlattıklarını görmeyi amaçlıyor. Daha önemlisi ise neleri Türkiye'ye birlikte getirdiklerini anlatırken nesneleri nasıl sınıfladıklarını ("satılacak eşya" ve "satılmayacak eşya" kategorileri bu açıdan önemlidir) gösterme amacı taşıyor.

Bu araştırmada görüşülecek kişi sayısı yaklaşık 40 olarak planlanmıştır ve bu koşul pandemi sürecinin zorluklarına rağmen sağlanmıştır. Göç deneyimini aktarabilmekte yaşın önemli bir faktör olduğu varsayılarak görüşülen kişiler hem Bulgaristan hem de Türkiye'de yaşamış, göçü deneyimlemiş ve bunu sözlü olarak ifade edebilecek kişilerden seçilmiştir. Görüşülen toplam 40 kişinin 13'ü 1978 göçmenidir, geri kalan 27 kişi ise 1989 göçüyle Türkiye'ye gelmiştir. Göç ve kültürel etkileşimin çeşitli süreçlerinde gerçekte ne yaşandığı ve anlatılarında cinsiyetin (toplumsal cinsiyet farkını) etkilerini görebilmek için kadın (23 kadın) ve erkek (17 erkek) görüşmecilerin sayısı gözetilmiştir. Ayrıca görüşülen kişiler sosyal sınıfları ve eğitimleri açısından (ağırlıklı sosyalist dönemin orta sınıfı ile işçi sınıfını oluşturuyor) benzerlikler gösterse de çok farklı örnekler de içermektedir. Cinsiyet ve sınıf parametreleri göç deneyimini ve anlatıları pek çok yönden etkilemektedir. Sınıf ve cinsiyet dışında da pek çok ayrıntılı demografik veri elde edilmiştir. Görüşülen kişilerin doğum yerleri farklılıklar taşısa da ağırlıklı Bulgaristan'ın belli bölgelerinden gelmişlerdir. Bunların başında Razgrad ve Şumnu (her iki yerleşim yeri Deliorman olarak bilinen bölgede bulunur) kentleri gelir. Bu bölgeler Bulgaristan'da en yüksek Türk nüfusu barındıran yerler arasındadır. Yaş dağılımı olarak ağırlıklı orta ve ileri yaş grubudur. Büyük bir kısmı Bulgaristan'da çeşitli alanlarda teknik ve uzmanlık eğitimi (sağlık teknisyenliği veya çeşitli zanaat alanlarında) almış. Bu kişilerin büyük bir kısmı hem Bulgaristan hem de Türkiye'de fabrikaların yanı sıra uzmanlık gerektiren alanlarda çalışmış. Bazıları ise her iki ülkede resmi veya kamu alanında (öğretmen ve hemşire olarak) görev almış. Büyük bir kısmı hem

Bulgaristan'ın sosyalist döneminin kültür politikaları gereği hem de kendi meraklarıyla başta müzik eğitimi olmak üzere çeşitli sanat dallarında dersler almıştır. Az sayıdaki kişi dışında tümü aile veya yakın akrabalarla birlikte göç etmiştir. Son olarak göçün hemen sonrasında geldikleri semtlere bakıldığında İstanbul Avcılar ve Gaziosmanpaşa semtleri (mekânsal olarak kısa süreli farklılıklar bulunsa da) gelir.

Araştırma sırasında görüşmecilerin tercihleri gözetilerek (kayıda izin verme/vermeme) ses ve sıklıkla görüntü kaydı alınmıştır. Görüşülenlerin tümü araştırmaya büyük bir ilgi göstermiştir ve oldukça destekleyici olmuştur. Görüşmeler bizzat araştırmacı ve yürütücü tarafından gerçekleştirilmiştir. Pandemi sürecinin yarattığı kısıtlar ve sağlık riskleri nedeniyle bursiyerler, kendilerinin görüşleri alınarak, sahada yapılan görüşmelere dahil edilmemiştir. Verilerin çözümlenmesini, yani deşifresini tümüyle bursiyerlerimiz yapmıştır. Görüşmeler harfi harfine ve oldukça titiz bir biçimde deşifre edilmiştir, word dosyası (12 punto 1200 sayfa) haline getirilmiştir. Bundan önce niteliksel araştırmada deşifrenin kuramsal öneminin anlatıldığı bir eğitim verilmiştir. Deşifre edilmiş toplu metin yine bizzat araştırmacı ve yürütücü tarafından kodlanmıştır, ardından yüz yüze tartışılarak raporun temel eksenleri belirlenmiştir. Ayrıca kodlama konusunda da bursiyerlere eğitim verilmiştir ve sorularına yanıtlar verilmeye çalışılmıştır. Deşifre eğitimi gibi kodlama konusundaki eğitim (toplam 2 kez) verilirken çevrim içi olanaklar kullanılmıştır ve kaydedilmiştir. Bu eğitimler yürütücünün katılımıyla araştırmacı tarafından verilmiştir. Bunun dışında kodlama sürecinde görüşmelerden biri araştırmacı tarafından kodlanarak yürütücü ve bursiyerlerle email üzerinden paylaşılmıştır. Son olarak görüşmelerin kayıtları ve deşifre edilmiş metinler proje yürütücüsü tarafından araştırmacı ve bursiyerlerin ulaşabileceği dijital ortamda depolanmıştır.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

4.1 Göçten Önce Göç Edilen Coğrafya ile İlişkilene: “Türkiye’yi Hayal Etmek”

Göçmenlerin anlatılarında Türkiye, sahip olunan kültürel kimlik “Türk olmak” ile ilişkili olarak sadece göç sonrasında değil, göç öncesinin de bir belirleyeni olarak dile getirilmektedir. Kültürel kimlikler, diğerlerinden ayrılan ortak farklılıklara ve/ya da paylaşılan benzerliklere sahip bir gruba üyelik ve ait olma ile ilgili bireysel ve kolektif kavrayışlardır (Urrieta,2018:19). Shils(1961), bir topluluğa üyeliğin sınırları belli bir kara parçasında yerleşmiş olma ve bu alanda yerleşmiş diğer kişilerce oluşturulan bir çevreye uyumdan fazlası olarak bir *merkezle* olan ilişkiler tarafından kurulduğunu söyler. Bu merkez coğrafi bir lokasyon olmanın ötesinde, topluluğu yöneten semboller, değerler ve inançlar sistemine, eylem alanına denk gelmektedir (Shils, 1961:117). Bu doğrultuda anlatılarda etnisitede temellendirilmiş kültürel kimlikle ilişkili olarak beliren merkezin,

fiziksel olarak içinde yaşanmakta olan coğrafyadan (Bulgaristan) ayrı bir mekana (Türkiye) ve bu mekanla ilişkili değerler, simgeler ve inançlar sistemine işaret ettiğini söylemek olanaklıdır.

Etnik grupların özellikleri ortak bir isim, ortak bir ata miti, geçmişe dair ortak hatıralar, din, gelenekler ya da dili kapsayan ortak bir kültür ve anavatanla bir bağ kurma (doğrudan ya da sembolik) ve dayanışma duygusu olarak sıralanabilir (Smith,1986). Anlatılarda bu ortaklıkların somutlandığı mekan olarak Türkiye, Osmanlı mirasını devralmış olan “anavatan” olarak belirmektedir (*“Osmanlı’nın o sınırlar içerisinde kalmış ferdiyiz ve hani Türkiye gibi büyük bir devletin mensubuyuz ama sınırlardan dolayı orada bir azınlık olarak kabul edilmişiz. M.Ö./ Dış Hekimi/ 1989 Göçmeni”*). Ancak görüşülen kişilerin göç ettikleri tarihten önce Türkiye hakkındaki deneyimleri aslında ya çok sınırlıdır (Türkiye’ye gerçekleştirilen kısa süreli gezilerde olduğu gibi) ya da hiç yoktur (Parla’nın “sembolik anavatan” ifadesi ile vurguladığı gibi³). Dolayısıyla göçten önceki sürece dair anlatılardaki Türkiye bir tahayyüldür (*“Simbad diye çizgi film vardı ben çocukken, Bulgarcası vardı. (...) O Simbad’ın şeyindeki tipler gibi insanlar hayal ediyordum Türkiye’ye geldiğimde” S.H./ Nüfus Memuru/ 1989 Göçmeni*)

Bu tahayyül, beslendiği kaynağa göre olumlu ya da olumsuz olarak yönde olabilmektedir. Olumsuz yöndeki tahayyülün ülkenin Komünist rejimin ideolojik aygıtları aracılığıyla yaygınlaştırıldığı anlatılıyor:

“Bulgaristan’da okuduğum için (...) gelişmede olan ülke diye geçiyordu bizim kitaplarda Türkiye. Ortadoğu’da hani Ortadoğu’daki ülkelerle aynı şeye konuluyordu Türkiye. Türkiye’ye geçtiğim zaman sadece cami göreceğim, kapalı hani böyle feraceli aynı Arap ülkesi gibi hayal ediyordum Türkiye’yi” Ü.A./ Fabrika İşçisi/ 1989 Göçmeni

Türkiye’ye dair olumlu yöndeki tahayyül ise genel olarak üç kaynaktan beslenmiştir: Bunlardan ilki sözlü anlatımla (sözlü tarihin olanakları bağlamında bkz. Thompson, 1999), grup içinde ve kuşaklar arasında aktarılan (kolektif hafıza aracılığıyla), hiç deneyimlenmemiş ama özlenen, ait olduğu düşünülen ve bir gün mutlaka kavuşulacak olan “vatan” / “anavatan” miti – ki Balkanlar’ın kaybedilmesinden sonra sürekli bir göç hareketinin varlığı canlı kalmasını sağlamıştır (*“Türkiye’nin sistemini bilmiyorum, nereye geldiğimizi bilmiyorum ama bayrak-vatan-Atam uğruna biz, orada da babam bize aşıladı bu şeyleri”- N.Ö./ Ebe Hemsire/ 1978 Göçmeni*). İkincisi, ilkinin göre daha somut denebilecek ama hala ilk elden tecrübeyi içermeyen, Türkiye’ye dair ikinci elden (örneğin Türkiye’ye göç etmiş tanıdıklar ya da yakınlar aracılığıyla) edinilen

3 Bkz. Parla, A. 2006. “Longing, Belonging and Locations of Homeland among Turkish Immigrants from Bulgaria”, South East European and Black Sea Studies. Vol. 6 (4), pp. 543-557.

izlenimlerdir. Sadece sözlü olarak aktarılanı, anlatılanı değil, hal tavır, kılık kıyafet gibi özelliklerin gözlemlenmesini de içerir (*"Kadın ipek başörtülü, ona göre eteği, gömleği, terlikleri böyle pullu, kadın ipek çoraplı (...)Türkiye'den gelen o kadın güzel görünüyor gözüme, Bu neden? Onun topuklarında çatlak yok benim annemin topukları çatlamış elleri nasır"* N.Ö./ Ebe-Hemşire/ 1978 Göçmeni). Üçüncü ve son olarak Türkçe radyo programları, Türkçe müzik ve kitaplar gibi kültürel ürünler de göç anlatılarında Türkiye tahayyülünü oluşturmaya aracı olan, onu besleyen kaynaklar olarak belirmektedir (*Anneanneme gittiğimizde misafirlğe hep Türkiye'nin Sesi Deutsche Welle dinleniyordu. Onlar bize Türkiye'yi daha çok sevdirmiş oldu S.S./ Hemşire/1989 Göçmeni*). Sonuç olarak Türkiye'yi olumlu yönde tahayyül ederken, belirli kültürel ve toplumsal imgelerden yararlanılmaktadır. Temelinde milliyetçiliğin bulunduğu tüm modern ulus devletlerin hayali bir siyasi topluluk olduğu bilinir (Anderson, 2007). Göçmenlerin göçten önce Türkiye'ye dair sahip olduğu olumlu tahayyül, Türkiye'nin kendi ulus tahayyülünden beslenmektedir.

Anlatılarda Türkiye, göç grubu açısından sadece bir "yer", "coğrafya" ya da somut bir toprak parçası anlamını içermez, aynı zamanda bir ulusa atfedilen kapsamlı bir değerler sistemine denk gelir -Shils (1961) bunu merkez olma hali olarak anlatır-. Göçmenlerin bu bakış açısında kültürel kimliğin etnik kökene dayanarak inşa edilmesi yatmaktadır. Kültürel kimlik, kişinin benliğinin bir parçasıdır ve bir gruba üyeliğin bilgisi ile sözkonusu üyeliğe atfedilen değer ve duygusal önemden kaynaklanır:

"Ben Bulgar olduğuma inanmıyorum dedim. Ben hatırlıyorum, dedemi hatırlıyorum(...) hani eski Türkiye, İstanbul görüntüleri böyle şeyler var, belgesel gibi orada mesela buradan sarıklı, şöyle kuşak. Böyle bir dokuma bir kuşak dedemde, kocaman sarı boncuklu bir tespihi, burada sarığı, bize oradan şekerler çıkarıp veriyordu falan. Öyle bir dedem var ve bu dede benim benim kimliğim. Hani çocuk kesinlikle ben eminim onu öyle görüyordur yani şu anda nerede olursa olsun bir çocuk. Hani dedesi, dede orada bir kimlik, bir geçmiş, bir direk, bir kök. Her şey yani"(H.C./ Laborant Teknisyen/ 1989 Göçmeni).

Yukarıdaki alıntı, sadece etnik kökene vurguyu değil; onunla ilişkili değerler ve semboller sistemine (maddi kültür unsurları ile de ilişkili olarak sarık, tespih, kuşak üzerinden) ait merkez olarak Türkiye'nin nasıl belirdiğini göstermesi açısından da anlamlıdır. Anlatılarda yine bu değerler ve semboller sistemiyle ilişkili unsurlar olarak daha farklı referansların da kullanıldığı görülmektedir. Örneğin kurucu lider olarak Atatürk (*hani mesela bir Atatürk şiiri bir cumhuriyet şiiri söylüyor olsaydım orada ben, o beni başka bir gurur başka bir özgüven, beni uçururdu ama"* H.C., *"Atatürkçüdür bizim göçmen annesi"* N.Ö./ Ebe-Hemşire/ 1978 Göçmeni) *"Atatürk kitabını okuyorduk. O da çok özel bir yerde duruyordu onun görüntüsünü hiç unutmuyorum"* K.K./ Ziraat

Mühendisi/ 1989 Göçmeni) ile sanat ve kültür dünyasından tanınmış kişiler (*“ben Türkçe’nin gramerini, edebiyatını, Nazım Hikmet’i, Sabahattin Ali’yi (...) Reşat Nuri Güntekin’i babamdan öğrendim” N.Ö./ Ebe-Hemşire/ 1978 Göçmeni; (Şumnu’ya) ondan sonra geliyor Nazım Hikmet, anneme diyordum ki ‘anne nasıl’, ‘gördük işte çok güzel bir adam boylu poslu falan tabi’ P.S./ İktisatçı/ 1989 Göçmeni*) sıklıkla hatta belli düzeyde idealize etmeyi de içerecek şekilde referans olarak gösterilmektedir. Göçmenler anlatılarında bu referansları ve idealizasyonu Türk kökenlerinin ve göç edilen coğrafya ile olan bağlarının altını çizmek, “benzer” olduklarını vurgulamak için kullanmaktadır.

Kendini benzer kılma motivasyonu ana dil olan Türkçe konusundaki vurgularında da görülmektedir (*“Ben Bulgar olsam, ben Türkçeyi nereden bileceğim dedim” R.G/ Şoför/ 1989 Göçmeni*). Osmanlı’ya referansla “temiz Türkçe” olarak niteledikleri kendi şivelerinin aynı kökten geldiğini vurgulamaktadırlar. (*“Aslında Osmanlı Türkçe konuşuyorduk” S.C./Fabrika İşçisi/ 1989 Göçmeni; “...ailelerimiz, büyüklerimiz Türkçe konuşuyordu, temiz Türkçe diyeyim eski Osmanlıca Türkçesi konuşuyorlardı” A.M./ Tezgahtar-Serbest Meslek/ 1978 Göçmeni*). Anlatılarda, yukarıda sözü edilen sembol figürler gibi Türkiye Türkçesi de idealize edilmektedir (*“...aklıma şey geldi dinlediğiniz ‘Arkası Yarınlar’, biz de dinliyorduk yani birçok kuşak onunla büyüdü, onlardaki Türkçe çok güzeldi” N.Ö./ Ebe-Hemşire/ 1978 Göçmeni*). Böylelikle göç öncesine dair anlatılarda ana dil üzerinden de Türkiye hem benzer kılınmakta hem de bir kez daha idealize edilen merkez olarak belirlemektedir.

Benlik inşa sürecinin sosyal doğası gereği (bkz. Mead ve Freud)⁴ bireyin kendini içinde yaşamakta olduğu sosyal arka planla kurduğu ve onunla bütünleşik olduğu (Holstein & Gubrium 2000) düşünülmelidir. Anlatılarda çocukluk yıllarında ilişkilendirilen çevre (hiçbir Bulgar’ın yaşamadığı ya da çok az sayıda Bulgar’la paylaşılan) “Türk mahallesi” ya da “köy” olarak dile getirilmektedir. Çocukluğun geçtiği mekan olarak aile evinin değil, köyün vurgulanması (*Köy dediğiniz yer büyük bir aile bir yerde! S.H/ Nüfus Memuru/ 1989 Göçmeni*), kendilerine dair benlik kavrayışlarında topluluk kimliğinin, kültürel olanın ne kadar temel önemde olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Göçmenler, göçten önceki yaşantılarında, ortaokul ve hatta lise yıllarına kadar çok az sayıda Bulgar ile etkileşime girdiklerini, Türklerden oluşan homojen bir çevre ile kuşatılmış olduklarını belirtmiştir. Dolayısıyla anlatılarda özellikle erken çocukluk

4 Şüphesiz bu iki ismin psikoloji anlayışları ve sosyal benlik kavrayışları birbirinden farklıdır. Freud, id yani içgüdüsel olanla süperegö olan arasında biçimlenen ego’dan söz ederken, Mead ben(l) ve kendi (me) kavramlarını birbirinden ayırarak kişinin benlik inşa sürecine toplumsal ve dolayısıyla kültürel olanı dahil eder. Ancak her ikisinde ortak olan kişinin benlik inşa sürecinde topluluğun rolünü vurgulamalarıdır. Böylelikle uyruk, etnisite, ırk, toplumsal cinsiyet gibi toplumsal ve kültürel kurguların benlik inşa süreci ve benlik performanslarındaki işlevi görünür kılınmıştır (bkz. Morva,2013)

yıllarında üst kimlikle (Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nin vatandaşı olma) ilişkilene minimalize edilirken, etnik alt kimlik benlik bilincine temel teşkil edecek şekilde dile getirilmektedir.

Bugünden bakıldığında –ki anlatılar her zaman dünü bugünden kurmayı içerir (Bruner, 1990), üst kimlikle bu sonradan ilişkilene hali (ilkokul sonrası eğitim kurumları ya da resmi daireler aracılığıyla), vatandaşı olunan ülkeye uyumlanamama ve aidiyet eksikliğinin de nedenleri arasında görülmektedir. Özellikle dil becerisi aidiyetle ilgili olarak en sık dile getirilen konudur. Gündelik hayatta kullanılan ana dilin resmi dilden farklı oluşu, çocuklukta Bulgarca'yı konuşabilme becerisini ve dolayısıyla üst kimlikle ilişkilene biçimini ve duygusunu doğrudan etkileyebilmektedir. Anlatılarda bu durumun çarpıcı bir örneği farklı sosyal çevrelerde büyüyen iki kız kardeşin ilkokul anıları ve Bulgar'larla etkileşimlerine dair söyledikleridir. Kız kardeşlerden biri ilkokula kadar bir Türk köyünde büyükanne ve dedesi tarafından yetiştirilirken, diğeri (Türk, Bulgar ve diğeri etnik gruplar açısından heterojen bir çevre olarak belirttiği) kentte, anne ve babanın yanında büyümüştür. Kentte büyümüş olan kardeş gerek okul gerekse yaşanan mahallele açısından belirgin bir ayrımcılık hissetmediğini dile getirmektedir (*Bulgaristan'daki eğitimimde öyle hafızamda kalan olumsuz bir şey yoktu hatta çok iyi hatırlıyorum matematik ve fizik hocam beni çok severdi, hani seviyorlardı. N.A./ Hizmet Sektörü/ 1989 Göçmeni*). Oysa ilkokul yaşına kadar köyde yaşamış olan kardeşin, kente geldikten sonra okul ve çevre ile ilgili duygusu dışlanmadır (*Türkçeyi daha iyi bilirdim. Köyde Türkçe konuşurduk. Şehirde okumaya başladık (...) Çocuklar dışlıyorlardı. Bunların anne ve babaları Bulgarlardı. Okulda öğretmenim yüzüme tükürürdü. Belki konuşması öyleydi, konuşurken sıçırıyordu ama ben yüzüme tükürdüğünü hissederdim N.S./ İdari Memur/ 1989 Göçmeni*).

Anlatılarda sadece iç grup etkileşiminin olduğu erken çocukluk dönemi “güzel” ya da “çok güzel” olarak nitelenirken, Bulgar etnik kökenine sahip baskın grupla etkileşime girilen ilk yıllar genelde ilkokul ya da ortaokul yılları olup, incitici damgalanma öyküleri ile hatırlanıp aktarılmıştır. Goffman'a göre (2014) hakim söylem ve ideolojiler, tarihsel olarak üretilip, ekonomik ve sosyopolitik süreçler tarafından sürdürülür. Okullar bu söylemlerin sürdürülmesine aracı kurumlardandır (hükümetler, ataeril aile yapısı, kilise vb.'nin yanı sıra). Anlatılarda, okulda baskın grupla girilen etkileşim (aslında iç içe geçmiş) iki farklı formda gerçekleşir: 1) Sınıf arkadaşları olarak baskın gruba mensup öğrencilerle karşılaşma ve 2) Müfredat ve öğretmenler aracılığıyla hakim söylem ve ideolojiyle karşılaşma. Azınlık üyesi olarak, baskın gruba ait öteki ile bu karşılaşma hali, benlik teorileri açısından kendine nesne olmayı (Mead, 1967) yani ötekinin gözünden kendini görmeyi olanaklı kılar. Anlatılarda, ötekinin onu olmakla suçladığı, farklılaştırdığı/marjinalleştirdiği, damgaladığı (Goffman, 2014) şey olarak, tüm benliğini üzerine

inşa ettiği etnik kökeni işaret edilmektedir (*İlk bir tane Bulgar kızından “Çok Türk var bu sene” ki Bulgar isimlerindeydik biz o zaman. Hani onu duydum, bir şeyim kırıldı. İsmim Bulgar’dı ama isimlerden bile anlaşılıyordu hani “Türk’sün” Ü.A./ Fabrika İşçisi/ 1989 Göçmeni*). Üstelik ötekinin gözünden kendini görme sadece yüzyüze etkileşim ile sınırlı değildir, vatandaş olunan ülkenin tarih anlatısı ve ders materyalleri ile de desteklenmektedir (*Türk tarihi, Türkler nasıl işte yok kafa kesmişler, şunu yapmışlar, bunu etmişler onlar tabii ki böyle empoze ediliyor ve ben de bunları hani o anda beni birazcık rencide ediyor H.C./ Laborant Teknisyeni/ 1989 Göçmeni*). Anlatılarda okul hayatı sonrasında da, çeşitli biçimlerde Bulgaristan resmi kurumları ve temsilcileri ile “Türk” olarak etkileşime girmek sürekli bir “farklılık” ve “dışlanma” vurgusu ile (*Ben Türküm bir de beni bomba fabrikasına bunlar alır mı? P.S./ İktisatçı/ 1989 Göçmeni*) göç motivasyonuna dayanak olarak dile getirilmektedir.

Bulgaristan’daki yaşam ile ilgili olarak yukarıda sözü edilen damgalanma, ötekileştirilme (Goffman, 2014) azınlık olarak hissetme duygusuna sahip olsa da, daha genel değerlendirmelerde bunun sorumlusu olarak tekil Bulgar etnik kökenine sahip kişilere işaret etmemektedir (*“Bulgar arkadaşlarım vardı sınıf olarak işte çoğu Bulgar’dı. Yani onlarla sıkıntı yaşamıyordum” T.H / Doktor/ 1989 Göçmeni.*) Hükümet politikaları ve uygulamalarının bir bütünü anlamında kullandıkları “sistem”, yaşanan tüm olumsuzlukların nedeni olarak görülmektedir (... *tabii o sistemde problem vardı tabii hani sistemin yarattığı bir işte azınlık politikası... T.H / Doktor/ 1989 Göçmeni*). Anlatılarda, sözü edilen “sistem” kavramı, “komünizm” kavramı ve türevleri ile yer değiştirerek, birbirinin yerine kullanılmaktadır (*“Bunu komünizm yaptı” H.C. /Laborant Teknisyeni/ 1989 Göçmeni; “Komünist partinin izlediği politikalar böyle bir yeni bir göç olayını yaratmış oldu”, K.K./ Ziraat Mühendisi/ 1989 Göçmeni*). Görüldüğü üzere, göç öncesi süreçte sadece olumsuz bir konatasyonla (Türkleri dışlayan) kullanılan “sistem” kavramı, bir sonraki başlıkta detaylandırılacağı gibi göç sonrası dönemde hem olumlu (eğitim ve ücret politikaları, çalışma koşulları, toplumsal cinsiyet ile ilişkili olarak vs.) hem olumsuz yanlarına yapılan vurgu ile kıyaslanarak dile getirilmektedir.

Anlatılarda üst kimlikle ilişkilene hali proje kapsamında analiz edilen iki göç grubu (1969-1978 Yakın Akıaba Göçü ve 1989 Zorunlu Göçü) açısından da ‘farklılıklar’ (dil, din, etnisite) üzerinden dile getirilmektedir. Bu farklılık vurgusu, anlatılarda Türkiye ile ‘benzerlik’ (din, dil, etnisite) üzerinden ilişkileneilmesini kolaylaştırmaktadır. Yine bir sonraki başlıkta detaylıca ele alındığı gibi, Türkiye ile olan benzerlik anlatısı göç sonrası dönemde, ev sahibi ülkenin kültürü doğrudan deneyimlendiğinde yerini farklılık anlatısına bırakmıştır. Ancak, bu kez vurgulanan ‘sistem’ kaynaklı (eğitim, toplumsal cinsiyet rolleri, iş örgütlenmesi ve uygulamaları vs) farklılıklardır.

4.2 Göç Sonrası Gelinek Yer ile İlişki Kurma : Türkiye'yi Deneyimlemek

4.2.1 Yol-yolculuk ve sınır

Yol, yolculuk ve sınır kavramları, görüşülen göçmenlerin göç ve hayat tecrübelerinde önemli unsurlar olarak belirlemektedir. Burrell (2008) sınırlar ve yolculukların göç hareketliliğinin analizinde önemli zamanlar ve mekanlara işaret ettiğini söyler. Yakın zamanlı mobilite çalışmalarında, yolculuğun kendisi ölü bir zaman değil, kendine özgü aktivite ve etkileşimleri ile yaşanmış bir zaman kabul edilmektedir (Hannam vd., 2006). Göçmenlerin tecrübelerinde yaşanmış zaman olarak yolculuk deneyimi, süreci ve sonrasını biçimlendirmektedir.

“ (...) sınıra zor geldik. Yani 3 günde gelebildik. Meğer 4 saatlik bir yol (...) Bir de sürekli bizi durduruyorlar. Yani jandarma durduruyor, polisler durduruyor. Türkiye'ye gidiyoruz diyoruz. Artık her şeyimiz hazır, evraklarımız hazır. Hatta içine bakıyor arabanın polis (...) Sıcaktan. 39 derece mi ne kadardı. Çok sıcaktı. Bebeğe bakıyor, acıyor mu yoksa bilemiyorum yani içten mi söylüyor. Geri dön diyenler oldu. Yani sizi orada kolay bir yaşam beklemiyor diyenler oldu. Yani polisler, Bulgarlar, jandarma çok durdurulduk. Yani çok geri çeviren oldu. Yani buna rağmen biz yolumuza devam ettik. (...) Hep huzursuz oldum. Zor bir yolculuktu (...) Sonra Türkiye'ye geldiğimde biraz rahatsız oldu yani sürekli ağlıyordu (...) 24 yaşındayım ve bebeğimin aç olduğunu bile demek ki sütüm yok, o kadar demek ki artık depresyona girmişim. Zor bir süreç yaşamışım. Yani meğerse açlıktan ağlıyormuş. O kadar bilinçsizlik mi diyeyim, yani hislerim mi kaybolmuş, yani değişik bir şey yaşamışım” (G.E.Ç. /Öğretmen/ 1989 Göçmeni).

Anlatılarda yolculuk süreci, her iki göç grubu tarafından da yinelenen şekilde “uzun” ve “zor” olarak tarif edilmektedir. *“Bulgaristan'dan sınıra kadar olan kısım biraz zorlu geçti bayağı bir zorlu geçti (...)iki üç dört saatlik yolu biz iki günde geçtik” N.K./ Öğretmen, 1989 Göçmeni).* Yolun ve yolculuğun fiziksel koşullarından kaynaklı zorluğun yanı sıra, yolculuk sırasındaki çeşitli etkileşimlerde maruz kalınan davranışlar, (görüştüğümüz bazı kişiler için bu süreç pek çok travmayı içeriyor) nedeniyle (özellikle 1989 Göçünün kendi dinamikleri içinde) yolculuk duygusal anlamda da zorlaşmıştır: *“Sınıra yakın yerde böyle yol kenarında karanlık yine ‘pis fesler’ diye Bulgarca biri bağırdı bize” V.D./ Fabrika İşçisi/ 1989 Göçmeni; “O kadar uykusuzmuşum ki hani günlerce otobüste ne kadar uyuyabiliyorsam, böyle uzandık yattık. Geldi bir Bulgar polisi, bir bağırdı orada neredeyse vuracaktı, siz ne yapıyorsunuz burada filan diye” Ü.A./ Fabrika İşçisi/ 1989 Göçmeni).* 1989 Göçü, Bulgaristan Komünist Partisi'nin 1980'lerden sonra yoğun olarak uyguladığı asimilasyon politikalarının bir sonucu olarak egemen grup olan “Bulgarlar” ile toplumun azınlık grupları (dönem itibarıyla özellikle Türkler) arasındaki bölünmenin açıkça görünür olduğu döneme denk gelmektedir. Yolculuk süresince maruz kaldıkları ve yolculuğu

güçleştiren olumsuz ve aşağılayıcı tavırlara 1978 göç dönemi ile ilişkili anlatılarda rastlanmamaktadır. Ancak 1978 göç dönemi ile gelenler açısından da yolculuk daha kolay geçmemiştir. Bu dönemle ilişkili anlatılarda yolculuğun duygusal zorluğu, bu göç döneminin kendi dinamikleri ile ilgilidir. Şöyle ki, 1969-78 Yakın Akraba Göçü ile Türkiye’de birinci derecede yakınları bulunan ailelerin ülkeye girişi olanaklı kılınmıştır. Bir anlamda parçalanmış aileleri birleştirme girişi olsa da, öte yandan ailelerin başka fertlerinden, alışkın olunan çevre ve yaşantıdan kopuşa neden olmaktadır. Bu duygusal yük, bu dönemin yolculuk anlatılarında karşımıza çıkmaktadır: *“Yengem bir köşede ağlıyor annesinden babasından ayrılmış (...) Yeni evlenmişti.(...) herkes kendi şeyinde yani çok buhran yaşıyor (...)oradan kopuyorsun ayrılıyorsun. Nereye gidiyorsun? O başka bir şey o”*(N.İ./ Fabrika İşçisi/ 1978 Göçmeni)

Burrel (2008) göçmenler için sınır alanları ve yolculukların, göçün tüm duygularıyla yoğun bir şekilde dolu olduğunu söyler. Tanıdık, ürkütücü, rahatsız edici ya da heyecan verici olabilirler (Burrel, 2008:354). Proje özelinde görüşülen kişilerin sınıra dair anlatıları da oraya kadar olan yolculuğa ve yolculuk öncesinde yaşananlara dair duygu yükleriyle içiçe geçmektedir. Anlatılarda yolculuğa eşlik eden baskın duygular heyecanın, umudun yanı sıra korku ve endişedir. Özellikle 1989 Zorunlu Göçü’yle gelen göçmenlerin yolculuğa dair anlatılarında endişe duygusu ön plandadır:

“Bilinmeyene doğru giderken zaten bilinmeyene gitmek zaten hem umut hem korku var onun içerisinde umut ve korku bir arada. Şimdi bilmiyorsun nereye gideceğini ama istediğin yere gidiyorsun, gitmek istediğin bir yere gidiyorsun ama seni doğru yere götürüyor mu onu da bilmiyorsun” (N.K./ Öğretmen/ 1989 Göçmeni)

Sözü edilen endişe daha sonra detaylandırılacağı gibi göçten sonraki yaşamın belirsizliğinden kaynaklandığı kadar – ki ev sahibi kültür tarafından onaylanma, tutunma ve uyumlanma ile ilişkili olarak etkileşim pratiklerini etkiler- iki ülke arasındaki önceki dönemlere ait göç politikaları, önceki nesillerin ya da daha yakın dönemin göç tecrübeleri (gitme/gidememe, dahil olma/dışında kalma üzerinden) ile de ilişkili olarak anlatılmaktadır (*“Dedemin iki kardeşi sınırı geçmiş dedemlere sıra gelmeden sınır kapanmış”*(A.M./ Tezgahtar-Serbest Meslek/1978 Göçmeni); *“Benim arkadaşım mesela sınırdan döndü. Türkiye’ye göçe gitti sınırlar kapatılınca mecburen geri köye”* (B.S./ Fabrika İşçisi, 1989 Göçmeni). Açıklarsak, Bulgaristan’dan Türkiye’ye göç tarihinde (Osmanlı Rus Savaşını takiben), iki ülke arasındaki sınır, döneme özgü siyasi tutumlar ve kararlar ile ilişkili olarak zaman zaman açık, zaman zaman da kapalı olmuştur. Anlatılarda Türkiye’nin göçmenler açısından hiç tecrübe edilmese de özlenen ve bir gün yerleşilecek vatan olarak görüldüğü dile getirilmişti. Göç motivasyonunu doğrudan etkileyen bir unsur olarak bu

tutum nedeniyle, sınırların açık ya da kapalı olması göçmenler açısından her zaman hayatlarının rotasını belirleyen, korku, endişe ve/veya umut duygularının eşlik ettiği önemli bir mesele olarak belirmektedir. Göç öncesine ait olabildiği gibi (*Ağabeyim de diyor ki 'saçmalamayın, yıllardır biz bu anı bekliyoruz, şimdi kalacak mısınız? Ya bir ay sonra sınır kapanırsa bir daha bu hakkı elde edemeyeceğiz, siz gidin ben gerekirse kaçak yolla da gelirim. Gidin, artık yeter!'* diyor.(N.K./ Turizm-Otelcilik/ 1989 Göçmeni)”) göçten sonra da göçmenlerin hayatlarında önemli olmaya devam etmektedir (“*kendim bile gittiğimde herhangi bir sorun çıkacak, sınır kapanacak orada kalacağım diye korkuyla bir an önce işlemler bitsin de. Türkiye sınırı geçiş yaptığım zaman oh diyorum*” (V.D./ Fabrika İşçisi/1989 Göç Grubu).

Sınır, geleneksel anlamıyla ulusalcı ajandanın ve ulus devletlerin gelişiminin merkez kavramlarından (Brunet-Jailly:2005). Osmanlı İmparatorluğu’nun tebası iken, kendini Bulgaristan vatandaşı olarak bulan yani “içerde” iken bir anda “dışarıda” kalan bu göç grubu için sınır, geçilebilmesi halinde, kültürel kimlik üzerinden zaten ait hissedilen ulusa, nihayet fiziksel (vatandaş) olarak da “dahil” olmayı sembolize eder. Bu nedenle “sınırı geçebilmek” göç yolculuğunun ve hatta E.K’ nin anlatısında olduğu gibi hayatın en önemli anlarından biri olarak dile getirilmektedir:

“Sınıra kadar geldim bana gidemezsin dediler ben de orada karşıdan şeyi gördüm al bayrağı gördüm.(...) bayrağı gördüm dedim, ben gideceğim bayrak orada dedim, gidemezsin dediler sonra arkadaşın biri dedi ki (...) dün bir tane oğlan kaçmaya çalışmış koşarak gitmiş vurulmuş dedi. Dedim olsun ya geçerim ya vurulurum (E.K/ Müzisyen/1989 Göçmeni).”

Salter’a göre (2008) sınırlar, içeriden/dışarıdan, vatandaş/yabancı kategorilerlerini üreten bir makine gibi işler. Ulus devlet bu sayede sınırlarda egemenliğini, bireyler de vatandaşlığı performe eder (Salter, 2008). Anlatılarda göç edilen coğrafya ile ilk doğrudan etkileşim Türkiye sınırında, egemen (atanan memur aracılığıyla Türkiye Cumhuriyeti) ile potansiyel vatandaş yani göç etmekte olan kişi arasında gerçekleşir. Bu karşılaşma anına dair anlatılarda egemenin denetleyip biçimlendirmeye, göçmen grubun “dahil olmaya” hazır ve istekli tavrı ön plana çıkmaktadır.

“İçeriye bir Gümrük Memuru girdi palabıyıklı, 1978'den bahsediyoruz. Soru soruyor yani daha doğrusu kayıt yapıyor isim soyadı falan filan. (...) Bana Atatürk'ün resmini gösterdi arkadaş bu şey... Bunu tanıyor musun dedi bana, ben de dedim tanıyorum kim olduğunu... kim olduğunu tanıyormuş, tanıyorum ama-obaçe söylemem dedim yani tanıyorum ama söyleyemem diyeceğim 'ama'yı Bulgarca söylemişim” (A.M./Tezgahtar-Serbest Meslek/ 1978 Göçmeni).

Yine, 1989 Zorunlu Göçü'nde farklılaşmakla birlikte, 1969-78 göç grubuna ait göçmenlerin anlatılarında sıklıkla dile getirdikleri “soyadı verme uygulaması” sırasında yaşananlar da sözkonusu karşılaşma haline verilebilecek en iyi örneklerdendir:

“Edirne’den sınırdan buraya geçince tren durdu. Böyle şeyler çalışanlar bindi trene elinde dosyalarla bize soyadı verdiler o zaman (...) Ben o zaman Öztürk çok istemiştim. Ama bugün çok Öztürk oldu, doldu dediler, yok. Yalnız Vatansever bir de Kahraman kaldı dediler onlar fazla verilmedi bugün. Biz de Kahraman’da karar kıldık, Kahraman soyadını aldık o zaman (H.Ö./ Fabrika İşçisi/ 1978 Göçmeni).”

Sınırdaki soyadı verme uygulaması, henüz vatandaşlığa sahip olmayan göçmenlerin devlet tarafından kayıt altına alınabilmesinin ilk adımıdır. Ülkeye giriş anında bu şekilde kayıt altına alma göçmenlerin egemen açısından (ulus devletin makbul vatandaşları olarak) nasıl tahayyül edildiğiyle ilgili olarak halihazırda “içeride” olanlarla yani vatandaşlarla benzeştirmeyi ve dolayısıyla bir biçimlendirmeyi de içerir. 1969-1978 göç grubu ile ilgili olarak göçmenlere sunulan seçilebilecek soyadları listesi (anlatılara dayanarak Öztürk, Mutlu, Can, Kahraman, Yılmaz, Vatansever, Özgür vs.) bu tahayyülü göstermesi açısından anlamlıdır. Devletin egemenliğini performe ettiği alan olarak sınır bu şekilde belirir. Yukarıdaki doğrudan alıntıdan da anlaşılacağı gibi, anlatılarda egemenin bu performansı, potansiyel vatandaş olan göçmenler tarafından rahatsızlık vermekten ziyade heyecanla karşılanmaktadır.

Bu durum, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Bulgaristan göçmenlerine sınırlarını açma nedeni ile gelenlerin göç motivasyonunun örtüşmesinden kaynaklanmaktadır. Göçmenlerin göçten önceki yaşantılarında kendi kültürel kimliklerini Türk olma vurgusu ile etnisiteleri üzerine kurduklarından söz edilmişti. Bu kimlik kurgusu, Türkiye’nin anavatan olarak benimsenmesinde ve göç motivasyonunda doğrudan etkindir. Göçmenler ev sahibi kültür tarafından da aynı etnik köken vurgusuyla kabul edilmektedirler. 1934 yılında çıkarılan 2510 sayılı İskan Kanunu, Türk soyundan olan kişilerin Türkiye’ye göçmen olarak gelmesine olanaklı kılıyordu. O tarihten başlamak üzere, projenin kapsadığı göç gruplarının da Bulgaristan’dan Türkiye’ye gelebilmesinin dayanağı “Türk soylu” olmalarıdır. Nitekim 1950’li yıllarda Bulgaristan Hükümeti’nin Türkçe konuşan roman kökenli vatandaşlarını da göçe dahil ettiğinin tespit edilmesiyle Türkiye sınırının kapandığı bilinmektedir. Özellikle 1989 Zorunlu Göçü’yle önce siyasi söyleme dahil olup, medya aracılığıyla gündelik hayatta da dolaşıma giren “soydaş” sözcüğü de, Bulgaristan göçmenlerinin aynı etnik kökenden gelme haline vurgu yapar (ki bu durum Bulgaristan göçmenlerinin yaygın olarak adaptasyonu en yüksek göçmen grubu şeklinde algılanmasının temel nedenidir). Dolayısıyla denebilir ki, göç eden grubun göç motivasyonu ile evsahibi kültürün (en azından

siyasi söylemin) bu grubu kabul motivasyonu aynı temelde dayanak bulmaktadır. Yukarıda soyadı seçimiyle ilişkili verilen örnek anlatı bunu göstermesi açısından da önemlidir. Seçilebilecek soyisimleri ya “Öztürk” gibi doğrudan, ya da “Vatansever” ve “Kahraman”da olduğu gibi ulus kimliği ile ilişkili olarak dolaylı şekilde etnisite vurgusuna sahip olanlardan belirlenmiş, bu soyadları anlatıların ortaya koyduğu gibi göçmenler tarafından yeni ülkelerindeki vatandaşlığın bir önkoşulu olarak kabul edilmenin ötesinde, sevilmiş ve benimsenmiştir.

Ayrıca, 1989 Zorunlu Göçü ile Türkiye’ye gelen göçmenler için soyadı uygulamasının farklı şekilde işletildiğini eklemek gerekir. Bu dönemde gelen göçmenler soyadı seçimlerinden tamamen özgür bırakılmıştır. Bir kısmının Bulgaristan’daki aile lakaplarını soyadı olarak aldığı (İmamoğlu, Celiloğlu, Köseoğlu)⁵, bir kısmının orada kullanmakta olduğu soyadları ile devam ettiği (Servetov, Aliyeva) bir kısmının da geçmişten bağımsız olarak yeni soyadları (Güney, Kurtuluş, Çiller) tercih ettikleri görülmektedir. Bu grup açısından soyadı meselesi (özellikle sınırla ve Türkiye ile ilk etkileşimle ilişkili olarak) anlatılarda özellikle sorulmadıkça dile getirilmemiştir. Ancak bu dönem anlatılarında da sınırın egemen ve potansiyel vatandaşın performans alanı olarak (farklı semboller ve etkileşim pratikleriyle farklı biçimlerde de olsa) belirdiği görülebilir. *(“Kapıkule’den geçince tek tek geçmek çok yavaş oldu, gene çok uzun oluyor. Orada artık pasaport kontrolüdür ondan sonra nereye, devletin gönderdiği yere mi gideceksin o işlemler yapılıyor”)* (B.A./ Öğretmen/ 1989 Göçmeni)

Göçmenler açısından Türkiye’nin hayal edilen ve ulaşılmak istenen bir yer olmaktan çıkıp artık somut bir biçimde deneyimlenmeye başladığı an sınırın geçildiği andır. Anlatılarında bu ilk deneyimi kişilerle karşılaşma ve fiziksel mekanla karşılaşma üzerinden iki şekilde dile getirmektedirler. Kişilerle karşılaşma ele alındığında, etkileşime girilen ilk kişilerin yukarıdaki örneklerde de olduğu gibi devletin resmi görevlileri olduğu görülmektedir. Bu kişilerce sınırda ifa edilen görevin devletin egemenlik performansı olduğundan sözedilmişti. Anlatılarda göçmenlerin de bunun ayırında olduğu ve bu kişilerin kendilerine karşı tutum ve davranışlarının Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kendileri hakkındaki yargıyı yansıtacak şekilde genelleştirerek yorumladıkları görülmektedir. Anlatılarda bu etkileşimin yorumlanması, önceki dönemle bir kıyası da içermektedir ve sınıra kadar olan süreçte hissettikleri endişenin rahatlamaya dönüştüğü an olarak ifade edilmektedir (özellikle 1989 göç grubu için):

“Çok disiplinli geldi bu askerlerin şeyi sınırda böyle görevlilerin çok disiplinli böyle çok sert ama aynı zamanda bizim Bulgaristanlıların gibi ürkütücü, korkutucu değil böyle bir sıcakkanlı böyle insanlığa yakın böyle onu hissettim ilk sınırı geçtiğimde” (B.A./ Öğretmen/ 1989 Göçmeni).

5 Türkiye’de benzer soyisimleri ile ilgili antropolojik bir analiz için bkz. Michael E. Meeker, İmparatorluktan Gelen Bir Ulus, 2005: 15-15.

Fiziksel mekanla karşılaşma da anlatılarda benzeri şekilde karşılaştırma vurgusuyla dile getirilmektedir:

“Kapıkuleden geçtik, aynen. Karanlık bir yerden böyle bir aydınlık bir yere geçtik, geceydi çünkü. Gece geçtik sınırı, Bulgaristan tarafı kapkaranlık kaldı bir ışık yok bir şey yok, karşıya geçtik böyle cennete mi geldik diye baştan anneannenle filan böyle şey yaptık.” (Ü.A./ Fabrika İşçisi/ 1989 Göçmeni)”.

Yukarıdaki doğrudan alıntıda da mekanla ilişkili dillendirilen fiziksel bir gerçeklik olarak karanlık-aydınlık betimlemesinin, sınırdan geçmenin yaşattığı duygu durumuyla ilişkili bir metafor olarak da anlatılarda yinelenen bir şekilde kullanıldığı görülmektedir:

“Kapıkule’de çok büyük heyecan yaşadık. Yani bize böyle Bulgaristan’dan sonra çok parlak çok hoş göründü”(S.S /Hemşire/ 1989 Göçmeni).

“İlk dikkatimi çeken çok ayaz⁶ geldi böyle şey çok ışıklı bizim tarafa bakarak karanlık orası bir de çok şey bir de sıcaklık gerçekten çok sıcak (...) İnsanlar sıcak geldi, ama ülkede böyle reklam tabloları bizim şeyde yasaktı ya onlar o ayazlık da ışıklık da böyle evet, insanların sıcaklığı da orada böyle hissettik (...) Çünkü bizi burada geçirmeleri Bulgarların biraz kaba zaten sıkıntı yaşıyoruz onların da bize böyle şey davranması sert davranması sen biliyorsun biraz hala devam ediyor böyle biraz farklı” (B.A. /Öğretmen/ 1989 Göçmeni)

Öte yandan, fiziksel mekanla bu ilk ilişkilenebiliriz dair izlenimler bir yandan da yetersiz koşullarla ilişkili olarak yine kıyası içeren bir hayal kırıklığının izlerini taşır:

“Çok pislikti yani, çok pisti yani hiç bakım falan yoktu (...). Yani yüzlerce binlerce kişinin olduğu bir yerde belki de normal bir olay ama ben böyle bir şey daha önce hayatımda görmediğim için beni o yüzden şaşırtmış oldu. Allah’tan bizim Edirne’de akrabalarımız vardı ve bizi bırakmadılar yani, muhacirhanede bırakmadılar bizi” (A.M./ Tezgahtar-Serbest Meslek/ 1978 Göçmeni).

Sınırla ilişkili ilk izlenimler onun ne kadar süreyle tecrübe edildiği ile de doğrudan ilişkilidir. Göçmenlerin bir kısmı (özel araçları ile gelenler ya da akrabaları tarafından karşılananlar) sınırdaki misafirhane/muhacirhanelerde ya hiç vakit geçirmeden ilerlemiş ya da çok kısa süre için bulunmuştur. Anlatılara dayanarak sözü edilen misafirhanelerde daha uzun süre kalmak zorunda olan göçmenlerin fiziksel mekandaki koşullara dair hatırladıkları ve deneyimlediklerinin nispeten daha olumsuz olduğu söylenebilir. Ancak bu deneyimler anlatılarda olumsuz duygu yükleri ile değil, sürecin kendisinin doğası gereği öyle gerçekleşmesi gerekiyormuş biçiminde normalleştirilerek dillendirilmektedir:

6 Ayaz: Bulgaristan Türkçesinde aydınlık, ışıklı anlamlarında kullanılmaktadır (Araştırmacının notu).

“Dereköy’de daha Bulgaristan’ın sınırında uzun bir süre kaldık orada. Oradaki koşullar çok kötüydü, hijyen sıfır yani su, gıda bir böyle hiçbir şey yoktu kumanya diye hiçbir şey herkes böyle bir an önce Türk sınırlarını geçsek de sanki böyle tepsi ile karşılayacaklar diye bir şey yok bu bizimkisi zorunlu göç çünkü” (C.V./ Laborant- Sağlık Çalışanı/ 1989 Göçmeni).

Göçün ağır yükünü hafifletme olarak yorumlayabileceğimiz bu tavırda, ilk başlıkta ele aldığımız tahayyül edilen anavatana kavuşma emelinin etkili olduğunu söylemek anlamlı olacaktır. Örneğin görüşülen kişilerden H.K., ilk karşılaşma anına dair duygusunu beğeni ya da beğenmeme üzerinden tanımlayıp tanımlayamayacağı sorulduğunda *“Hiç yok, hiç yok. Merak vardı bende, heyecan, merak var. Ne olursa olsun ben Türkiye’de yaşayacağım diye şey ettim ben.” (H.K. Ayakkabı Ustası/ 1978 Göçmeni)* şeklinde yanıt vermiştir. Bu tutum, ileriki zaman diliminde ev sahibi kültür ile girilecek etkileşim süreçlerinde de etken olacak olması açısından önemlidir.

4.2.2. Sınırdan ötesi: İstanbul ve semtler

Sınırdan geçtikten sonra, anlatılar bir yanıyla yine yolculuğa dahil (çünkü henüz yolculuk tamamlanmamış, gidilecek adrese varılmamıştır), ancak bu kez sınırın ötesini deneyimlemeyi içerecek şekilde dönüşmektedir. Sınırın ilerisi yani Türkiye ile fiziksel temasa girme hali benzerlik ya da en azından bilinir olma beklentisi üzerinden kurulan doğrudan kıyaslamalarla dile getirilmektedir:

“Sınırı geçtikten sonra ve hani Demir Perde ülkesinden çıkmış bir vatandaş ben (...) Aaa! işte burası da aynı burası da aynı demeklen şey yaptık hani ne görüyorsunuz yol kenarında bir ekinlik tarlası görüyorsunuz, işte hani bir ağaçlar görüyorsunuz (...) yolların tabelalarını, hani sağa dönüş sola dönüş, aynı tabelalar o kadar mutlu olduk ki” (H.C./ Laborant/ 1989 Göçmeni).

Kuramsal bakış açısının anlatıldığı bölümde de değinildiği gibi, etnisite, dil ve dinde ortak kökenlere sahip olursa bile, göç eden grupla evsahibi kültür gündelik hayatın bilgisi ve pratikleri üzerinden pek çok açıdan farklılaşmaktadır. Anlatılardan, sınırı geçer geçmez bu farklılıkların ayırıcına varılmaya başlandığı anlaşılmaktadır, yani onlar için büyük oranda veya bazı anlatılarda tümüyle farklı bir ortama gelinmiştir:

“19 Mayıs’ta tam buraya attık kendimizi (...) Bize dediler bugün bayram, 19 Mayıs dediler. Bayram olduğunu bilmiyorduk bile” (Z.K./Fabrika İşçisi/ 1978 Göçmeni).

“Şimdi sınırdan geçince (...) Trafik de çok yoğun tabii o yıllarda da öyleydi, biraz böyle panikledik. Sağdan geçenler, sollayanlar vs. acaba nereye düştük diye böyle bir şey olduk, bir panik yaşadık” (K./, Ziraat Mühendisi/ 1989 Göçmeni).

Bu erken yolculuk gözlemleri dışında, fiziksel mekan ve sosyal çevre olarak kentle daha detaylı ilişki kuma, gelinen semtler üzerinden gerçekleşmektedir. Dolayısıyla her göç grubu için göçten

sonra yerleşilen kent ve semte göre göç ve etkileşim tecrübesinin farklılaşması olağandır. Başka türlü ifade edersek, geldikleri kentteki ve semtlerdeki yaşam tarzı ve karşılaştıkları kişilerin kendilerine yönelik bakış açıları ve davranışları doğrudan etmemdir.

Göçmenlerin yoğun olarak yerleştiği ve araştırmamızın da sahasını oluşturan her iki semtin kuruluşunda Balkan göçmenlerinin (büyük oranda Yunanistan, Bulgaristan ve Yugoslavya) bölgeye yerleşmesi ya da yerleştirilmesi temeldir (semtler hakkında ayrılmış olarak bkz. 3. Gereç ve Yöntem Bölümü) Balkanlar'dan Türkiye'ye göçün sadece Bulgaristan özelinde değil, diğer göç gruplarını kapsayacak şekilde kademeli olarak gerçekleştiği düşünüldüğünde bu ilçelerin göçmen nüfusları da artmaya devam etmiştir. Bu noktada, göçmenler açısından göç edilen coğrafya ve burada yerleşilen mekanlarla ilişkili olarak akrabaların ve yakın sosyal ağların (akrabalar ve tanıdıkları kapsayan sosyal sermayenin tamamı) öneminden söz etmek gerekir. *"Hakikatten ev bulmak çok zordu. Bizim kısmetimiz vardı ki artık bizden önce gelenler vardı, Türkiye'de olanlar vardı. Yani bunların çok büyük yardımları oldu bize. Yoksa düşün kimsemiz yok burada!." (A.M., Tezgahtar- Serbest Meslek, 1978 Göçmeni)*. Doğrudan alıntının da gösterdiği gibi göçmen ağları yeni gelinen mekanda barınma ve diğer ihtiyaçların giderilmesinde sosyal destek sağlayabildiği gibi çalışma ve yaşam koşulları ile ilgili enformasyona ulaşılmasını da kolaylaştırmaktadır (Blumenstock ve ark. 2019). Bu tespiti destekler şekilde araştırma grubunun Türkiye'de gelinen kent ve yerleşilen semtle ilgili tercihlerinde yakınlarının yani sosyal ağlarının etkili olduğu görülmektedir.

Elbetteki bu semtlerin tercih edilmesindeki tek faktörün sosyal ağlar olduğu söylenemez. Araştırmaya konu olan her iki semtin, göçmenlerin yeni yaşantılarına başlamada belli kolaylıklar sağlayan özelliklere sahip olduğunu da eklemek gerekir. Örneğin Avcılar, çevresindeki iş imkanları sebebiyle de yerleşmek için tercih edilirken *(İlk geldiğimde falan zaten şey Avcılar'da, Teknik Kauçuk Avcılar'da olduğu için Avcılar'a yerleşmiştik. B.G./ Kimya Mühendisi- Yönetici/ 1989 Göçmeni)*, Gaziosmanpaşa-Sultançiftliği ekonomik olarak ulaşılabilir yaşam alanları sağlaması açısından bir tercih sebebi olabilmektedir. *"Sultançiftliği'nde daha ucuzdu arsalar. Bayrampaşa'da çok pahalıydı paramız oraya yetti (...) Gelen göçmenler çoğunlukla hep oradan aldık."* (H.Ö. /Fabrika İşçisi/1978 Göçmeni).

Bulgaristan'ın sosyalist yönetim sisteminin toplumsal sınıfları ekonomik açıdan eşitleme iddiaları ve politikaları nedeniyle, göç eden nüfusun ekonomik açıdan nispeten homojen olduğunu söylemek mümkündür. Ancak kişilerin sınıf konumları burada görüldüğünden çok daha fazla nüanslıdır (çalışmaya dair kişilerin sınıfsal konumları açısından bkz. Maddi Kültür konusundaki analizimiz). Burada söylenmeye çalışılan, Bulgaristan'ın göç politikası gereği, fazladan birikimi

olanlar varsa bile, göç ederken ülkeden çıkarılabilecek nakit ve kıymetli eşyanın miktarının kanunlarca belirlenip, sınırlandırılmış olduğudur. Bazı durumlarda göç eden kişiler hiçbir birikimini getirememiştir. Bunların yanısıra, göçmenlerin üzerlerine aldıkları fazladan nakiti beyan etmeleri istenerek, Bulgaristan sınırı geçilmeden el konulmuştur. Bu faktörler, Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden grubun Türkiye'deki yaşantılarına ekonomik olarak oldukça benzer bir temelle başlamalarına sebep olmuştur. Elbette sahip olunan eğitim seviyesi ve mesleklerin, ilerleyen süreçte ekonomik ve sınıfsal açıdan farklılaşmayı getirdiğini varsaysak da, göçmenlerin başlangıçtaki semt tercihlerinde tüm grup için aynı oranda kısıtlı olan maddi imkanlara uygunluğun gözetildiği görülmektedir. Yukarıda sıralanan tüm bu faktörler, İstanbul'da göçmenlerin yerleştiği semtlerin çeşitlenmesini engelleyerek, belli semtlerde yoğunlaşmalara neden olmuştur.

Yerleşilen semtlere dair ilk izlenimler, gelinen ülkedeki fiziksel ve maddi koşullar ile göçten önce sahip olunan yaşam standartlarını karşılaştırmayı içermektedir. Anlatılarda, yerleşilen semtlerin gelişmişlik düzeyi ile ilişkilendirilen bir "yaşam standardı" düşüşü (çevre ve yeşil alan düzenlemesi, kamusal mekanın düzenlenmesi, evlerin niteliği, semtin altyapı sorunları bunların başında gelir) sıklıkla dile getirilmektedir:

"Sultançiftliği'ne gittikten sonra tabii Sultançiftliği o yıllarda çok daha az gelişmiş, sokaklarda böyle insanların kalabalık oluşu... O zamanlarda biliyorsunuz su sorunu vardı, su sıkıntısı vardı. Tankerlerle falan su taşınırdı onu mesela algılayamıyorduk. Bu kalabalık acaba tankerin etrafında, bakıyorsunuz çok kalabalık insanlar, ellerinde bidonlarla bekliyor "acaba ne oluyor diyorduk", o dikkatimizi çekti. Bu evlerin niye çatıları yok diye düşündüm yani Balkanlarda bütün evlerin çatıları vardır". K K. 89.

Ayrıca, yeni gelinen/yerleşilen semtler genellikle ekonomik sıkıntılarla karakterize edilir, dolayısıyla semtlerle ve o dönem yaşanan ekonomik sıkıntılar sıklıkla birbiri ile ilişki kurularak anlatılıyor.Yeni yaşam alanlarına alışmaya çalışılan bu dönem anlatıları sıkıntı ve mutsuzluk duygularını yansıtmaktadır:

"(Eşyaları) Bayrampaşa'ya yerleştirdik Bayrampaşa'ya akrabaların yanında üç ay kaldık. Onlar da fakir yiyecekleri, paraları yok hep dükkâna bakkala veresiye alıyorlar. Dükkândan bir yumurta alıyorlar bir ekmek alıyorlar. Biz kalabalık annem orada ben orada beyim orada oğlumu da aldık. Yerde yatıyoruz. Çok çile çektik. Yanı başımızda bir konfeksiyon vardı. Kapı önüne çıkıyorum hep ağlıyorum ben" (Ü.B/. Öğretmen/1989 Göçmeni)

Göçün ilk zamanlarında yaşanan ekonomik sıkıntılar, yeni çevreyle uyumlanmanın önünde bir engel teşkil etmekle birlikte, yaşanan sosyal çevrenin de farklı ve onların beklentilerini karşılamaktan oldukça uzak olduğu yönündeki görüşler sıklıkla dile getirilmektedir. Buna rağmen Gaziosmanpaşa'da yerleşmiş göçmenler tarafından (özellikle 1978 göç grubu) yerleşilen semti değiştirmek söz konusu edilmezken (bu tamamiyle bir memnuniyetten ziyade hakkına razı oluş tavrıdır), 1989 göç grubu ilk günler ya da aylardaki farklı semt tecrübelerinden sonra Avcılar'a yerleşmek konusunda bilinçli bir çaba sarfetmiştir. Bu çabanın temel nedeni, Avcılar'ın Bulgaristan'da yaşanan sosyal çevreye benzerliği olarak dile gelmektedir:

(Alibeyköy'ü kıyaslıyor) "Ama o sıralar Türkiye'ni hali bambaşkaydı şimdi kıyasa göre. Avcılar'a gelirdim Avcılar bambaşka. Oralar kurban kesiyorlardı sokaklarda kanlar gidiyordu pisliklerini sokaklarda, biz öyle şey görmediğimizde görmediğimize!". (Ü.B./ Öğretmen/, 1989 Göçmeni)

Ancak belirtmek gerekir ki, sözü edilen benzerlik gelinen ülkedeki ev sahibi kültürün benzerliğine işaret etmez. Kastedilen benzerlik, kendileri gibi göçmen olan kişilerin varlığından kaynaklı benzerliktir. Kaynağı, Avcılar semtinin fiziksel çevre koşullarının (denize yakınlık ve park, bahçe ve yeşil alan düzenlemelerinin) Bulgaristan'da yaşanan çevreyi anımsatmasının da ötesinde toplumsal ve kültürel yaşantısının, yoğun olarak yerleşmiş Bulgaristan'lı nüfusun nispeten öne çıkmasıdır. ("Neden (tercih ettim)? Çünkü burası göçmen kasabası dediler. Gelen bizim Razgrad'lılar buraya geliyorlardı" Ü.B./ Öğretmen/ 1989 Göçmeni). Dolayısıyla Avcılar'a taşınmakla ilgili bu tavır, gelinen yeni ve egemen kültürel çevre ile etkileşime girerek ona uyum sağlamaktan çok, grup olarak kendi içine kapanmayı işaret eder. Nitekim süreç içerisinde her iki semtin de nüfus dinamikleri değişmiş, bu değişimden semt kültürü de etkilenmiştir. Bu durum, anlatılarda alanın başkalarınca istilas (çoğunlukla diğer göç grupları tarafından) olarak görülmekte, huzursuzluk ve rahatsızlık duyguları ile dile getirilmektedir:

"İstanbul'da Avcılar'da yaşıyordum tabi Avcılar genel olarak göçmen bölgesi ama benim en azından yaşadığım yıllarda tamamen değişti. (...) yani buralara gelen insanlar da Türkiye'nin çeşitli yerlerinden gelen insanlar evet şimdi dediğim sokakta rahat davranamadığımız yani gece yarısı gezerken yani hiçbir şey yokken birinin laf atmasıyla sonucu belki de cinayete kadar gidebilecek olaylar çok oluyor ya da ne bileyim tamamen kadınlara yönelik zaten bir şey demek istemiyorum da" (A.B.S./Peyzaj Mühendisi/ 89 Göçmeni).

Tüm kitlesel göçler özelinde, göçmenlerin ekonomik koşulları nedeniyle yerleşim ve barınma ihtiyacı ile ilgili seçenek ve tercihlerinde egemen kültürden farklı davrandıkları bilinmektedir. Bu nedenle göçmenlerin yoğun olarak yaşadığı, çoklu etnik yapının hakim olduğu lokasyonları yerleşmek için tercih edebilmektedirler (Andersen, 2014). Gaziosmanpaşa ve Avcılar'ın yukarıda

kısaca değinildiği gibi Balkan Göçmenleri tarafından kuruldukları anlaşılmaktadır. Sadece Bulgaristan göçmeni nüfusu içermese de, farklı etnik kökene sahip Balkan Göçmenleri ile birlikte yaşamak, anlatılarda olumsuz herhangi bir yargıyla dile getirilmemektedir. Oysa yukarıdaki doğrudan anlatıların esas kültürel farklılık vurgusu bu semtlere “sonradan gelenlere” (iç göçler sonucu gelen göçmenler ve Suriye kökenli göçmenler) atıfta bulunularak yapılmaktadır.

4.3 Kültürel Etkileşim ve Dahil Olma Süreçleri

İlerleyen süreçte göçmenlerin kendine ait ev kiralama, vatandaşlık işlemleri, iş başvuruları, okula kaydolma vb. faaliyetler aracılığıyla toplumsal yaşama entegre olmaya odaklandıkları görülmektedir. Anlatılarda göç grubunun entegrasyon sürecinde devletin kolaylaştırıcı anlamda müdahalesi ve desteği ile ilgili iki farklı durum ortaya çıkmaktadır. İki kitlesel göçün farklı statüleri gereği 1969- 1978 Yakın Akıba Göçü sürecinde entegrasyon sürecinin göçmenlerin kendi sosyal ağları aracılığıyla yönetildiği görülmektedir. Oysa 1989 Zorunlu Göçü’nde, entegrasyon süreci farklı işletilmiş; işe yerleştirme, konut sağlama ya da kira desteğinde bulunma gibi faaliyetlerle devlet özellikle ekonomik entegrasyon sürecine belirgin şekilde dahil olmuştur (*“İş bulma sürecini devlet kolaylaştırdı, çabuk bulduk, S.S./ Hemşire/1989 Göçmeni*). Bu sürece devletin etkin katılımının göçmenler üzerinde hayatlarını kolaylaştırıcı ve rahatlatıcı etkisi olmuştur. (*“Devlet kiramızı öderdi. Şimdi düşünüyorum da benim böyle bir kiramı ödese devlet! Onun dışında kamplarda yaşayanlar yemek alıyordu. Bulgaristan göçmenleri yani sıfırdan başlamış olsak çok bir farklı şeyler yaşırdık B.A./ Öğretmen/ 1989 Göçmeni*).

Ekonomik entegrasyonla ilgili olarak zor günler geçirildiği tüm grup tarafından vurgulansa da gerek göçmenlerin eğitim seviyeleri gerekse devletin bu konudaki destek faaliyetleri süreç içerisinde yeterli olmuş görünmektedir. Ancak, girişte de ifade edildiği gibi her göç deneyimi bir yanıla, ekonomik entegrasyonu da kapsayan makro düzeyde gerçekleşen uygulama ve düzenlemelere tabiiyse de bunun ötesinde, gündelik hayattan doğan bir dizi kültürel etkileşim ve karşılaşma pratiklerini de içerir. Kültürel uyumlanma/bütünleşme ya da uyumlanamama bu güetkileşim pratiklerinde kendini açıkça gösterir. Bu konuda dile getirilenlere dayanarak, sosyal ve kültürel bütünleşme konusunun göçmenler açısından ekonomik alanda uyumlanmaya göre daha zorlu olduğunu söylemek olanaklıdır. Öncelikle, alışılan sosyal çevrenin kaybı ve yenisini edinememe hali anlatılarda yoğun bir yalnızlık ve özlem duygusu ile aktarılmaktadır.

“Türkiye’ye bir türlü alışamadım. Belki de istediğim ortamda olamadım. Şimdi çocukluk arkadaşlarımla, Bulgaristan’daki arkadaşlarımla değişik semtlere dağılmış olduk. İstanbul’un mesafeler o kadar çok büyük ki, her gün birlikte olma imkanı yok. Yani ayda bir kere iki ayda bir

kere görüşüyorsun. O yüzden yeni ortam yaratmak zorundasın (...) öyle bir ortam da olmayınca insan yeni arkadaşlıklar da edinemiyorsun.” (A.M./ Tezgahtar- Serbest Meslek/ 1978 Göçmeni).

Gelinen kent içinde yaşanan gündelik hayatın pratik bilgisine sahip olmama da (yani alışılan fiziksel çevrenin de kaybı), çevre ile etkileşime girme ve uyumlanma süreçlerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Çeşitli çalışmaların da işaret ettiği gibi (Caidi ve Allard, 2005; Silvio 2006) gündelik yaşamla ilgili olarak ihtiyaç duyulan bilgiye ulaşabilme göçmenler açısından ev sahibi kültüre uyumlanma süreci açısından kritik önemdedir. Ancak çoğu durumda gelinen yeni çevredeki barınma, iş olanakları, sağlık ve eğitim gibi temel konulardaki enformasyona ulaşma bile göçmenler açısından kolay değildir. Çünkü göçmenler yeni mekanlarında işlevsel olabilecek sosyal, sivil ve ekonomik sermayeden çoğunlukla yoksundur(Caidi vd., 2010). Anlatılarda bu yoksunluklar, en temel düzeyde, gelinen kentteki toplumsal hayatın gündelik pratiklerinde yaşanmış güçlükler olarak tezahür etmektedir.

“Tayinim çıktı (...) Okulu bulamadan çünkü çok vasıta değiştirdim belki 3-4 tane. Herkes farklı yönü gösterdi ben başka bir yere gitmişim ve artık hava kararmaya başladı ben ağlayarak eve döndüm” (G.E.Ç./ Öğretmen/ 1989 Göçmeni).

Anlatılarda sosyal ve kültürel hayata uyumlanmayı/uyumlanamamayı olanaklı kılan 3 farklı etkileşim ortamından söz edilmektedir. Gündelik yaşam alanları olarak yerleşilen semtler, meslek/iş hayatı ile ilgili olarak işyeri ve eğitim hayatı ile ilgili olarak okullar etkileşime girilen temel mekanlar olarak belirlemektedir.Kullanılan dilden kaynaklı farklılıklar genel olarak her üç ortamda da bir iletişim bariyeri dolayısıyla etkileşime etki eden bir faktör olarak dile getirilmektedir:

“Komşum diyor ki bana mangal ver ben mangal anlıyorum o benden mandal istemiş ama Bulgaristan’da Türkçe’de mandal ‘kıstıracak’tır bizde” (P.S. /İktisatçı/1989 Göçmeni).

Özellikle çalışma ortamı ve yaşanan semtlerde girilen etkileşimlerde, evsahibi kültürle etkileşimde belirgin farklılıkların hissedildiği ve deneyimlendiği alanlardan biri toplumsal cinsiyettir. Göçmenlerin, önceki yaşantılarında Bulgaristan’da uygulanan sosyal ve ekonomik politakaların yani Bulgaristan sosyalist rejiminin planlı çabasının da bir sonucu olarak kadının toplumsal hayatta aktif olarak yer aldığı ve çalışma hayatına yüksek oranda entegre edildiği görülmektedir. Kadınlar, aldıkları akademik ve mesleki eğitimlerle ilişkili olarak devletin görevlendirdiği kurumlarda erkeklerle eşit oranda ve koşullarda görev aldıklarını dile getirmişlerdir. Öyle ki, birçok toplumda yaygın olarak görülen mesleklerin cinsiyetlendirilmesi yani kadın ve erkeklerin yapabileceği işlerin ayrıştırılmasının da minimize edildiği görülmektedir: *“Annem ve babam şeyde, Razgrad’ta inşaatta çalışıyorlardı. (...) Köyde erkekler*

kadınlar çalışıyordu ya, ayrımcılık falan, herkes eşit şekilde” (S.C./ Fabrika İşçisi/ 1989 Göçmeni). Ev sahibi kültürün toplumsal cinsiyet kodları, kadının iş hayatı ve toplumsal hayattaki konumu göçmenler açısından belirgin bir farklılık vurgusu ile dile getirilmektedir.

“Hasta bakıcılarımız vardı şey yapıyorlardı böyle ‘sizin kocalarınız bu sabahın köründe sıcak yatağından sizi niye çıkarıyorlar?’ Onlar bizi böyle, ben 3 vardiya çalışıyoruz (....) mesela o saatlerde sabah 6’da otobüsteyim, belediye otobüsündeydim hepsi erkek, balık istifi gibi” (N.Ö./ Ebe-Hemşire/ 1978 Göçmeni)

Yine toplumsal cinsiyet kabulleri ile ilişkili olarak kadınların davranış ve giyim kodları da yeni gelen göçmenler tarafından farklılık vurguları ile dile getirilmektedir:

“biz göçmenler ben göçmen olduğum için mi bilmiyorum ama farklıyız bazı konularda kesinlikle. Biraz başımız diktir, özellikle biz kadınlar, yeri geldiğinde ben eşime, babama, ağabeyime, oğluma başımı kaldırıyorum, benim için hiç önemli değil. Hala babamla en fazla görüş ayrılığı ve sürtüşen benimdir ama eminim ki ben böyle yetiştirdiğim için öyle (...) Yani kadın ve erkek bize göre aynıdır öyle bakıyorum olaya. İyi ki de eşim de böyle düşünüyor ki 17 yıllık bir evliliği devam ettirebildik” (N.K./ Turizm-Otelcilik/ 1989 Göçmeni)

Göçten sonra devam eden eğitim hayatı ile ilişkili anlatılarda uygulanan müfredat farklılıklarının yanı sıra kullanılan dil ve terminolojinin farklılıkları da sıklıkla dile getirilmektedir. Genel olarak sorun yaşanan dersler, ulusal eğitim sistemi içerisinde doğal olarak her ulusta farklılaşan dil ve tarih dersleridir. Sayısal ağırlıklı derslerin evrensel nitelikteki içeriği nedeniyle gelen göçmenlerin bu derslerde sadece dil açısından zorlandıkları dile getirilmektedir. Dil bariyerinin ve aşına olunmayan ders müfredatının yanı sıra, fiziksel imkanlar, uygulamalar ve eğitim teknikleri açısından bir bütün olarak eğitim sisteminin kendisi, özellikle ilk ve orta öğretim düzeyinde göçmenlerin yaşantısındaki büyük değişikliğe denk gelmektedir. Geline yeni mekanda eğitim hayatına dair deneyimler çoğunlukla olumsuzlukları üzerinden kıyaslanıp dile getirilmektedir.

“Türkiye’ye geldim tabi tamamen konuşma değişti yani yazma değişti, alfabe değişti, her şey değişti bir anda. Bulgaristan’da işte bir İstiklal Marşı okuyoruz (düzeltiyor) Türkiye’de. Bulgaristan’da tam adını hatırlayamadığım bir şeyi okuyorduk (...) Bunlar ezberlenecek, şöyle olacak böyle olacak. Yani Bir de Bulgaristan daha serbestti hani şey olarak okul olarak, teneffüse çıkıyorduk şey yapıyorduk. Yani belki de 10 dakikalık teneffüste eve gidip gelebiliyorduk buraya geldiğim zaman hani açıkçası bir hapisane gibi geldi okul bahçeleri, çıkışlar yasak” (A.B.S./ Peyzaj Mimarı/1989 Göçmeni).

Az sayıda göçmen esas eğitimlerine başlamadan gerçekleştirilen oryantasyon ve kaynaştırma programlarından söz etmiştir. Öyle anlaşılmaktadır ki bu konudaki uygulamalar okulların ya da

öğretmenlerin kendi inisiyatifleri doğrultusunda alınan kararlarla gerçekleştirilmiş olup yaygınlaştırılmamışlardır. Yine yukarıda da söz edildiği gibi göçmenlerin enformasyona ulaşmada ihtiyaç duydukları sosyal, sivil ve ekonomik sermayeden yoksun oluşları bu tür uygulamalardan haberdar olmalarının önünde engel teşkil edebilir. Nihayetinde ilk ve orta eğitim çağındaki göçmenler açısından yeni okul tecrübelerinin çoğunlukla şok edici değişikliklere işaret edebildiğini söylemek olanaklıdır. Fiziksel koşullar ve eğitim uygulamalarının yanısıra okul hayatında diğer öğrenciler, öğretmenler ve diğer yetkililerle girilen etkileşimlerin de şok edici ve bu yanıyla gerek entegrasyonu gerekse Türkiye’de kalma ya da gitme kararını etkilemede etken olabildiği görülmektedir.

4.3.1 “Eve geliyordum, ben okulu bırakacağım diyordum”: Türkiye’deki eğitim deneyimine dair bir anlatı

“Eylül geldi çattı (...) Gittik yazıldık bir güzel yazdırdı annem babam. İlk günü sınıfta 6 kişi Türk’üz (göçmeniz demek istiyor) . İlk günü ama şöyle sınıfa girdik, sınıfta 60 kişi bir sırada 3 kişi bilemedin 4 kişi oturuyoruz, ben en kenarda popomun yarısı dışarıda. Bulgaristan’daki eğitimim böyle değildi, Bulgaristan’da kimya dersi farklı odada deneyimlerle öğreniyorsun burada kimya falan yoktu yani. (...) Orta son. Ondan sonra kalçamın bir tarafı dışarıda ondan sonra dediğim gibi hani Bulgaristan’da her oda farklı resim odası farklı, masan kalkıyor resim şeyine dönüşüyor. Burada öyle bir şey yok. Popon dışarı da şu kolunu koyduysan ne şanslısın bir şey yazmak için. (...) Hiç unutmuyorum, Türkçe öğretmenini bizi tahtaya çıkardı ilk gün. İlk günü Türkçe öğretmeni bizi çıkarttı tahtaya, İstiklal Marşı’nı ezbere, Gençliğe Hitabesi’ni ezbere biz böyle zaten Türkçe’yi hani zaten yarım yamalak konuşuyoruz. Bakıyoruz ediyoruz kimse bilmiyor siz ne biçim Türksünüz bir de geldiniz buraya diye bu şekilde başladı. Kadındı. Ben eğitim hayatıma bu şekilde başladım. (...) Bütün hafta bu şekilde gitti ve ara ara bizi tahtaya çıkartıp sürekli bunu sordu öğrendiniz mi öğrendiniz mi? İşte bir şeyler dikte etmeye başlıyordu, yazın diyordu, doğal olarak. E biz yani, millet yazıyı bitiriyordu biz daha ikinci cümledeydik çünkü anlayamıyoruz nasıl yazıyordu acaba doğru mu yazdım yumuşak G’ler falan yoktu bizde. Tamamen Kiril alfabesi çok farklı her şey farklı, ilk haftada böyle bir şey olabilir mi yani mümkün değil. Böyle bir ayrıcalık tanınmadı çok zordu ya ben hiç unutmuyorum hani Eylül’ün ortasına mı sonuna geldik, eve geliyordum ben okulu bırakacağım diyordum okulu bırakacağım, okulu bırakacağım. Bu şekilde gitti ondan sonra İnkılap hocama dönelim dersek, eskiden not defterleri vardı öğrencilerin resimleriyle, annem o zaman üst komşu anneme iş bulmuştu havalimanında, şey yapıyordu, THY’nin VIP salonunda işte temizlik ve oradaki şeyi temizliyorum mutfağı düzenliyordu falan böyle bir işi vardır sanki annem FreeShop’ta çalıştı.

İnkılap hocası her öğrenci her resmin altına anne baba yazıyordu, anne ev hanımı, baba, terzi ya da anne havalimanında çalışıyor, baba mühendis ona göre şey istiyordu, bir şeyler istiyordu. Benden mutfak robotu istiyordu, mutfak robotu nedir? Freeshop'tan mutfak robotu istiyordu. (...)Her gün ders kapısı açılıyordu ayağını içeri bastığında, Nermin tahtaya şey sınav, ee sözlü, soruyordu alakasız ve lakin robot götürmediğim için beni bıraktı.(gülerek) (...) dolayısıyla orta sona bir daha gittim ama tabii şöyle bir şey de vardı yani o dönemi çok kötü beni çok kötü etkiledi çünkü eve gidiyorum anne baba tabii geçim telaşında. İşte soruyorlar şeyin var mı, ödevin var mı, ders çalışıyor musun diye kimse sormuyordu etmiyor. Kendi başına bir şeyler yapıyorsan yapıyorsun, anlıyorsan yapıyorsun. O eğitim süreci benim için gerçekten kötüydü. Bir şekilde orta sonu geçince tabii ben şeye geçtim Bakırköy Anadolu Lisesi'ne geçtim işte orada birazcık hani şevk ile gidemedim. Yani gittim bir şekilde bitti yani lise bitti işte şeye girdim üniversite sınavına tabi bu çok zorlu bir süreç yani eğitimi öyle bir şeyle almadım ki. Yani açık öğretimi de çok üniversiteden saymıyorduk o zaman. Ben de ben bir an önce kendimi yurt dışına atma şeyim vardı o zaman bunun furyası vardı. İngiltere'ye gitme furyası vardı, ablamın arkadaşı vardı orada işte ona böyle bir danıştık falan işte dedim ki hani ben böyle bir şekilde gideyim orada tutunur bir şekilde kalırım. Yani burası benim için bitmişti işte o siyah beyazdan daha kötü bir görüntü kaldı bende. Yani eğitim süreci bitirdi. (...) dedim yani ben ne yapacağım? Yani ne yapacağımı da bilmiyordum çünkü çok böyle irite olmuştum açık ve net ondan sonra”

Ancak belirtmek gerekir ki, okul hayatındaki fiziksel mekan ve uygulamalara dair olmasa da etkileşim pratiklerine dair yargılar çeşitlilik göstermektedir. 1978 Göç Grubu anlatılarında okulda iyi karşılandıkları yönünde etkileşimlere daha olumlu yargı hakimken, 1989 göç grubunun bu süreci daha olumsuz tecrübelerle ve travmatik şekilde ifade ettiği görülmektedir. Yine bir parantez açarak söylemek gerekir ki, Türkiye’de öğretimine lisans düzeyinde devam etmek zorunda kalmış olan göçmenler açısından okul hayatları ile ilgili dile getirilen tek olumsuzluk başlangıçtaki dil becerilerinin yetersiz oluşudur. Bu açıdan, anlatılarda dile getirilen,Türkiye’de farklı dönemlerde ve farklı kademelerdeki eğitim ortamındaki etkileşimi kendi içinde ayrıştırarak ele almak anlamlıdır.

4.4 Bulgaristan Göçünü ve Kültürel Etkileşimi Maddi Kültür Üzerinden Okumak

Kişilerin nesnelerle olan ilişkisini, eyleyiciler için anlamını en fazla değiştiren toplumsal olguların başında göç deneyimi gelir. Göç eden kişiler, göç deneyimi sonucunda aynı zamanda çoğunlukla yepyeni nesnelerin yer aldığı bir kültürel ve toplumsal evrene girerler. Kişilerin nesneler üzerinden ve nesneleri merkeze alarak kurdukları anlatılar, göçün çeşitli boyutlarını ve gündelik yaşamdaki deneyimlerini açığa çıkarır. Göç eden kişilerin mektupları, fotoğrafları,

günlükleri, not aldıkları defterlerin yanı sıra giyim ve kuşamları, kullandıkları araç ve gereçler analiz açısından büyük bir değer taşır. Bu nesneler göç edenlerin geldikleri toplumda farklı gruplarla olan ilişkilerinin çeşitli güçlüklerini yansıtır. Bunlar kamusal tartışmalarda kolay görülmeyen ancak gündelik yaşamda her iki grup açısından kritik bir önemi olan tartışmalardır. Bu nedenle görüştüğümüz kişilerin kendi veya yakınlarındaki kişilerin somut deneyimlerinden söz ederken ne tür nesnelere yer verdiklerini, onlar için sembolik anlamlarının ne olduğunu ve göçün farklı süreçlerindeki somut karşılıklarını büyük bir dikkatle dinledik. Yukarıda yöntem kısmında anlatıldığı gibi veri toplama tekniklerini çeşitlendirmenin ötesinde bütünlüklü bir kuramsal analiz için de gündelik maddi kültür nesnelerini incelememize dahil ettik.

Araştırmamızda gerek bizzat karşılaştığımız gerekse anlatılarda yer alan pek çok nesne veya eşya bulunmaktadır. İngilizce de olduğu gibi Türkçe’de de maddi kültüre ilişkin çeşitli terimler kullanılır ve bu terimler farklı çağrışımlar ve anlam tonlamaları içerir. Bu çalışmada kullanıldığı bağlamları gözeterik nesne ve eşya terimlerini tercih ediyoruz. Gördüğümüz nesnelerin büyük bir kısmının fotoğraf makinesi aracılığıyla birer kopyalarını aldık. Bu nesneler; fotoğraflar, mektuplar, şiir gibi edebi metinler, mesleki kitaplar, gazeteler, kadın giysisi, süs ve ziynet eşyası, ev içi kullanıma yönelik küçük nesne, araç-gereçlerdir. Bunların dışında da farklı amaçlarla (aşağıda bu nesneler “satılacak eşya” ve “satılmayacak eşya” başlıkları altında değerlendiriliyor) getirilen ve değişik özelliklere sahip pek çok nesne ve eşya bulunmaktadır. Anlatılarda sıklıkla yer alan bu nesne ve eşya arasında motosiklet, porselen ve yemek takımları, ev içi kullanıma yönelik elektrikli küçük araçlar ile mesleki teknik araç ve gereçlerdir. Ancak burada önemli bir nokta, göç ederken birlikte eşya ve nesne getirme örüntüsü esas olarak 1978 dönemi için geçerlidir. Porselen, yemek takımı, motosiklet gibi araçlar da zaman zaman zaman 89 göçmenlerinin anlatılarında yer alsa da esasında 1978 göç grubu için geçerlidir. Daha önce vurgulandığı gibi 1969-78 Yakın Akraba Göçü ile 1989’daki Zorunlu Göç çeşitli benzerlikler taşısa da belirgin farklılıkları da bulunmaktadır.

4.4.1 Eğitim ve meslek anlatılarını maddi kültürle birlikte düşünmek

Görüştüğümüz kişilerin büyük bir kısmı Bulgaristan’da nitelikli teknik eğitim ve çeşitli alanlarda uzmanlık eğitimi (sağlık teknisyenliği veya çeşitli zanaat alanlarında) almıştır. Bu kişilerin büyük bir kısmı Bulgaristan’da o dönem fabrikaların yanı sıra uzmanlık gerektiren alanlarda çalışmış. Bazıları ise kamu alanında (öğretmen ve hemşire olarak) görev almış. Büyük bir kısmı hem Bulgaristan’ın sosyalist döneminin kültür politikaları gereği hem de kendi meraklarıyla başta müzik eğitimi olmak üzere çeşitli sanat dallarında eğitim görmüş. Düzenli bir biçimde tarımda çalışan kişiler vardır ancak bu araştırma grubu özelinde sayıları çok azdır. Eğitim, çalışma

yaşamı, gelir ve yaşam tarzları açısından bakıldığında bir kısmının sosyalist dönemin kentsel orta sınıfını (kırsal bölgelerde yaşasalar da) temsil ettiği söylenebilir. Bir bölümü ise yine Sosyalist dönemin işçi sınıfındandır. Bu kişiler sıklıkla fabrikalarda çalışmaktadır. Araştırmamızdaki veriler söz konusu her iki sınıf örüntüsünün yaklaşık 1980'lerin sonuna kadar devam edebildiğini göstermektedir.

Daha fazla veri gerekse de göç grupları açısından bakıldığında, 1978 göçmenlerinin sıklıkla işçi sınıfı 1989 göçmenlerinin ise ağırlıkla orta sınıf oldukları söylenebilir. Buna karşın bu kategorilerin de sınırları net değildir. Her iki göçmen grubunun Türkiye'ye geldiklerindeki sınıf durumları ise çok daha karmaşık bir yapı gösteriyor. Araştırma örneklerimiz, büyük bir kısmının daha önceki eğitim ve uzmanlıklarına dayanarak ve aynı zamanda Türkiye'deki sembolik ve sosyal sermayelerini kullanarak buradaki kentli orta sınıfa dahil olduğunu yansıtıyor. Dolayısıyla başka göç gruplarına göre yukarıya doğru daha kolay bir sınıfsal geçiş yaşadıkları söylenebilir. Bu kendilerinin buradaki kültürel uyumunu kolaylaştırıcı bir faktördür.

Bu göçlerin olduğu dönemlerde Türkiye'nin sosyal ve kültürel atmosferine bakıldığında ise 1980'ler pek çok araştırmacının belirttiği gibi Türkiye'deki sosyal ve ekonomik yapının ve kültürel göstergelerin oldukça değişmeye başladığı bir dönemdir. Yaşam tarzını gösterir (gösterişçi tüketim kalıpları) bir biçimde tüketimin öne çıkışı (Gürbilek,1992), dahası istihdam ve emek biçimlerindeki dönüşüm, eğitim ve sağlık politikalarında neoliberalleşme eğilimleri ve konut piyasasındaki hızlı değişimler bunların başında yer almaktadır (Öncü, 2005; Keyder ve Yenal, 2020). Nitekim ilginç bir biçimde görüşmelerimizde 1970'lerde gelenlerin anlatılarında kamusal alanda çocuk işçilerin varlığına ilişkin gözlemler bulunmuyorken 1989 göçü için pek çok farklı iş biçiminin ortaya çıktığı ve çocuk işçilerin sayısının fazlalığı sık sık anlatılıyor. Yine anlatılarda Türkiye sınırda ve hemen sonrasında banka şubelerinin sıklıkla yer alışı, dikkati çeken parlak ışıklandırmalar, şaşırtıcı tabelalar ve simgesel önemi olan keskin renklerin varlığı Türkiye'deki dönüşümü yansıtan görüntülerdir. Özetle 1969-1978 göçmenlerinden farklı olarak 1989 göçmenleri böyle bir toplumsal ve kültürel ortama gelmişlerdir. Kişilerin toplumsal ve maddi çevrelerinin aynı zamanda onların kültürel etkileşimlerinin asli bir parçası olduğu düşünülürse kamusal alandaki simgeler yeni karşılaşmalar için "kültür şokunun" tipik bir biçimini gösterir (Mai, 2005: 107-115). Bu çalışmada da 1980'lerde sınırda görülenler, daha önce aldıkları eğitim, mesleki bilgi, kullandıkları nesnelere yönelik beğenileri ve bunları anlatışları, dahası burada gördükleri evler karşısında kapıldıkları "tatsız duygu" aslında büyük bir "kültür şokunun" bütün işaretlerini taşır.

Her iki göç grubunun anlatılarında da eğitim ve meslek yaşamıyla ilgili kitaplar, mesleki çeşitli

araç gereçler oldukça ön plana çıkıyor. Mesleki kitaplardan bazılarını araştırmamız sırasında bizzat görme şansımız oldu. Görüştüğümüz kişilerin tümü Bulgaristan yaşamlarını anlatırken çeşitli karşılaştırmalar yaparak kendi aldıkları eğitimin ve mesleki bilginin oldukça nitelikli olduğuna vurgu yapıyor. Türkiye'ye geldiklerinde bunun çok faydasını gördüklerini düşünüyorlar. Diğer bir ifadeyle Türkiye'de hayatlarını sürdürmenin en fazla kolaylaştıran unsur olarak eğitimlerini görüyorlar. Eğitime yükledikleri anlam, genel olarak orta sınıfın kültürel kodlarıyla uyumlu. Sonuç olarak görüştüğümüz kişiler aldıkları eğitim ve mesleki eğitimin nitelikli oluşunu esas olarak "sosyalist dönemin" özelliklerine bağlıyorlar. Bulgaristan'ın söz konusu dönemde işçi sınıfını bazı temel alanlarda diğer sınıflarla "eşitleyici yaklaşımı" belirleyicidir. Eğitim, meslek eğitimi, istihdam ve sağlık politika ve uygulamaları bunların başındadır.

4.4.2 Evin anlatıların merkezi oluşu, ev sahibi olma örüntüsü ve sınıf kodları

Iris Marion Young (1997), hem sahip olunanların uzamda bedeninin birer uzantısı gibi düzenlendiği ve rutinleri desteklediği için hem bunların her birinin uzamın kendisi gibi kişisel anlamlar taşıdığı için -bunlar iki ayrı düzeydir- evin, kişisel anlatı ve kimliğin bir parçası olarak görülebileceğini öne sürer (Aktaran: Bora, 2005: 65). Böylelikle evler arasındaki farklar, sadece bir "konfor farkı" olmaktan çıkar; cinsiyet, sınıf, yaş ve etnisite gibi özelliklerin işleyişini gösterir. Dahası bu farklar evin özellikle bağlantısının yanı sıra evdeki nesnelerin evde yaşayanlarla/yaşananlarla ilişkisini de göstermiş olur (Bora, 2005:65). İlginç bir biçimde bu araştırmada kadın ve erkek anlatılarının en fazla ortaklaştığı yerlerden biri evdir. Başka bir ifadeyle ev hem kadınların hem erkeklerin anlatılarının odağındadır. Her ikisi de Türkiye'ye gelir gelmez ilk yaptığı işin bir ev yapmak olduğunu vurguluyor. Türkiye'deki evlerini yaparken inşaat sürecinde de kadın ve erkek birlikte çalıştıklarını ifade ediyor. Sıklıkla yakın erkek ve kadın akrabalarla dayanışmaya girmişlerdir ve bu açıdan birbiriyle ilişkilerinin de merkezindedir. Araştırmamızdaki örneklerin hemen hemen tümünde kişiler göç sonrasında kısa bir sürede evlerini ağırlıklı bu yapmış gözüküyor. Kendi evlerini yaparken akraba veya yakın sosyal ağları kullanma, Türkiye'de söz konusu dönemdeki büyük kentlerin çeperlerindeki ev yapma hikayeleriyle benzerdir.

Araştırmadaki kişilerin tümü göç etmeden önce dönemin sosyalist politikaları sonucunda Bulgaristan'da zaten bir evlerinin bulunduğunu belirtiyor. Buraya geldiklerinde kendilerinin evinin olmaması onlar açısından yukarıda belirtildiği gibi beklenmeyen bir durumdur. Bulgaristan'daki evler mimari özellikleri açısından buradakinden belirgin farklılıklar taşır ve "farklı bir kültürle ani bir karşılaşmanın yaşandığı psikolojik tepkileri" (Mai, 2005: 113) yansıtır. Mimari özellikleri,

mekânın bölümlenmesi ve çevre açısından daha önceki evlerine hiç benzememektedir. Ev sahibi olma ve evin özellikleri konusundaki düşünme biçimleri (bazıları sosyalist dönemin işçi sınıfı olsa da) 1980 öncesinin sosyalist kültürel kodlarını ortaya koyar. Ama aynı zamanda Türkiye'deki orta sınıfın belli gruplarında (klasik orta sınıfla) karşılaşılacak kültürel kodlarla benzerdir. Nitekim görüştüğümüz kişilerin bir bölümü Bulgaristan'ın sosyalist döneminin 1980 ve 90 öncesi işçi sınıfını bir kısmı ise söz konusu dönemin klasik orta sınıfını oluşturuyor. Göçten önce her iki toplumsal kesimin de genellikle "iyi bir evleri" olduğu anlaşıyor. Bu örüntü her iki göç grubu için de geçerlidir. Ayrıca kültürel ve sanatsal faaliyetlere ulaşabilme, tatil yapabilme olanakları, dahası sosyalleşme biçimleri ve mekânları, Ulrich Mai'nin (2005) 1989 öncesi Doğu Almanya örneğinde anlattığı gibi sosyalist dönemin "toplumsal sınırlarının" yanı sıra pek çok imkânı onlara sunmaktadır.

4.4.3 "Satılacak eşya" ve "satılmayacak eşya" kategorileri

Çeşitli araştırmacıların vurguladığı gibi Pierre Bourdieu'nün yaklaşımının maddi kültür çalışmalarına sağladığı olanak belli bir yaşam tarzı ile onunla özdeşleştirilen eşya ve nesneler – buna ilişkin beğeniler- arasındaki ilişkinin tesadüf olmadığını söylemesidir. Bu nedenle de nesneler aynı zamanda sosyal konumlar için verilen mücadeleyi, bunun gerçekleştiği toplumsal alanı ve sınıf habitusunu gösterir. Burada habitusun önemi pek çok araştırmacının belirttiği gibi "kültürün bir pratik olarak" kavranmasını sağlaması (Aktaran; Bora, 2005:65; Bourdieu, 1986) ve aynı zamanda kültürün ve kültürel etkileşimin yapılaraya dayalı sınırlılıklarını göstermesidir. Aslında nesnelere sahip olmanın, kullanım değeri ve mübadele biçiminin (el değiştirme sıklığının) toplumlardaki çeşitli sınıflamaları (sembolik düzeni) yansıttığı uzun zamandır vurgulanmaktadır (Douglas, 2005; Douglas ve Isherwood, 1996]). Ayrıca sosyal yaşamda nesnelerin dolaşımı ve ekonomik mübadelenin kendisi "değeri" yaratsa da neyin mübadele edildiği de değeri görmek için aynı ölçüde önemlidir (Appadurai, 1986). Bunların dışında Daniel Miller (1998) satın alındığında benzer olan nesnelerin değişik sosyal gruplarca farklı anlam ve simgeselliklerle sonsuzca sayıda yeni bağlamlara taşınabileceğini belirtir (Başka bir bağlamda bkz. Şimşek Çağlar, 2003). Bu araştırmadaki nesne veya eşya ise hem kendi başına (işlev, kullanım sıklığı ve değeri açısından) önemlidir hem gayet açık bir biçimde ekonomik terimlerle ifade edilebilen bir mübadele değerine sahiptir. Ayrıca Douglas'ın (2005) sözünü ettiği toplumdaki temel sınıflamaları ve simgeselliği yansıtır. Ayşe Şimşek Çağlar'ın örneğinde (2003) olduğu gibi farklı bağlamlarda kullanılabilirliği el değiştirmeden mümkün olabilmektedir. Ancak bazı nesneler aynı kişilerce kullanılıyor olsalar da Bulgaristan ve Türkiye'deki yaşamlarında yer alış biçimi oldukça farklıdır.

Bu araştırmadaki kişiler nesneler hakkında konuşurken ve değerlendirirken iki temel kategoriye (“satılacak eşya” - “satılmayacak eşya”) ayırmaktadırlar. Diğer bir ifadeyle göçle birlikte getirilenler temelde *satılacak eşya* ve *satılmayacak eşya* biçiminde gruplanmaktadır. Bununla birlikte hangi eşyanın satılacağı veya kullanım için ayrılacağı esas olarak sınırda ve göçün ilk günlerinde karşılaşılabilecekleri ekonomik zorluklar ile ani gelişmelere ve durumlara bağlıdır. Nitekim görüştüğümüz kadınların bazıları kendileri için özel bir anlamı olan veya Türkiye’de kullanmak için ayırdıkları satılmayacak eşyayı sınırda çeşitli nedenlerle satmak zorunda kaldıklarını, bazen yakınlarındaki erkekler tarafından satıldığını veya göç eder etmez yaşadıkları ağır parasal sorunlar sonucunda kendilerinin bu eşyayı satmak zorunda kaldıklarını ifade etmektedir. Bu bulgu, “satılacak” ve “satılmayacak” ayrımının kuramsal olarak mutlak olmadığını gösteriyor. Oysa Douglas ve Isherwood’un çalışmalarında (1996), statüye işaret eden nesneler (simgesel anlamı yüksek olan) ile gündelik yaşamdaki ihtiyaçlara yönelik olanlar arasındaki ayrım keskindir. Çalışmamızda ise bu ayrımın mutlak olmadığını, ancak ton farkı bulunduğunu ileri sürüyoruz. Ancak belli bir örüntüden söz edilebileceğini belirtiyoruz. Örneğin temelde *satılacak eşya* arasında bulunan porselen, yemek takımı ve motosikletler, göç öncesi ve sonrasında farklı süreçlerde (ve çeşitli nedenlerle) hem satılmayacak hem de satılacak nesneler arasında yer alabiliyor. Simgesel olarak farklı konumlara yerleştirilebiliyorlar.

İkinci olarak Douglas ve Isherwood (1996) birinci gruptakilerin (statü nesneleri) ekonomik olarak “düşük bir hareketliliğe” buna karşın ikincilerinin (ihtiyaç nesneleri) ise “yüksek bir hareketliliğe” sahip olduğunu belirtirler. Bizim çalışmamız bu açıdan da farklılık taşıyor. Yani birinci gruptaki mallar da (simgesel anlamı olan ve statüye göndermede bulunanlar) “yüksek bir hareketliliğe” sahip olabiliyorlar ya da hızlı el değiştirebiliyorlar. Buna örnek olarak özellikle de yemek takımları ve ev içi kullanıma uygun çeşitli süs eşyası verilebilir. Bu tür nesneler sıklıkla yüksek statü ve yüksek simgesel anlamlar (göçten önceki çalışma yaşamı ve aile yaşamına ilişkin hatıralar açısından da) taşıırken şaşırtıcı bir biçimde satılacak eşyaya dönüşebiliyorlar. Buradaki işleyişi tam olarak görebilmek göç eden grubun, tarihsel olarak ne tür dönüşümleri yaşadığı, farklı siyasi ve ekonomik sistemler (eğitim, çalışma yaşamı, sağlık ve mimari politikalar da olmak üzere) içinde ne tür konumlar ve roller aldıklarını görünür kılmayı gerektirir.

Satılacak eşyalar esas olarak sembolik anlamı olmayan satılmak üzere getirilenlerdir. Bunlar porselen, mutfak gereçleri ve yemek takımları ile motosikletlerdir. Bununla birlikte daha önce söylenildiği gibi bu nesnelere yönelik bakışlarında süreç içindeki farklılaşmayı unutmamak gerekiyor. Nitekim daha önce satmayı düşünmedikleri nesne veya eşyayı Türkiye’ye geldikten sonra yaşadıkları zorluklar veya karşılaştıkları ekonomik sorunlar nedeniyle satabilmektedirler

(örneğin esasında kullanmak için getirdikleri beyaz eşya ve küçük ev aletleri). Daha önce satmayı düşünmediği porselen ve yemek takımını göç sonrasında yaşadıkları ağır ekonomik sorunlar nedeniyle satmak zorunda kalan bir kadın bunu şöyle anlatmaktadır:

“Ben iğne gelsin (sağlık teknisyeni) ekmek paramız çıksın diye satışa çıkardık porselen tabaklarımızı. Getirdiğimiz sandıklardan bir şeyler çıkardık satmaya yani ne varsa şeyi kurtarmak için çünkü babam burada öğretmen olamadı, yaşlısın dediler, şey yapamadılar yani yapmadılar onu tayin” (N.Ö./Ebe-Hemşire/1978 Göçmeni).

Daha önemlisi bazıları belirgin bir ekonomik sorun yaşamadan da Türkiye’de alıcı bulabildikleri için de satılabiliyor. Bu nedenle anlatılarında aynı nesne her iki anlamı taşıyabiliyor. Araştırmamızda her iki kategoride yer alabilecek örnekler mevcuttur. Görüştüğümüz kişilerin neredeyse tümü Bulgaristan’daki evleri başta olmak üzere sahip oldukları geliri ve başka kaynakları orada bırakmak zorunda kaldıkları için tek çözümün sahip oldukları eşyayı getirip burada satmak olduğunu anlatıyor. Ayrıca orada da kimi nesne satılabiliyor. Bunun yanı sıra doğrudan Türkiye’de satmak için de çeşitli nesneler alınıyor. Türkiye sınırda satılan (elden çıkarılan) bu mallar karşılığında alınan maddi kaynakla göçün ilk zamanlarındaki acil temel maddi gelir sağlanıyor. Araştırmamızda pek çok kişi göçün ilk zamanlarındaki gerekli maddi kaynağı -beslenme ve barınma ihtiyacı da içinde olmak üzere- bunları Türkiye sınırında hızla satarak elde etmiştir.

“Bir görseniz bütün mobilyalar Bulgaristan’dan, ... değil mi baba. İlk üç dört ay geçimimizi sattığımız eşya ile sağladık. Çeyizimizi sattık tenceremizi sattık porselenimizi sattık kilimleri sattık battaniye sattık nevresim sattık, sattık da sattık çok sattık” (S. S. /Ebe-Hemşire/1989 Göçmeni).

Bu maddi kaynak aynı zamanda göç ederken Türkiye sınırından sonraki yolculuk için gerekli ücret-araç gereç ve kira gibi zorunluluklar için kullanmıştır: *“Kendi imkânımızla geldik buralara. Motorumuzu sattık yol parası yaptık Edirne’den buraya. Kira parası”* (H.G./ Fabrika İşçisi/ 1978 Göçmeni).

“Yani ne varsa her şeyini bitirmeye çalışıyorsun orada yani evini bağ bahçen ne varsa işte elden çıkartıyorsun satıyorsun işte onları nakde dönmek veya eşyaya dönüştürüp buraya taşıyorsun bütün bu olaylar bunlar hep yaşandı tabii yani zor bir süreç yani uzun ve zor yani kolay bir şey değil. Yani bir yerden bir yere göç etmek yani...” (N.K./Kamuda çalışmış/ 1978 Göçmeni).

Bunların yanı sıra söz konusu tarihlerde Bulgaristan’da (1970’lerde) bu nesneleri edinmek görece kolaydır ve büyük ekonomik bir maliyet gerektirmiyor. Görüştüğümüz kişilerin, özellikle kadınların önemli bir kısmı Bulgaristan’da yaşadıkları bölgedeki porselen, cam veya benzer

fabrikalarında çalışıyor bu da edinmelerini veya ucuz fiyatlara almalarını kolaylaştırıyor: “Öyle öyle ben cam zavodunda (cam fabrikasında) çalıştım zaten cam zavodunda da çalıştım doğru buraya geldim zavottan”, “6 sene 6 ay çalıştım. Buraya geldik oradan çıktım 78’de. Buraya göç ettik. 19 Mayıs’ta tam buraya attık kendimizi. Muhacir hanedeydik 19 Mayıs’ta”. (Z.K./ Fabrika İşçisi/1978 Göçmeni). Ayrıca pek çok kişinin bulundukları bölgede o dönem fabrikalar bulunuyor, bu da yine satın alabilmelerini kolaylaştıran unsurlardan: “Sonra porselen takımlar, porselen takımları aldık. Razgrad’da porselen fabrikası vardı.”, “mıh, onlardan kilolarca biz mıh aldık.”, “motosiklet aldık. Ben ebe hemşire okulu bitirdiğim için burada gelince belki de böyle bir kabin açarım diye muayene masası aldım.” (N.Ö./Ebe-Hemşire/1978 Göçmeni).

Daha önemli bir neden ise Türkiye’de Bulgaristan’dan getirilen ürünlere yönelik büyük bir ilgi ve talep vardır. Kendileri gibi buradaki pek çok kişi getirilenleri “sağlam” ve “güvenilir” buluyor:

“Birinci günü. Ne yapacağız pazara çıkacağız. Eşime dedim kızıma Sevinç’e bir adet (ev içi kullanıma uygun eşya) bırak bize bir adet fazla olanı yükleyelim arabaya. Çıktık pazara benim Türkçem güzel. Oğlumu damadımı bütün gün arabanın içinden dışarı çıkaramadım. Ben bağıryorum, Jivkov’un kaliteli malları burada... O gün 350 lira para toplamışım. Şükür ya rabbim dedim bir aylık kira geldi” (R.S./Öğretmen/1989 Göçmeni).

Görüşmelerde kişilerin Bulgaristan’da, yani göç etmeden önce satılacak motosiklet veya başka eşya alamadığı için daha sonra pek çok zorluk yaşadığı anlatılıyor. Buna karşın birikmiş gelir sahibi olan bazı kişilerin Türkiye’deki yakınları aracılığıyla bilgi sahibi oldukları, böylelikle çok sayıda satılacak eşya edininip Türkiye sınırda sattıkları ve daha sonra da ev veya arsa satın aldıkları ifade ediliyor. Ancak araştırmamızda bu tür örnekler oldukça sınırlıdır.

“Amcam kasabada olduğu için o zamanlar fazla parası yoktu buraya getirilip satılacak eşyası yoktu. Biz o zaman almıştık yedi sekiz tane motor falan sonra sattıktan sonra bayağı yüklü para kazandık. O parayı biz değerlendirdik arsa aldık yarısını verdik arsanın peşin yarısını sonra taksite bağladık” (H.Ö./Fabrika İşçisi/1978 Göçmeni).

Pek çok eşya getirilmesine rağmen görüştüğümüz kişilerin büyük bir kısmı bunları Türkiye sınırında çok “ucuz fiyatlara” satmak zorunda kaldığını belirtmektedir. Her iki ülkede bulundukları konumun onları dezavantajlı kıldığı için eşyasını değerinin çok altında satmak zorunda kaldıklarını ileri sürüyorlar. Önemli bir bölümü getirdiklerinin değeri ve fiyatları konusunda önceden bilgilerinin olmadığını böylelikle plansız bir biçimde satmak zorunda kaldıklarını anlatıyor. Bazıları ise daha önce Türkiye’ye göç etmiş yakın kişiler veya akrabalar tarafından kendilerine bu konuda bilgi verildiğini bunun sonucunda önceden satış için çeşitli seçenekleri değerlendirdiklerini belirtmektedir.

Bununla birlikte Türkiye’den yakınlarıyla konuşmaları Bulgaristan yönetiminin politik tutumu ve uygulamaları nedeniyle yasak olduğundan (veya konuşmaları dinlendiği için) pek çok kişi için göç öncesinde bunu yapabilmek kolay değildir. Bu da kendileri için önemli olan bu veya benzeri konularda bilgi sahibi olmalarını engelliyor. Böylelikle satılacakları ve kaçsa satabileceklerini genellikle son anda ve varsa yakınlarıyla birlikte hızlı bir biçimde belirlemek zorunda kalıyorlar. Bütün bunlar satacakları ürünün fiyatı konusunda onları çok daha dezavantajlı bir duruma getiriyor. Pek çok kişi satılmak üzere getirdikleri motosikletlerin Türkiye sınırında alıcılar tarafından genellikle ucuz bir biçimde satın almak için adeta beklendiğini söylüyor: *“Bekliyorlar zaten”, “Biliyorlar mâcirler geleceği zamanı”, “Tabii onlar alıp buradan Adana’da atıyorum benden beşe alıyorsa orada sekize satıyor. Hani öyle.”*

“Valla o zaman da diyelim sağa sola önce gelenler kaçsa verdi bizi karşılamaya gelenler oluyor ya mesela önceden gelmiş, bizi karşılayanlar oldu onlar söylüyordu şu kadara verin diye biz öyle veriyorduk. Kendi kafamızda bir fiyat yoktu yani. Bu, şu kadara gider atıyorum sekize gider biz de sekiz diyorduk” (M.G./Fabrika İşçisi ve Müzisyen/1978 Göçmeni).

Yukarıda ifade edildiği gibi sahip olunan eşya temelde olduğundan düşük bir fiyatlarla satılmış. Yaşadıkları ağır baskılar, göçün kendisinin getirdiği büyük zorluklar ve her iki ülkedeki dezavantajlı konumları düşünülürse anlattıkları şaşırtıcı değildir. Bu “yok edilme” anlatısı ilginç bir biçimde başka zorunlu göç grupları veya keskin politik değişimlerle karşılayan kişilerde de benzerdir. Aşağıdaki alıntıda görüleceği üzere bu karşılaşma da aynı zamanda “yabancılaşmayı” ve bir “kültür şokunu” yansıtır.

“Kaçırılabiliyor, bizim eşyaları satmışlar bile şeyde muhacirhanede taa. Yemek takımımızı satmışlar. 3 tane 4 tane... 3 tane motor getirdik sepetli motor anladın mı? Yemek takımı vardı taa orada vermişler. Anlamıyoruz biz o zaman paradan, bize ne para verilse o kadar” (Z.K./Fabrika İşçisi/1978 Göçmeni).

Ellerinde bulunan çeşitli nesne ve kimi kez de giysileri bazen değerinin çok altında veya zorla vermek zorunda kaldıkları bu gruplar arasında yaygın anlatılır. Bu durum şüphe götürmez bir biçimde doğrudur. Bununla birlikte anlatı çalışmalarında belirtildiği gibi yaşanan durumun tam ne olduğu sorusuna sadece anlatılara dayanılarak yanıtlar vermek güç. Kişilerin anlatılarında ne tür bir konum aldıkları önemlidir. Böylelikle sözü edilen yapısal kısıtların yanı sıra kendi deneyim ve anlatılarında fail olma biçimleri ayrıca dikkate değerdir. Anlatıların temelde içinde bulunulan dönemin (araştırma zamanının tarihsel bağlam) etkilerini taşıdığı düşünülürse yukarıda söylenenlerin analizi bu boyutu da dikkat alan başka araştırmaları gerektirir.

Bu kısmı kısaca değerlendirecek, görüşmelerimizin tümünde satılacak eşya tek bir türle sınırlı değildir tersine oldukça geniş bir yelpazeyi içermektedir. Bununla birlikte görüşmelerde satılacakların başında motosiklet, porselen ve yemek takımları gelmektedir. Ayrıca gerek kadın gerekse erkeklerin anlatılarında “satılacak eşya”; motosiklet ve porselen gibi nesneler benzer bir biçimde ve benzer bir sıklıkta (en fazla satılanlar) yer almaktadır. Daha önemlisi erkek ve kadınlar bunlar hakkında konuşurken benzer terimlerle konuşmaktadırlar. Her iki cinsiyet grubu da ekonomik terimlerle bunları anlatmaktadır. Bu konudaki yaklaşımları belirgin bir kamusal-özel veya cinsiyet ayrımını yansıtmamaktadır. Hatta bu bulgu sembolik önemi olan, satılmayacak eşyada, kadınlar lehine değişse de -kadınlar bunları yoğunlukla anlatsalar da- bu dikkate değer bir fark değildir. Yukarıdaki çıkarımı destekleyecek bir biçimde görüştüğümüz kişilerin yaşamlarının diğer alanlarında da cinsiyet açısından keskin bir ayrım bulunmamaktadır. Eğitim ve çalışma yaşamları göz önünde bulundurulduğunda kimi alanlarda cinsiyete bağlı iş bölümü görülse de kamusal ve özel alan ayrımı yine de belirgin değildir. Bulgaristan’daki eğitim, çalışma yaşamları ve hayat tarzlarının bunda kritik bir önemi bulunmaktadır. Kendileri için Türkiye’ye geldiklerinde kamusal alanda (Türkiye sınırından başlayarak) karşılaştıkları cinsiyet ayrımı oldukça “şaşırtıcıdır”. Bulgaristan’dan oldukça farklı bir ekonomik ve kültürel ortama geldiğini düşünmektedir.

Satılmayacak eşyalar ise oyuncak, bebek arabası, sembolik bir önemi olan kadın ve erkek giysisi (şalvar, başörtüsü, mont, gömlek ve terlik), edebi ve mesleki kitap, mesleki teknik ve mesleki araç gereç, müzik aleti, ev içi kullanıma uygun küçük elektrikli araç gereçten oluşuyor. Bu eşyalar, göçün kritik süreçlerine işaret eden, görüştüğümüz kişiler için büyük bir simgesel önemi olan nesnelerdir. Bu gruptakilerin bir kısmı esas olarak buradaki yaşamlarında kullanmak üzere getirilmiştir, işlevleri vardır. Örneğin mesleki araç ve gereçler ile küçük elektrikli araç gereçler bu türdendir. Bu tür mesleki nesnelerin önemi, geldikleri toplum ile kültürel etkileşimi kurmada mesleki kimliğin nasıl işlevsel olabileceğini göstermesidir. Bunların dışında göçün kritik süreçlerine işaret eden ve genellikle onlar için büyük bir simgesel önemi olanlar vardır. İşlevleri gibi sembolik anlamları da aynı ölçüde önemlidir. Bunlar arasında; şalvar, bazı kadın ve erkek giysileri, bebek arabası, oyuncak bebekler, çeşitli edebiyat eserleri, müzik aletleri bulunuyor.

Daha önce vurgulandığı üzere esas olarak 78 göçmenleri çeşitli eşya ve nesne getirebilmiş. Ayrıca oldukça farklı çapta ve özellikte olan eşyadır. Farklı alanlarda kullanılabilecek, özellikle gündelik yaşamlarını ve daha önceki alışkanlıklarını yansıtan nesne bulunuyor. Bu yönden de çok geniş bir skalayı içermektedir. Araştırmada en fazla dikkatimizi çeken sembolik nesneler arasında çeşitli müzik aletleri, akordeon ve çeşitli oyuncaklar (oyuncak bebekler ve bu türdekiler)

yer alıyor. Bu türdekiler o dönem, 1970'lerde Doğu Almanya'dan Bulgaristan'a geldiği genellikle anlatılıyor: *"Ben çok sevdiğim bir bebek oyuncağımı aldım. O sırada diğerleri ilgilendi diğer eşyalarla... Ben bir bavul hazırladım sadece bebeğime ve bana ve çocukluğuma ait birkaç eşya. Başka bir şeyi kaçırdım mı diye düşünüyorum?"*

"Bebeği sormuştunuz sanırım? Böyle sallanan bebektir, iki top şeklinde gördüğünüz var mı hiç? Adı da vardı onun nevaluşka (hacıyatmaz) bebek diye. Şöyle kenara yatmayan bebeklerdendi" (G. E. Ç./Öğretmen/1989 Göçmeni).

Erkek görüşmecilerimizden biri 1989 göçünde ne yaşadıklarını anlatırken kendisi için büyük bir önemi olan oyuncaklarından birini nasıl alamadığını canlı sahnelerle uzun uzun şöyle anlatıyor:

"Geçen gün şimdi bu konuyu konuştum şimdi benim bir tilkim vardı, tilkiyi de ablam hediye etmişti, yedinci yaş günümüdü sanırım ama tilkinin boyu benim boyuma yakın. Büyük bir tilkiydi turuncu bir rengi vardı işte o eller ayaklar patiler kısmı beyazdı burnu da siyah bir burnu vardı tilkinin. Bu tilki o kargaşada yani göç ettiğimiz gün elimdeydi, kayboldu. Geçen gün eşime diyorum ki ya tilkiyi diyorum biri getirirse buraya bir servet ödemeye hazırım. O tilki yok oldu..."

Ama dedim ya tilkiyi bugün biri getirirse bir servet vermeye hazırım. Tilki yok.

Valla çürümüştür ama (gülerek) gerçekten o tilki daha sonra şey yaptı, rüyalarım falan girdi ama tilki yok yani" (S.H./Nüfus memuru/1989).

Bu tür nesneler çalışmalarda küçümsenir ve sıklıkla gözden kaçırılır. Oysa göçle birlikte kişilerin aynı zamanda "neleri kaybettiğini" yansıtır. Çocukluk yaşamlarını anlatır, "belli zamanları anımsatan kokuların kaybı" anlam dünyalarındaki "keskin yarılmaları" gösterir. Getirilenler sadece tür veya çeşit açısından değil aynı zamanda sayıca da dikkate değer orandadır. *"Getirdik yani epeyi bir şey getirdik. Yani epey..."* (N.K./Kamudan emekli/1978 Göçmeni), *"Her şeyi getirdik"* (H.G./Fabrika İşçisi/1978 Göçmeni), *"Her şeyi getirdik" -beyaz eşyadan ve pek çok yiyecek türüne kadar-* (H.Ö./Fabrika İşçisi, 1978 Göçmeni), *"Ben fotoğrafçılıktan tut elektroniğe bir sürü şeyim vardı heves hobim diyeyim yani onların hepsini getirdim..."* (N.K./Kamudan Emekli/1978 Göçmeni). Burada da anlatılan 1978 göçüdür. 1989 göçmenleri gündelik yaşamlarında kullandıkları eşyanın hemen hemen hiçbirini almadan gelmek zorunda kalmışlardır. Bir kez daha belirtmek gerekirse anlatılarda çeşitli nesnenin veya eşyanın yaygın bir biçimde getirildiği yönündeki ifadeler 1978 göç grubu için geçerlidir.

Bunlara karşın getirilen eşyanın tam olarak ne olduğu ve sayıca ne kadar oldukları konusundaki anlatıların dikkatli yorumlanması gerekiyor. Bunu açıklayabilmek için örnek vermek daha anlamlı olabilir. Görüşmelerimiz sırasında 1978 göçmeni kadınlardan biri getirdikleri eşyanın fazlalığını ve çeşitliliğini anlatabilmek için kendileriyle birlikte "bütün bir dünyayı" getirdiğini belirtti. Aslında

bu ve benzeri metaforlar başka anlatılarda da yer alır⁷. Lacan, Freud'un psikanalizini yeniden yorumlayarak dilin oynadığı rolü sembolizmin bir parçası olarak görür. Bilinçaltının da dil gibi yapılandığına inanır (Aktaran: Thompson, 1999: 136). Yukarıdaki metafor -kelime oyunu ve araştırmadaki başka görsel imgeler- de bilinçaltının ürünleri olarak görülebilir. Dahası görüşme metninde bu konu ve kadının iki ülkedeki yaşayış biçimine ilişkin anlattıkları örtük ve bazen de açık bir biçimde “oradaki yaşayış biçimine duyduğu memnuniyeti” anlatan ifadeler içermektedir. Sözlü tarih, bellek ve anlatı çalışmalarında belirtildiği üzere kişilerin kendilerinin geçmişteki deneyimleri üzerine nasıl konuştukları ve nedenleri önemli bir tartışma konusudur (Thompson, 1999; Randall, 1999; Ayrıca anlatının gösterimle bağıni ele alan değerli bir çalışma için bkz. Öztürkmen,2011: 53-61). Kişilerin anlatılarının -ayni zamanda hatırlama biçimlerinin- yaşamlarının belli süreçlerinde değiştiği göz önünde bulundurulduğunda (Draaisma, 2007) anlatıların bu açıdan tuzaklar barındırdığı, bu nedenle de analiz açısından büyük bir dikkati gerektirdiği vurgulanır. Sonuç olarak herbir anlatıya ve anlatının bütününe bakılmadan tam olarak nelerin getirildiği konusunda bir sonuca varmak zordur.

Başka araştırmalar için söylenildiği üzere bizim çalışmamızda da görüştüğümüz kişiler kendi deneyimleri yerine genellikle yakınlarındaki kişilerin göç deneyimlerini anlatmaktadır. Az sayıdaki kişi ise kendi deneyimlerine daha fazla yer vermektedirler. Bununla birlikte göç öncesi ve sonrası süreçte temel davranış ve iletişim örüntüsü, alınan kararların, edinilen bilginin, yaşanan baskı ve acıların mümkün olduğunca konuşulmaması yönündedir. Araştırma sırasında birçok kez sorulmasına rağmen büyük bir kısmı yaşadıklarını ilk kez konuştuğunu belirtmektedir. Göç sürecinde bu konunun genellikle grup içinde “gizli bir biçimde” konuşulduğu, çocuklara ve gençlerle hiç paylaşılmadığı anlatılmaktadır. Onlara göre konuşulması yoğun baskı durumlarında çocuk ve gençleri tehlikeye atacağı gibi göç etmeyi de tümüyle engelleyebilir.

Göç sonrasında da göç sürecinde yaşananlar görebildiğimiz kadarıyla yeni kuşaklara anlatılmamıştır. Esas olarak bunları konuşmanın çocuklarının gelecekları açısından sorun yaratacağını düşünmektedirler. Yeni kuşakların bulundukları ortamlara uyumunu engelleyeceği görüşündedirler. Onlara göre esas olarak anlatılmaması, yani “bastırılması” gerekenlerdir. Buna karşın yaptığımız görüşmeler ise yoğun duygu anları ve derin kırılmalarla doludur. Anlatıldığı gibi aslında sözlü tarih ve otobiyografik geçmişle ilgili duygular ve ilişkiler üzerine yoğunlaşma sık yaşanan bir durumdur (Thompson, 1999: 134). Araştırmamızdaki kadınların anlatılarında bu daha belirgin olsa da erkekler de bu tür sahneleri canlı bir biçimde anlatmaktadır.

7 Edebiyat ve sosyal bilimlerde anlatı ve metafor arasındaki ilişkiyi farklı metinler üzerinden ele alan kısa bir değerlendirme için bkz. Gerard Steen, “metaphor” in David Herman, Manfred Jahn and Marie-Laure Ryan (eds.), *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. 2005, London and New York: Routledge: 305-307.

Görüşmelerimizde hem deneyim çeşitliliği hem de tekrar eden anlatılar vardır. Görüştüğümüz kişilerin önemli bir kısmı Bulgaristan'daki çocukluk, gençlik yıllarını ve okul yıllarını "mutlu oldukları", bugün çocuklarının yaşamadığı, kendilerinin ise büyük bir "memnuniyet ve özlemle andıkları" deneyim/yaşantı olarak anlatılar. Randall (1999) kişilerin hikâyeleri ile kendilerini/benliklerini yaratma süreci arasındaki girift ilişkiyi anlatırken keskin olmasa da kadınlar ve erkeklerin "kişisel hikâyelerinin" çeşitli açılardan farklılığına işaret eder. Bu çalışmada ise bu fark çok daha azalmış gözüküyor. Ayrıca sözlü tarihçiler, sözlü kaynakları çalışanlar (Thompson, 1999) gibi etnograflar da böyle zamanlarda sık sık bilinçaltı ve belleğin katmanlarının çeşitli yansımalarıyla karşılaşılır. Bu yönden psikanalizcilere yakın bir konum alırlar. Görüşme sırasında bir fotoğrafı veya rüyalarını anlatma tam da böyle bu tür metinlerdir. Özellikle de göç öncesi ve sonrası, büyük toplumsal değişimlerde, süreçlerde nelerin değiştiğini, etkileşimin eski ve yeni biçimlerini/sınırlarını görmek için bunlar önemli anlardır. Araştırmamızdaki kişiler oradaki evlerini ve çocukluk arkadaşlarını, unutmadıkları Bulgar arkadaşlarını uzun ve canlı sahnelerle anlatmaktadırlar. Görüştüğümüz kadınlardan biri rüyalarında "sadece Bulgaristan'ı gördüğünü" sabahları bu rüyaları eşine anlattığını belirtmiştir. Eşiyle aynı köyde büyümüşlerdir ve ortak çocukluk arkadaşları vardır. Yukarıda anlatılanların bütün açıklığına rağmen "anlatıların anlatıldığı tarihsel an" ve "araştırmacının varlığı" ve etkisi analiz açısından son derece önemlidir. Yani bir yandan anlatılar tuzaklar barındırır ama aynı zamanda da yeni okumalara fırsatlar sunar (Bkz. Öztürkmen,2011:53-61). Göç tarihi, göçe ilişkin hafıza, toplumsal travmanın yaşandığı süreçler ise pek çok metafor ve dolayımın yanı sıra maddi kültür üzerinden hatırlanır ve anlatılır, "artık olmayan nesneleri" de açığa çıkarır. Böylelikle yeni kuşaklara söylenmeyenler beklenmedik bir biçimde ortaya çıkma olanağı bulur (Öztürkmen, 2011 ve 2003).

Yaptığımız tüm görüşmelerde belirgin bir biçimde eğitim ve mesleki eğitim konusu öne çıkıyor. Hem kadınlar hem de erkekler eğitimi en önemli konu olarak görüyorlar. Yine tümü -her iki göç dönemi için de bu geçerlidir- Bulgaristan'da eğitimlerinin, özellikle de teknik eğitimin kendi dönemlerinde oldukça nitelikli olduğunu vurguluyor. Yukarıda ifade edildiği üzere bunu temelde Sosyalist yönetimin bakış açısının veya o dönemin kazançları olarak görüyorlar. Onlara göre gördükleri eğitim kadın ve erkek ayrımı içermiyordu. Ayrıca verilen eğitim (hangi alanda olursa olsun) çalışma yaşamına yöneliktir, mezuniyet hemen sonrası işe yerleştirme temelinde formüle edilmiştir.

Bununla birlikte eğitim ve meslek konusundaki bölümlenme (doktor, öğretmen ve sağlık teknisyeni olma veya zanaatlarda çalışma) etnik ve dini açıdan çeşitli eğilimler taşıyor. Örneğin doktor veya yönetimle ilgili işlerde zaman zaman yer alsalar da Türklerin büyük bir kısmı sanat, zanaatlar üzerine eğitim almıştır. Yine belirgin bir kısmı tarım alanında çalışmışlardır. Anlatılanlara göre bu özelliklere karşın yine de çalışma yaşamı etnik ve dini olarak tümüyle kapalı değildir.

“Şimdi burada şöyle söyleyeyim ben, benim çevremdeki arkadaşlarda yani yüzde doksan beşi doksan yedisi desem herkes sanat meslek üzerine. Yönetim kısmında üç kişi beş kişi ama oradaki sistem de öyle yani şey yetiştirirken yani öğrencileri yani yüzde doksanı meslek ağırlıklı yüzde onu yönetim ağırlıklı... Yani Bulgarlar genelde yönetim ağırlıklı şeylerde branşlarda oluyordu...” (N.K./Kamudan Emekli/79 Göçmeni).

Görüştiğimiz kişilerin çok büyük bir kısmı hem anne ve babalarının hem kendilerinin söz konusu dönemde Türkiye’de bilinen pek çok Türkçe edebi eseri (roman, öykü ve şiir kitapları) okuduklarını söylüyor. Ancak 1970’lerin sondan başlayarak pek çok alanda Türkçe konuşmak 1970’lerin ortalarından başlayarak giderek yasaklanmıştır. Türkçe eser bulundurmamak veya okumak bu dönemden sonra serbest değildir. Araştırmamızda göçle birlikte Türkiye’ye edebi veya tarihi kitaplar getirilmiş gözüküyor. Çoğunun hızla elden çıkarıldığı ya da orada bırakıldığı anlatılıyor.

“Şeyi hiç unutmuyorum, babamın yıllar evvel, belki 70’li yıllarda satın aldığı bir Atatürk kitabı vardı. Yazarını hiç hatırlamıyorum Bulgarcaydı o. Onu okuyorduk, Atatürk kitabını okuyorduk. O da çok özel bir yerde duruyordu onun görüntüsünü hiç unutmuyorum. Mesela kitapları almadık, fotoğraflar vardı fotoğrafları almadık, düşünün yani onu bile görmüyorsunuz” (K.K./Ziraat Mühendisi/1989 Göçmeni).

Görüştiğimiz kişiler tarafından en fazla getirilenler ise mesleki kitap, teknik araç ve gereçlerdir. Tümü o dönem oldukça nitelikli mesleki kitaplara ve kaynaklara sahip olduğunu düşünüyor. Genellikle liseden başlayarak, yani erken bir dönemden itibaren çeşitli alanlarda teknik eğitimin verildiği anlatıyorlar.

“Yani ben şimdi Bulgaristan’da şeye okula başladım yani Lise bire başladık. Bire başladığımızda ilk dönemde torna tesviye torna tesviye ile benim hiç alakam yok ama adam sana öğretiyor elin alışsın diyor yani. Ondan sonra torna tesviyenin işte o şeyi bitti yani o dönem bitti ikinci dönem kaynak ya benim kaynakla ne işim var ben kaynakçı olacak değilim ama olsun diyor kaynak işin olur diyor sen kendin yapacaksın diyor. Şey yapıyor aidiyete şey bu tarafa yatkınsan o tarafa seni kaydırıyor mesela onların şeyi de o” (N.K./Kamu Emeklisi, 1978 Göçmeni).

Bir kez daha dikkat çekmek gerekirse eğitim ve mesleki eğitimin hayatlarındaki merkezi önemi görüşmelerimizin tümünde yer alıyor. Kendi dönemlerinde Bulgaristan'da kullandıkları mesleki araç ve gereçlerin pek çok yönden oldukça nitelikli olduğunu vurguluyor. Bulgaristan'da aldıkları eğitimi/mesleki eğitimi bugün çok daha iyi değerlendirebildiklerini, Türkiye'deki yaşamlarını ve başarılarını esas olarak bu eğitime borçlu olduklarını belirtiyorlar. Getirdikleri mesleki kitapların bir kısmını görüşmelerimiz sırasında gördük. Bir bölümünün ise ya fotoğraflarını görebildik ya da ayrıntılı olarak dinleme olanağını bulduk: "Evet kitaplar var hala evde duruyor kitaplar mesela anatomi.", "İşte değişik iç hastalıkları kitapları işte, babamın da inşaat kitapları mesela demir şeyi hesaplama beton hesaplama duruyorlar hala bizde. Mesela bazen açık bakıyordu bile hani şey ya hatırlamak için ya da formül mü ne o şeyleri." (E.K./Reklam ve fotoğraf eğitimi/1989 Göçmeni).

Araştırma grubumuzda farklı mesleklerden kişilerin yanı sıra hemşire, sağlık teknisyeni ve sıhhiye memuru olarak eğitim görmüş ve çalışmış kadınlar bulunmaktadır. Bu kadınlar göç etmeden önce mesleki araç ve gereçlerini Türkiye'ye getirmek için çaba gösterdiklerini ve büyük bir bölümünü getirebildiklerini ifade ediyor. Bunun esas nedeni bu tür araç ve gereçlerin orada daha nitelikli olduğuna inanmalarıdır. Türkiye'ye geldiklerinde iş buldukları takdirde bunun için ayrıca bir harcama yapmamak veya çeşitli durumlara hazırlıklı olmak için de mesleki çeşitli araç ve gereç alınmış.

"Bütün o muayene alet edevatları aldım, izin verdiler yani. Rusçuk'a gittim, böyle tıbbi malzeme satan şeylere, her şeyi aldım yani başka ne almıştım ben... çok bir şeyler aldım ya... mesleğimle ilgili olan, enjektörler, sargı bezleri..." (N.Ö./Ebe-Hemşire/1978 Göçmeni).

1970'lerin ortasındaki siyasal dönüşümden (Jivkov dönemi milliyetçilik ve asimilasyon politikaları öncesi) önce Bulgaristan'daki eğitim ve çalışma yaşamının temelde sosyalist sistemin eşitlikçi yaşam biçimine dayandığı belirtilir. Aşağıda ele alınacak nesne ve giysi ise ulusal aidiyet ve kimliğin yanı sıra göçle birlikte nasıl bir yaşam tarzını Türkiye'ye getirdikleri konusunda bilgi veriyor.

Daha önce belirtildiği gibi anlatılarda birinci kategori ("satılacak eşya") ile ikincisi ("satılmayacak eşya") arasındaki toplumsal ve kültürel sınır net değildir. Nitekim bazıları zaman içinde kategoriler arasında yer değiştirebilmekte. Ancak kimileri ise görece olarak daha fazla sabit bir anlama sahiptir, dolayısıyla kritik tarihsel dönemeçlerde kişiler için anlamı değişse de kolay kolay satılacak şeyler değildir. Bunlar çoğunlukla görüştüğümüz kişilerin ulusal aidiyet ve kimliklere bakışlarını, bu konudaki tahayyül biçimlerini açığa çıkarır. Aşağıda ele alınacak olan "şalvar",

kısa kollu, kısa etek boylu kadın elbiseleri, erkeklerin mont ve kot pantolon örnekleri bu açıdan ilginç örneklerdir. Bulgaristan'da kadınların şalvar giymesi ise hem ulusal aidiyet ve temsil yönünden hem de gelenek ve modernlik ("eski" ve "yeni") açısından oldukça tartışmalı bir konudur. Kuşaklar arasında olduğu gibi aynı kuşak içinde de farklı görüşler vardır.

4.4.4 "Şalvardan o zaman Türklük anlaşılıyordu"

Yaptığımız görüşmelerin tümünde kadınların giydiği "şalvar" öncelikle ulusal kimlik ile gelenek ve modernlik kurgularına göndermede bulunuyor. 1970'lerde Bulgaristan rejimi için olduğu gibi kendileri için şalvar giymek "Türklük" veya "Türk olmak" anlamına geliyor. Dini özelliği ise anlatıldığına göre o dönem oldukça örtük bir biçimde gündeme getiriliyor. Bulgaristan'da Türkler arasında şalvar giymenin siyasi bir tartışmanın konusu edilişi ve sorun olarak görülüşü de esas olarak 1970'li yıllardaki uygulamalarla ilintilidir. Şalvara yönelik yasaklar, Türklere yönelik uygulanan asimilasyon politikalarının bir parçası olarak uygulanıyor. Öte yandan 1970'lerde Bulgaristan'ın modernleşme yönündeki uygulamaları açısından da şalvar veya bu tür giysileri giymek olumlu karşılanmıyor. Modern yaşam tarzı ve giyim açısından olumsuz bir imgeye sahiptir. Ev içinde sorun görülmesi de kadınların kamusal alanda giymesi kesinlikle istenmiyor. Buna karşın görüştüğümüz kadınların oldukça küçük bir bölümü Bulgaristan'daki yaşamlarında şalvar giymiş. Büyük bir kısmı içinse şalvar giymenin geçmişte olduğu gibi bugün de nostaljik bir anlamı var. Bu kadınlar günümüzde de ev içinde bu tür giysileri nostaljik bir öge olarak giyiyor. Ayrıca şalvar giymeye yönelik baskının olduğu dönemde bile Bulgaristan'daki Türklerin bir bölümü de kendi ulusal imgeleri veya kamusal alanda temsil açısından şalvar giymeye veya benzer giysilere sıcak bakmıyor.

"Onlara (büyüklerimize) anlatılmıştır hani bulunduğunuz köylerde şalvara karşı çıkın, insanları bilinçlendirin bunu. Hani bize şey yaparken (anlatırken) böyle halka hani gidin bakın Türkiye'de bile kalmadı bu çok eski bir (giysi)... ama insanlarımız da hele o nesil benim anneannemin, babaannemin nesli toprağa kadar insanın şeyi hani örf adeti Türklüğü, Bulgarlığı belki de o kelimeyi bulamıyorum" (H. C./Laborant teknisyen/1989 Göçmeni).

Bazı kadınlar gündelik yaşamlarında bu tür giysiler giymedikleri halde kendi gruplarından bazı kişiler tarafından o zamanlar özellikle "empoze edildiğini" belirtiyorlar. Yönetim tarafından yasaklanmasının ise adeta bunu pekiştirdiğini düşünüyorlar. Kimileri ise kendisi giymiş olmasa da o dönem şalvar giymenin ulusal kimliği açısından önemli bir anlamı olduğunu anlatıyor: *"Şimdi o şalvarı benimsemek şalvara sarılmak daha çok işlevin dışında benim Türklüğüme kastediliyor."* (H. C./Laborant teknisyen/1989 Göçmeni). Yukarıda vurgulandığı üzere ulusal kimlik ve temsil açısından şalvar giymeye yüklenen anlam ve bu konudaki tartışmalar esas

olarak 1970'ler ve 80'lerin başına kadar geçerli. Nitekim görüşmelerimizde 1989 göçünde şalvar giymeye ilişkin bu tür anlatılar yer almıyor. Hatta pek çok kadın bu tür giysileri giymediği gibi Bulgaristan'da gündelik yaşamda hiç karşılaşmadığını anlatıyor. Görüştüğümüz 89 göçmeni olan kadınlardan biri bunu şöyle betimliyor: (Yolda) *"Hiç şalvarlı Türk hanımı görmedim. Çerkezköy'e kadar geldim. Çerkezköy'de köy köy orası orada bayanlar tarlada çalışanlar evde olanlar vardı ama çok elbise ile güzel etekler ile güzel kısa Avrupa tipi.*

Ben de hiç giymedim. Çünkü bizim Razgrad'da şalvar giyilmezdi. Köylerde giyiyorlardı. Köylerden de kasabaya gelirken şalvarla geliyordu. Sonra parti, Vatan Cephesi toplantı yapıp, piyesler, tiyatrodan oyunlar, ecdadımızdan kalmış ferece (ferace), elbise, örtü, bu kara fereceler, şalvarlar, şarkılar, oyunlar yapıp yapıp..." (Ü.B./Öğretmen/1989 Göçmeni).

Görüştüğümüz kişilerin anlattığına göre şalvar da diğer giysiler gibi çeşitli sosyal ayrımlar taşıyor. Bez şalvar ile diğer şalvarlar (daha fazla özelliği olan türleri) arasında kültürel ve sosyal farklar bulunuyor. Gündelik yaşamda giyileceği yere göre, ev içi veya kamusal alanda kullanıma veya başka özelliklere (kumaş, renk ve desenler açısından da) göre farklar taşır. Daha önemlisi şalvar giymek konusunda kuşaklar arasında da farklı yorumlar mevcut ve temelde de kentli yaşam biçimine uygun görülmez.

4.4.5 Şalvar giymek, gelenek ve modernlik kurguları

Gül Özsan gelenek ve modernlik kurguları, esnaf-zanaatkar üzerine yaptığı araştırmalarda (2011, 2017 ve 2019) farklı toplumsal ve kültürel bağlamlarda gelenek ve modernliğin yeniden nasıl üretildiğine dikkat çekerek, özellikle meslek, esnaf-zanaatkar ve çıraklık çalışmalarında gelenek-modernlik karşıtlığının yarattığı bakış açısı ve tarih yazımı sorunlarına işaret eder⁸. Bunun dışında uzun zamandır yürüttüğü araştırmalarının verilerine dayanarak şalvar konusundaki tartışmaların Türkiye'de esas olarak gelenek- modernlik çerçevesinde yapıldığını belirtir. Bu araştırmada da şalvar giymek ulusal aidiyet ve kimlik dışında temelde gelenek ve modernlik çerçevesinde kişiler tarafından değerlendiriliyor. Şalvar giymek esasen geleneğe ait görülüyor ve gelenekle olan ilişkisi nedeniyle anlatılarda sıklıkla "eskiye ait" kılınıyor. Dahası hem kendileri hem anne ve babaları bugüne, modern yaşama uygun bir giysi görmedikleri için de mesafeli bakıyorlar. Araştırmamızdaki kimi kişiler 1970'lerde şalvar konusundaki toplumsal baskı sırasında Türkler arasında yaşları büyük olan bazı kişilerin, bu tür giysilerin ulusal kimliği temsil etmediğini, dahası gençlere uygun bir kıyafet olmadığını söyleyerek giymemeleri için

8 Gelenek ve modernlik konusundaki kapsamlı çalışmalar için Bkz.Eisenstadt, 1974; Gross, 1992; Hobsbawm,1983. Türkiye bağlamında bkz. Mardin, 2004; Özbudun; 2003; Hart, 2011; Özsan, 2011 ve 2013.

kendilerini ikna etmeye çalıştıklarını belirtiyor. Sonuçta yönetimin bu konudaki uygulamalarını onayladıkları anlatılıyor.

“Konuştu benimle ama şöyle ben hani bak hani çok gençsin, işte yolunda daha çok işte liseye gideceksin, üniversiteye gideceksin işte büyük insan olacaksın öğretmen olacaksın, doktor olacaksın bir şey olacaksın hani bu şalvar niye. Hani bu artık geri kalmışlık bir kıyafet. Böyle güzel güzel nasihatler ama bir taraftan” (H.C. Laborant-Teknisyen/1989 Göçmeni).

Görüştüğümüz kişiler arasında bu tür giysilerin “Türklüğü” temsil edip etmediği konusunda pek çok tartışma bulunuyor. Bazı kişiler bu tür bir imgeyi beğenmiyor. Buna karşın aynı zamanda gelenek olduğundan ileri yaştaki kadınlar (“yaşlılar için”) için giymenin uygun olabileceğini söylüyor.

“Sabo ayakkabı, dar mont kısa, öyleydi şeylerimiz. Giyimimiz. Gençlerin giydiği. İşte yaşlılar da evde hep çoğunlukla şalvar giyiyordu. Onları da yasakladılar bayağı. Şalvarla hiç gidemiyordu kasabalara, şeylere...” (H.Ö./Fabrika İşçisi/1978 Göçmeni).

Bazı kadınların özellikle genç kızların (kızlarının) şalvar giymesini onaylamadığı anlaşılıyor: “hatta rahmetli annem derdi ki sen genç kızsın niye giyiyorsun”. “Hoşlanmıyordu derken kendi de şalvar giyerdi de benim giymeme hani sen genç kızsın niye böyle yaşlıların giydiği şalvardan giyiyorsun”. Annesi Bulgaristan’dayken oldukça “modern” bir kadındır. Ancak göç sonrasında İstanbul Bayrampaşa’ya yerleşirler. Çevresindeki kişilerin uyarıları sonucunda bir süre sonra başörtüsü takmaya başlar. Yazın ailece tatile gittiklerinde ise tamamen farklı giyinir: “Mesela biz bir tatile gidelim onun hep bak resimleri, şey yapalım, otobüse binelim babam anında çıkar der. Her şeyde böyle mesela tatile gittiğimizde annemin başı açıktır evin içinde de açıktır hani öyle şalvar şey (beğenmez) yapar” (H.K./Muhasebeci/1978 Göçmeni).

4.4.6 Bebek arabalı kadın: “Buradaki hayat tarzı ile oradaki hayat tarzımız çok farklıydı”

“Avcılar’da yaşamıştım komik bir hikâye, bebekle arabayla (bebek arabasıyla) dolaşmaya çıktım, böyle Avcılar’da. Bizim arabalarımız da oraya hiç uygun değildi bebek arabalarımız böyle içine yani iki üç bebek koyacak gibi böyle. Ama büyük yerde tabii ki İstanbul’da trenlere binmek, oraya binmek, şuraya binmek minibüslere zor oluyor. O gün de ben o arabayla çıktım kahvemi aldım, bir gazetemi aldım oturdum bir banka, Avcılar’da. Açtım öyle bir gazeteyi, kahvem elimde, bebek de arabayla önümde böyle rahat rahat oturuyorum. Bir de bir otobüs geçti böyle şeyden belediye otobüsü. O otobüs nasıl doluydu, böyle insanla dolu o insanların hepsi kafaları döndü, böyle sanki bir olay var gibi döndü böyle herkes otobüs kaybolana kadar bana bakıyor kimse de yok ama o parkta” (B.A./Öğretmen/1989 Göçmeni).

Yukarıdaki alıntı, Türkiye'ye gelir gelmez bir kadının göçün ilk günlerinde kamusal alandaki bir deneyimi anlatıyor. Alıntıdan görüleceği üzere kadın olarak karşılaştığı durum kendisinde büyük bir şaşkınlık uyandırmış. Görüşmemiz sırasında yaşı oldukça ilerlemiş olmasına karşın bu durumu "hayatı boyunca hiç unutmadığını" anlatıyor. Görüşmelerde anlatılan kimi şeyleri araştırmamız sırasında görmemize rağmen bebek arabasının kendisini ya da fotoğrafını görme olanağı bulamadık. Bebek arabası doğum yapan kadınların genellikle kolay ulaşabileceği bir araçtır. Anlatılardan hacim olarak geniş ve oldukça sağlam bir teknik aksama sahip olduğu anlaşılıyor. Söylenildiğine göre bu tür araçlar genellikle Doğu Almanya'dan ülkeye getiriliyor. Çeşitli işlevler için kullanılabildiği gibi dayanıklılığı nedeniyle de bebek aramaları uzun bir süre elde kalabilmekte. Bebeği veya küçük çocuğu olan kadınlar göçle birlikte sahip oldukları bebek arabalarını mutlaka getirmeye çalıştıklarını söylüyor. Henüz almamış ise alıp öyle göç etmeyi düşündüklerini belirtiyor. İşlevsel özelliklerinin dışında görüştüğümüz kadınlar için bebek arabası cinsiyet kimliği, gündelik yaşamları ve kamusal alana çıkabilmek için oldukça incelikli bir anlam taşır. Bir yandan Bulgaristan'daki yaşantıyı hatırlamak bir yandan da daha önce bebek arabasıyla rahat bir biçimde gezme veya dolaşma alışkanlıklarını burada da sürdürmek isterler. Kamusal alandaki konumlarını buraya taşımanın bir yolu olarak da görürler. Böylelikle bebek arabası birçok işlevi yerine getirme ile cinsiyet kimliğine -kadınların kamusal alanda rahat ve özgür dolaşmasına- ve oradaki kültüre attettikleri özelliklere aynı anda göndermede bulunur.

Yukarıdaki sahne oldukça dikkat çekicidir. Kadınların kamusal alanda yer alış biçimlerine ilişkin anlattıkları başka örnekler de ilgiye değerdir. Oradaki giyim tarzları -ince dokulu ve genellikle diz üstü giysilerden oluşur. Kadın olarak rahat ve güvenli davranışları sahiptirler. Meslekleri konusundaki tutumları işlerini erkeklere benzer bir biçimde sahiplendikleri için cinsiyet ayrımını taşımaz. Tümü Türkiye'deki "ev hanımı" terimine şaşırmaktadır ve kendilerini bununla sınırlamaz. Dolayısıyla geldikleri ülke tamamen farklı bir yerdir. Bu açıdan da ulusal kimlik olarak yabancı olmasalar da temelde farklıdırlar.

Erkeklerin kamusal alanda yaşadıkları ve çeşitli alanlardaki deneyimleri de şaşırtıcı bir biçimde kadınlarınkine benziyor. Onlara göre de bir yandan ulusal kimlik ve gelenek olarak benzerlikler taşıyan öte yandan hiç benzemeyen bir ortama gelmişler. Toplamda bakıldığında "hayat tarzı ve yaşayış biçimi" olarak çok farklı iki kültürel ortamdır. Bu nedenle anlatıları çeşitli kültürel kırılmaları yansıtır. Türkiye'deki evlerin mimari ve başka özellikleri, geldikleri mahallelerdeki kişilerin gündelik yaşamlarındaki tutum ve davranışları, alışkanlıkları kendileri için daha önce asla aşına olunan bir durum değildir. *"Şimdi ilk önce bir şaşırdım. Sınırdan geçtim, geçtik ilk önce beni şaşırtan kiremitsiz evler çünkü herkes gücüne göre burada bina kaldırıyor ya..."*

Statüsüne göre. Ben Bulgaristan'da bizim köyümüz, evler sanki hepsi villa gibi. Sonra, sonra şey yaptım... (N.Ö./ Ebe-Hemşire/1978 Göçmeni).

"Tabii ki Bulgaristan'da burası kadar çok sık sık evler yoktu. Gördüğümde büyük apartman... Tabii yüksek binalar vardı o dönem de şimdiki kadar olmasa da yüksek binalar, sık sık evler... Çok hayretler içerisinde izledim tabii ki. O çocuk aklımla, o çocuk, çok farklı şeyler düşündüm, çok farklı şeyler gördüm" (N.K./Turizm-Otelcilik/ 1989 Göçmeni).

Türkiye'ye geldikten sonra nasıl giyinilmesi gerektiği, özellikle kamusal alanda hangi giysilerin tercih edilmesinin doğru olup olmayacağı önemli bir tartışma konusudur. Görüştüğümüz kadınlar Bulgaristan'daki gündelik yaşamlarında genellikle "kısa kollu elbiseler" ile günün gereklerine ve bulundukları sosyal ortama (okul, çalışma yaşamı ve tatil dönemlerine) uygun giysiler tercih ettiklerini belirtiyor. Pantolon veya şort gibi giysiler hem kadınlar hem de erkeklerin Bulgaristan'daki kamusal alana ilişkin anlatılarında sıklıkla yer alıyor. Ancak yukarıda şalvar veya benzer "geleneksel" tarzdaki giysiler için anlatıldığı gibi bu da kuşaklara göre değişiyor. Şort, mont ve kot pantolonlar 1970'lerden başlayarak 1990'larda ise giderek artan bir trendle yeni kuşakların beğenilerini yansıtıyor. Kısa kollu veya kısa etek boyuna sahip kadın giysileri de (genç kızlar arasında) esas olarak benzer bir seyir izliyor. Kadınların ve erkeklerin hemen hemen tümü bu giyim alışkanlıkları nedeniyle Türkiye'ye gelir gelmez çeşitli tepkilerle karşılaştıklarını - komşu ve yakınlarındaki kişiler tarafından sık sık uyarıldıklarını ve zaman zaman baskı yaşadıklarını- ifade ediyorlar. Oysa 1970'lerin sonu, 1980 ve daha çok da 1990'larda Türkiye'de kentsel orta sınıftan pek çok kadın ve erkek hem ev içinde hem de kamusal alanda yukarıda anlatılan giysilere benzer giyinmektedir. Hatta Türkiye'nin iyi eğitilmiş ve genellikle profesyonel işlerde çalışan kentli klasik orta sınıfının tipik giysileri arasında sayılabilir. Sınırlı bir biçimde ve tartışmalı da olsa dönemin bazı siyasi figürleri tarafından kamusal alanda giyilmiştir. Ayrıca söz konusu göç grubunun 1990'larda yaşadığı kamusal olarak görünür bir biçimde yaşanan "baskı" Türkiye'de de çeşitli sınıfların anlatılarında yer almaktadır. Dolayısıyla yaşam tarzı ve giysiler konusunda yaşananlar bazı yönlerden benzerdir. Buna karşın görüştüğümüz kişilerin büyük bir kısmı buraya geldiklerinde çeşitli "tavizler" vermelerine ve "uyum göstermelerine" rağmen Bulgaristan'daki yaşam ve giyim tarzlarından vazgeçemediklerini vurguluyorlar. Burada iş bulabilmek için ve daha sonra çalışma yaşamlarında verdikleri mücadeleye benzer bir biçimde bu alışkanlıklarını sürdürmek için de büyük bir mücadele verdiklerini ileri sürüyorlar.

Bu kısmı özetlemek gerekirse, görüşmelerimizde eğitim ve mesleki eğitim konusu belirgin bir biçimde öne çıkmaktadır. Kadınlar da erkekler de eğitimi en önemli konu olarak görmektedirler. Bulgaristan'da eğitimlerinin, özellikle teknik eğitimin kendi dönemlerinde oldukça nitelikli

olduğunu vurgulamaktadırlar. Bunu temelde Sosyalist sistemin bakış açısına bağlamaktadırlar. Söz konusu dönemin kazançları olarak görmektedirler. Onlara göre gördükleri eğitim, gündelik yaşamları, statü konumu ve haklar olarak eşitlikçi bir yapıya sahip olduğu gibi kadın ve erkek ayrımı içermemektedir. Meslek ve iş yaşamı esas olarak dikey bir hiyerarşiyi içermeyiz.

Bu bölümün konusu olan satılmayacaklara baktığımızda, bunların bazıları doğrudan görüştüğümüz kişilerin o dönem ulusal aidiyet ve kimliklere bakışlarını, tahayyül biçimlerini yansıtmaktadır. Bununla birlikte kadınların şalvar giymesi ulusal aidiyet ve temsilin yanı sıra gelenek ve modernlik (“eski” ve “yeni”) tartışmalarını içermektedir. Diğer bir ifadeyle kadınların şalvar giymesi konusu bir yandan 1970’lerde Bulgaristan’daki siyasi atmosferin ve Türklere yönelik baskının bir parçası olarak görülmektedir diğer yandan ise gelenek ve modernlik çerçevesinde bakılmaktadır. Ancak kuşaklar arasında olduğu gibi aynı kuşak içinde de bu konuda farklı görüşler bulunmaktadır. Şalvar veya benzer giysileri giymek temelde geleneğe (yani eskiye) ait görülmektedir. Ancak bu anlamı ulusal kimlikle ve ona atfedilen değerlerle de bağlantılıdır. Buna karşın ne olursa olsun yaşı ileri kadınların giymesinin uygun olabileceği düşünülmektedir. Yukarıdaki anlamları kaybolmasa da giymek konusunda günümüzde oldukça mesafeli bakmaktadırlar. Temelde nostaljik bir nesnedir.

Kadınların ve erkeklerin Türkiye’ye geldikten sonra kamusal alandaki deneyimlerinin büyük bir kısmı şaşırtıcı bir biçimde benzerdir. Tümüne göre “hayat tarzı ve yaşayış biçimi” olarak çok farklı bir kültürel ortama gelmişlerdir. Görüştüğümüz kişilerin tümü “iyi bir eğitim ve meslek bilgisiyle” buraya geldiklerini düşünmektedir. Buradaki yaşamlarını “başarıyla” sürdürmenin dışında ekonomiye ve istihdama önemli bir katkıda bulunduklarını söylemektedir. Türkiye’deki çalışma kültürü, dahası emek ilişkilerinin dönüşümünde bu kişilerin önemli roller üstlendikleri görülmektedir. Ayrıca bu açıdan oldukça ayrıcalıklı bir konuma sahiptirler. Onlara göre bunun somut tarihsel dayanakları bulunmaktadır. Büyük oranda daha önce bulundukları toplumdaki deneyimleri -aldıkları nitelikli eğitim, meslek bilgisi başta olmak üzere- sonucudur. Böyle bakıldığında da oldukça özgün bir konumu hakederler. İlginç bir biçimde Türkiye’de de gündelik yaşamda pek çok kişi bu göç grubuna yönelik benzer görüşe sahiptir. Dahası diğer göç gruplarına göre bu açıdan büyük bir itibar atfeder.

Bunlara rağmen başka bir yönden bakmak gerekirse hem bu göç grubunun kendisine yönelik bakışı hem de Türkiye’deki bakış açıları temelde çeşitli stereotiplere dayanır. Bunun yanı sıra etno-sentriktir. Ayrıca bu tür toplumsal yargılara aynı zamanda meta anlatılar olarak bakılırsa - bunun en iyi örneklerden biri söz konusu gruba yönelik Türkiye’de gündelik yaşamda sıkça yer alan “Avrupalı oldukları” yönündeki meta anlatıdır- hem grubun kendisinin hem Türkiye’deki

egemen bakışın ve meta anlatıların ne anlama geldiği ve üretimi ayrıntılı çalışmaları gerektirir. Özetle bu konuda belirli tarihsel kırılmaları hesaba katan, farklı disiplinlerin bakış açısıyla yapılmış kapsamlı bir tahlile ihtiyaç vardır.

5. SONUÇ

Bu proje, Bulgaristan göçmenlerinin Türkiye'deki deneyimlerine ve kültürel etkileşimlerine odaklanmaktadır. 1969-1978 “Yakın Akraba Göçü” ile 1989 “Zorunlu Göçü”nü konu edinmektedir. Amaçlanan, göçün ve göç sonrası toplumsal ve kültürel süreçlerin faili olan kişiler tarafından nasıl yaşandığı ve anlatıldığını görünür kılmaktır. Göç ve kültürel etkileşimin çeşitli boyutları (yaşanılan tarihsel ve kültürel kırılmalar) göç eden kişilerin anlatıları ve bakış açıları üzerinden ele alınmaktadır. Nihayetinde ise “entegrasyon”⁹, “uyum” ve “dahil olmanın” muhayyel sınırlarını tartışmaktadır. Dahası bunun ne kadar mümkün olabileceği sorusunu ortaya atmaktadır. Projenin dayandığı araştırma göç sonrasında Avcılar ve Gaziosmanpaşa semtlerine yerleşmiş (büyük oranda) kişilerle yapılmış derinlemesine görüşmelere, anlatılara ve maddi kültüre ilişkin verilere dayanmaktadır. Bu araştırmadaki çeşitli nesneler göçün ve kültürel etkileşimin kritik süreçlerindeki anlamını ve değişen konumlarını kapsamlı olarak incelemek için pek çok olanak sunmuştur. Projede, veriler değerlendirilirken anlatı tahlilinin faydalarının yanı sıra etnografik yöntem ve bakış açısından faydalanılmıştır. Projeden elde edilen sonuçlar aşağıda verilmiştir.

1) Bu projenin başlangıç noktasını 1978 ve 1989 dönemlerinde Türkiye'ye göç etmiş Bulgaristan vatandaşı Türklerin, Bulgaristan'ın söz konusu dönemi ve sosyalist rejimin kültürel kodlarıyla yetişmiş olduğu ve geldikleri toplumla güçlü bir etnik köken, dil ve dini ortaklıkları bulunduğu ancak Türkiye'deki deneyimlerinin tümüyle yeni bir karşılaşmayı da içerdiğidir. Projenin bulguları da sözkonusu grubun geldiği evsahibi toplumla hem farklılıklar hem de benzerlikler içerdiğini desteklemektedir. Bulgaristan Göçü, hem kültürel farkın hem de kültürel benzerliğin görüldüğü, dahası sürekliliklerin ve kırılmaların bulunduğu özgün bir tarihsel deneyim olarak ortaya çıkmaktadır.

2) Proje önerisinde yanıtlar aradığımız soruların başında göç eden grubun göç sonrası günümüzde Türkiye'de olmaktan ne anladıkları, aidiyet biçimlerini nasıl kurdukları, dahası kendilerini nasıl konumlandıkları gelmektedir. Bununla amaçladığımız, “nasıl bir kültürel

⁹Bulgaristan'lı göçmenlerle ilgili karşılaştırmalı bakış açısıyla yapılmış çalışmalardan biri için bkz. (N.A. Öner, 2013 ve 2015). Şirin Öner, “entegrasyon” kavramı yerine saha verilerine dayanarak başka kavramlar da önermektedir.

etkileşim?” veya “nasıl bir uyum ve aidiyet?” sorularına kapsamlı cevaplar verebilmektir. Görüştüğümüz kişilerin tümü Türkiye’de “başarılı olduklarını”, “ülkeye büyük bir katkıda bulunduklarını”, dahası “çok çalışarak” Türkiye’de “saygınlık” ve itibar kazandıklarını belirtmektedirler. Toplamda bakıldığında geldikleri topluma uyum sağlamada temel stratejilerini bunlar oluşturur. Bu aynı zamanda onların öznellik ve kimlik biçimlerinin asli bir unsurudur.

3) Buna karşın Türkiye’de büyük “hayal kırıklıkları” yaşadıklarını da ifade etmektedirler. Diğer bir ifade ile evsahibi toplumla karşılaşmaları çelişik ve çeşitli duyguları barındırır. Aslında her iki ülkede de zorluklar yaşamışlardır ve bunları aşabilmek için de pek çok konuda büyük bir mücadele vermişlerdir. Bulgaristan’da olduğu gibi burada da esas olarak farklı bir kültürel ve sosyal konumdadırlar. Ancak kendileri açısından “tam olarak toplumsal kabul bulup bulmadıkları” ise hâlâ büyük bir tartışma konusudur. Bu konudaki tarihsel/kültürel süreklilikleri ve kırılmaları görebilmek başka araştırmaları gerektirmektedir.

4) Gündelik yaşama ilişkin anlatılar göçten önce ve göçten sonraya ait olacak şekilde ikiye ayrılmaktadır. Göç öncesindeki süreçte özellikle çocuklukta Türk azınlığı ile birlikte geçirilen zaman genellikle göçmenlerin en olumlu duygularla hatırladıkları dönemdir. Benlik bilinci bu grupla ilişkili olarak kurulmaktadır. İlerleyen yıllarda Bulgar çoğunlukla girilen etkileşim azınlık olma farkındalığının artması ve etnisiteye dayanarak kurdukları kendi kültürel kimliklerine daha fazla bağlanmaları ile sonuçlanmaktadır.

5) Bulgaristan sosyalist rejiminin giderek artan baskıları, her iki göç grubunun (1989 göç grubu için daha da travmatik olacak şekilde) gündelik yaşamlarına olumsuz yönde etki etmiştir. Çok yakınlar dışında açıkça konuşulmasa da, Türkiye’ye göç fikrinin gündelik yaşamlarının üzerinde doğrudan etkisi vardır. Bulgaristan’daki gündelik hayatlarını sürdürmelerinde ciddi sorunlar yaşamaktadırlar. Göç etme/edememe haline bağlı olarak yatırım ve birikimlerin yönlendirilmesi, mülkiyetin edinilmesi/elden çıkarılması, eğitime devam etme/etmeme, askere gitme/gitmeme gibi kararlar alınmaktadır. Bu onlar açısından zor ve uzun bir süreçtir.

6) Göçten sonraki gündelik yaşam, öncesine göre önemli farklılıklar içermektedir. Bu farklılıklar genel olarak ekonomik sistem, eğitim sistemi ve çalışma örgütlenmesinde gözlemlenen “sisteme” ilişkin farklılıklar üzerinden dile getirilmektedir. Ancak bunun ötesinde, alışılan sosyal çevrenin kaybı da yalnızlık duygusu ve aidiyet eksikliği şeklinde yansımaktadır. Erkekler genelde cinsiyete göre şekillenen kahve yaşantısına veya benzer sosyalleşme gruplarına sahip değildir. Kendi cinsiyet grubundaki kişilerle sosyalleşme biçimleri de ağırlıkla bulundukları evlerde veya yakın akrabalar ve komşularla sınırlıdır. Bunun dışındakiler ise fabrika, atölye gibi üretim ve çalışma ortamlarında ve okullarda olabilmektedir. İlişkiler mekân olarak da daha çok

evler, mahallelerde okul ve çalıştıkları yerlerde gerçekleşmektedir. Bu mekanlarda gerçekleşen etkileşimler anlatılarda olumlu ya da olumsuz olarak yorumlanma konusunda farklılıklar gösterebilmektedir. Ancak genel olarak her birinin göçmenler için “uyum sağlamayı” gerekli kılan yanları vardır. Gündelik yaşamda girilen etkileşimlerde uyum sağlamanın, göçmenler tarafından çoğunlukla “tek taraflı çaba” olarak hissedilip yaşandığı anlaşılmaktadır.

7) Her iki göç grubunda da genel olarak kadın ve erkek anlatıları bazı yönlerden farklılıklar içermektedir. Erkek anlatılarında Türkiye’ye geldikten sonraki başarılar, kamusal alandaki sosyal yaşam, hem oradaki hem de buradaki yaşamlarına ilişkin çeşitli “kahramanlık” mitleri öne çıkmaktadır. Kadınların anlatılarının odağında ise genel olarak sosyal ilişkiler, dayanışma, somut deneyimler ve kritik zamanlardaki duygu durumları yer almaktadır. Ancak anlatı çalışmalarında söylenildiği gibi kadın ve erkek anlatıları genel olarak cinsiyet açısından değişse de cinsiyet grubu içinde de belirgin farklılıklar taşımaktadır. Bu çalışmanın bulguları da erkek anlatılarının değişkenliğini göstermektedir.

8) Kadınların göçe ve kültürel etkileşime ilişkin hikayeleri ile erkeklerin hikayeleri üslup ve yapı olarak da bazı yönlerden farklılıklar taşımaktadır. Kadınlar göçü, Türkiye’ye geldikten sonraki deneyimlerini ve ilk zamanlardaki yaşantılarını canlı sahnelerle anlatırken, erkeklerin anlatıları ise belli bir zamana odaklı, sıklıkla bilgi vermeyi tercih eden ve genellemeler içeren bir özellik göstermektedir. Bununla birlikte erkek anlatıları açısından şaşırtıcı örnekler de bulunmaktadır. Daha önemli bir bulgu ise görüştüğümüz erkeklerin büyük bir bölümü hegemonik bir cinsiyet kimliğini ve erkeklik anlatısını kurmamaktadır.

9) Kadınların göç sürecinde daha fazla etkin oldukları anlatılmaktadır. Bunun nedenlerinden biri kadınların kurdukları sosyal ilişkiler üzerinden dayanışma ve bu yolla edindikleri bilgi ve beceriyi göç gibi kritik süreçlerde etkin bir biçimde kullanabilmeleridir. Kendilerine yönelik politik atmosferin değişimi konusunda erkenden bilgi sahibi oldukları gibi Türkiye’deki akrabalarla ve yakınlarla kurulacak ilişkilerde kadınların etkin oldukları anlaşılmaktadır.

10) Görüştüğümüz kişilerin Türkiye’ye göç süreçlerindeki dayanışma ve bilgi edinme grupları temelde daha önce benzer bir biçimde göç etmiş yakın kişiler ile yakın akrabalarıdır. Akrabalık ve göçmen ağları gibi Bulgaristan ve Türkiye’deki komşular da büyük bir öneme sahiptir. Dolayısıyla pek çok katmanı içerir. Çeşitli sosyal ağlar ve akraba ağları ile kurulan ilişkilerin dayanışma ve etkileşimde ne kadar önemli olduğunu gösterir.

11) Göç ve kültürel etkileşimin asıl çerçevesini oluşturan faktör ise pek çok çalışmada belirtildiği gibi devletlerin rolü ve göçmenlere ilişkin aldıkları politik kararlardır. Bu nedenle görüştüğümüz kişiler her iki ülkedeki göçmenlere ve göçe ilişkin kararları, haberleri ve güncel gelişmeleri çok

yakından takip etmişlerdir. Bu araştırmanın bulguları kişilerin bu süreçte edindikleri bilgiyi şaşırtıcı biçimde ev içinde veya yakın akrabalarla dahi paylaşmadığını göstermektedir. Hatta görüşme sırasında bu konuyu ilk defa konuştuğunu söyleyen kişiler olmuştur. Yine çok az sayıda kişi göç sürecine ilişkin zorlukları, kimi bilgileri ve duygu durumlarını en yakın aile fertleri ile sınırlı düzeyde paylaşmıştır.

12) Ayrıca devletin entegrasyona dair uygulamalarının somut ve etkin olduğu ekonomi ve eğitim alanlarında (işe yerleştirilme, denklikler üzerinden okullara yerleştirilme, eğitim-öğretime kaynaştırma programları, kira yardımı vb.) uyum güçlüklerinin daha kolay bertaraf edildiği görülmektedir. Dolayısıyla devletlerin bu konudaki olumlu uygulamaları kritik önemdedir ve uyumu destekler.

13) Maddi kültür ve kültürel etkileşim anlatılarına baktığımızda, gerek kadın gerekse erkeklerin anlatılarında gündelik yaşamdaki etkileşimler anlatılırken nesneler benzer bir biçimde ve benzer bir sıklıkta yer almaktadır. Erkek ve kadınlar ilginç bir biçimde hangi kategoride olursa olsun (satılacak/satılmayacak) nesneler hakkında konuşurken benzer ekonomik terimlerle konuşmaktadırlar. Bu konudaki yaklaşımları belirgin bir kamusal-özel veya cinsiyet ayrımını yansıtmamaktadır. Her iki cinsiyet grubu mesleki teknik araç ve gereçler hakkında büyük bir ilgi ile konuşmaktadır. Mesleki kimlikleri ve Türkiye'deki etkileşimleri açısından, bu nesneler ve meslekleri onlar için büyük bir önem taşımaktadır. Kitap, çeşitli edebi eserler, müzik aletleri gibi nesneler ise ağırlıklı erkeklerin anlatılarında yer alıyor olsada yine de belirgin bir cinsiyet farkı anlatılarda bulunmaz. Göç eden grup için büyük bir sembolik önemi olan şalvar gibi giysiler (1970'lere kadar) ve bazı eşyalar ise erkeklerin anlatılarında olsa da kadınların anlatılarında daha fazla ön plan çıkmaktadır. Türkiye ile ve ulus kimliğine atıfla kurulan bağ en temelde sembolik nesneler üzerinden kurulmaktadır. Son olarak yukarıda anlatılan satılacak ve satılmayacak eşya ayrımı aslında her iki ülkedeki tarihsel, toplumsal ve kültürel bir kırılmaya işaret eder. Yani zor bir geçişi ifade eder. Bununla birlikte göç eden grubun her iki ülkede yeni bir takım stratejileri rahatlıkla üretebildiğini gösterir.

6. ÖNERİLER

Türkiye'nin en büyük göç gruplarından olmasına ve Bulgaristan göçünün uzun bir sürece dayanmasına karşın Bulgaristan göçmenlerinin hem gündelik yaşamda hem de kamusal tartışmalarda Türkiye'deki toplumsal ve kültürel konumları hala önemli bir tartışma konusudur. Grubun kendisi açısından da Türkiye'deki konumları ve kültürel olarak "tam olarak" kabul bulup bulmadıkları benzer biçimde çeşitli tartışmaları içermektedir. Bu çalışma, niteliksel bir araştırmadan giderek bu konuya incelikli yanıtlar verme çabası taşımaktadır. Ancak farklı

disiplinlerin birikimlerinden hareketle grubun yaşadığı tarihsel/kültürel süreklilikleri ve kırılmaları hesaba katan başka araştırmalar gerekmektedir.

Bulgaristan göçmenleri evsahibi kültürle –belki de diğer tüm göç gruplarından daha fazla olan benzerliklerine karşın- çeşitli alanlarda ve çeşitli yoğunlukta uyum güçlükleri yaşamışlardır. Ancak devletin entegrasyona dair uygulamalarının somut ve etkin olduğu ekonomi ve eğitim alanlarında (işe yerleştirilme, denklikler üzerinden okullara yerleştirilme, eğitim-öğretime kaynaştırma programları, kira yardımı vb.) uyum güçlüklerinin daha kolay bertaraf edildiği görülmektedir. Evsahibi kültürle ortak ve ait hissedilen bir toplumsal hayata katılımında ise göçmenlerin daha zorlandığı görülmektedir. Bu alanda görece bir uyumlanmadan söz edilse de bu tam bir aidiyetten ziyade geliştirilen çeşitli stratejilerle kendini makbul hale getirme ve kabul ettirme şeklinde gerçekleşmiştir. Bu tespitler, Türkiye'ye gelen diğer göçmen gruplarının entegrasyon ve uyum süreçleri ile ilgili sorunların tespiti ve çözümünde işlevsel olabilir

Proje öneri metninde belirtildiği gibi daha yakın dönemlerde ülkeye giren göçmenler, Suriyeli göçmenler başta olmak üzere başka göç grupları da (Türk Cumhuriyetlerinden gelen kişiler) farklı derecelerde de olsa Bulgaristan göçmenleri ile benzerlikler taşımaktadır. Bazı gruplar için dinsel aidiyet ortakken, bazıları için kullanılan dil ve etnik köken açısından Türkiye ile ortaklıklar kurulabilir. Böyle bakıldığında kimi açılardan benzer sorunların yaşanmakta olduğu ve olacağı varsayılabilir. Ekonomik ve kurumsal uygulamalar dışında Bulgaristan göçmenlerinin kendi süreçlerinde en zorlandıklarını dile getirdikleri konu göç ettikten sonra gündelik yaşamın çeşitli alanlarına tam olarak katılamamalarıdır. Bu onların gözünden eşit katılamamak anlamına geliyor. Bu durumun başka göç grupları için de önem taşıdığı düşünülebilir.

KAYNAKÇA

- Abbott, P. H. 2002. *The Cambridge Introduction to Narrative*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Altuntek, N. S. 2009. Yerlinin Bakışı-Etnografya: Kuram ve Yöntem. Ankara: Ütopya
- Andersen, H. S. 2014. "Spatial assimilation? The development in immigrants residential career with duration of stay in Denmark", *Journal of Housing and the Built Environment*, 31(2), 297-320.
- Anderson, B. 2007. *Hayali Cemaatler*, Çev. İskender Savaşır, İstanbul: Metis.
- Appadurai, A. 1986. "Introduction: commodities and the politics of value. The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective. Editör: Appadurai, A. Cambridge University Press.
- Atkinson P., Coffey, A. , Delamont, S., Lofland, J., Lofland, L. 2007. *Handbook of Ethnography*. London: Sage.
- Avcılar Belediyesi. "Avcılar'ın Tarihi".<http://avcilar.gov.tr/tarihi>. Son Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2021.
- Bayraklı, C. 2007. Dış Göçün Sosyo-ekonomik Etkileri. Görece Göçmen Konutları'nda (İzmir) Yaşayan Bulgaristan Göçmenleri Örneği. "Yüksek Lisans Tezi" (basılmamış), Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, 174 s., Aydın.
- Blumenstock, J., Chi, G., Tan, X. 2019. C.E.P.R. Discussion Papers. "Migration and Value of Social Networks", http://www.w.jblumenstock.com/files/papers/migration_networks.pdf, Son erişim tarihi: 15 Mayıs 2021.
- Blumer, H. 1969. *Symbolic Interactionism: Perspective and Method* (1. Basım). CA: University of California Press.
- Bora, A. 2005. *Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası* (1.Basım). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P., Wacquant, L. 2003. *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar* (1. Basım). İstanbul: İletişim.
- Bourdieu, P. 1977. *Towards a Theory of Practice* (1.Basım). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. 1986. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste* (1.Basım). London: Routledge.
- Brettell, C.B. 2000. "Theorizing Migration in Anthropology: The Social Construction of Networks, Identities, Communities and Globalspaces". *Migration Theory: Talking Across Disciplines*. Editör: Brettell, C., Hollifield, J.F. OX: Taylor and Francis.
- Bruner, J.S. 1990. *Acts of Meaning* (1. Basım). Cambridge, MA: Cambridge University Press.

Brunet-Jailly, E. 2005. "Theorizing borders: an interdisciplinary perspective". *Geopolitics* 10: 633–649.

Burrell, K. 2008 "Materialising the Border: Spaces of Mobility and Material Culture in Migration from PostSocialist Poland", *Mobilities* ,3 (3), 353 – 373.

Cabaniss, R.C. & Cameron, E.A. 2018. "Toward a Social Psychological Understanding of Migration and Assimilation", *Humanity & Society*, 42 (2), 171-192.

Caidi, N., & Allard, D. 2005. "Social Inclusion of Newcomers to Canada: An Information Problem?", *Library & Information Science Research*, 27(3), 302-324.

Caidi, N., Allard, D. Quirke, L. 2010. "Information practices of immigrants" *Annual Review of Information Science and Technology*, Vol.44 (1), 491-531.

Ciğerci-Ulukan, N. 2008. Göçmenler ve İşgücü Piyasası: Bursa'da Bulgaristan Göçmenleri Örneği."Doktora" tezi (basılmamış). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri ABD, 285 s., İstanbul.

Clandinin, D.; Connelly, F. 2000. *Narrative inquiry: Experience and story inqualitative research* (1.Basım). San Francisco: Jossey-Bass.

Colic-Peisker, W. 2008. *Migration, Class and Transnational Identities: Croatians in Australia and America* (1. Basım). Chicago: Illinois University Press.

Connelly, F. M., Clandinin, D. J. 1990. "Stories of experience and narrative inquiry", *Educational Researcher*, 19 (5), 2-14.

Cooley, C.H. 1902. *Human Nature and Social Order* (1. Basım). NY: Schibner.

Creswell, J. W. 2012. *Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research* (4. Basım). Boston: Pearson.

Czarniawska, B. 2004. *Narratives in Social Science Research* (1.Basım) UK: Sage Publications.

Damlapınar, M. 2009. Konya'nın Ilgın İlçesi'nde Bulgaristan'dan Göçen Orhaniye Köyü ile Kafkasya'dan Göçen İhsaniye Köyü'nün Sosyo Kültürel ve Dini Hayat Açısından Karşılaştırılması. "Yüksek Lisans" tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri ABD, 164 s., Konya.

Devlet Planlama Teşkilatı. 1990. "Bulgaristan'dan Türk Göçleri. DPT Sosyal Planlama Başkanlığı Hizmete Özel Rapor". Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı.1996."Türkiye'ye Göçmen Olarak Gelenlerin Yerleşimi" https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Turkiyeye_gocmen_olarak_gelenlerin_yerlesimi%e2%80%8b.pdf. Son Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2021.

Douglas, M. & Isherwood, B. 1996. "Malların Kullanımları". *Tüketimin Antropolojisi*. Çev. Erden Attila Aytekin. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Douglas, M. 2005. *Sağlık ve Tehlike: Kirlilik ve Tabu Kavramlarının Bir Çözümlemesi*. İstanbul: Metis Yayınları.

Eastmond, M. 2007. "Stories as lived experiences: Narratives in forced migration research", *Journal of Refugee Studies*, 20 (2), 248–264.

Eisenstadt, S.N. 1974. *Tradition in Modernizing Societies: Old and New Forms of Patrimonialism*. Boverly Hills: Sage Publications.

Er-Savaş, G. 2011. *Kültürlerarası İletişimde dış Göç Olgusu ve Kimlik Sorunu: 1989 Yılında Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen Türk Göçmenleri Üzerine Bir Çalışma (İstanbul İkitelli Örneği)*. "Yüksek Lisans" tezi (basılmamış), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kişilerarası İletişim ABD, 241 s., İstanbul.

Ergin-Çağatay, H.H. 2017. *1969-1978 Yılları Arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Yapılan Yakın Akraba Göçü (Trakya Bölgesine İskan Edilmiş Göçmenler Örneği)*. "Yüksek Lisans" tezi (basılmamış), Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bölgesel Araştırmalar ABD, 127 s., Çanakkale.

Garfinkel, H. 2015. *Etnometodolojide Araştırmalar (1.Basım)*. Ankara: Heretik.

Gaziosmanpaşa Belediyesi." İlçe Tarihi". <https://www.gaziosmanpasa.bel.tr/det/124/ilce-tarihi>, Son Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2021.

Geertz, C. 2008. "Yerli Gözüyle: Antropolojik Anlamanın Doğası Üstüne Parçalarla Bütünlüğü Bağlamak," *Toplum Bilimlerinde Yorumcu Yaklaşım*. Editörler: Rabinow, P. ve Sullivan, W. ed., İstanbul: Deniz Yayınları.

Giddens, A. 1984. *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge [Cambridgeshire]: Polity Press.

Glick-Schiller, N., Bash, L., Blanc, C. 1992. "From immigrant to transmigrant: Theorizing transnational migration", *Antropological Quarterly*, 68(1), 48-63.

Goffman, E. 1972. *Encounters: Two Studies in the Sociology of Interaction (1.Basım)*. London: Penguin Books.

Goffman, E. 2009. *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu (1.Basım)*. İstanbul: Metis.

Goffman, E. 2014. *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar (1. Basım)*, Heretik: Ankara.

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. "Kitlemel Akınlar". <https://www.goc.gov.tr/kitlemel-akinlar>, Son Erişim Tarihi: 18 Haziran 2021.

Güler, A., Halıcıoğlu, M.B., Taşgın, S. 2015. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Gürbilek, N.1992. Vitrinde Yaşamak. İstanbul: Metis Yayınları.

Gross, D.1992. The Past in Ruins Tradition and the Critique of Modernity. Amherst: University of Massachusetts Press.

Gsir, S. 2014. "Social Interactions Between Immigrants and Host Country Populations: A Country-of-origin Perspective". <https://cadmus.eui.eu/handle/1814/31243> Son erişim tarihi: 30 Temmuz 2019.

Hannam, K , Sheller M & Urry J. (2006) "Editorial: Mobilities, Immobilities and Moorings", Mobilities, 1(1), 1-22.

Harris, J.R.,Todaro, M.P. 1970. "Migration, unemployment and development: A two-sector analysis", The American Economic Review, 60(1), 126-142.

Hart, K. 2011. Modernliği Dokumak: Bir Batı Anadolu Köyünde Hayat, Aşk ve Emek. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Herman, D. 2004. Story Logic: Problems and Possibilities of Narrative. Lincoln and London: University of Nebraska Press.

Herman, D. Jahn, M. and Ryan, M. 2005. Routledge Encyclopedia of Narrative Theory. London and New York: Routledge.

Hobsbawm, E. 1983. "Gelenekleri İcat Etmek". Geleneğin İcadı. Editörler: Hobsbawm, E. ve Ranger, T., İstanbul: Agora Kitaplığı.

Hocaoğlu, B., Mutluer,M. 2008. "İzmir Sarnıç örneğinde Bulgaristan göçmenlerinin yerleşme özellikleri," V. Ulusal Coğrafya Sempozyumu , vol.1, Türkiye, 189-198.

Hocaoğlu, B. 2015. "Ulus-Aşırı Siyasal Bir Aktör Olarak Türkiye'deki Bulgaristan Göçmenleri" Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi, 1(1), 13-28.

Holliday, A. 2002. Doing and Writing Qualitative Research (1. Basım). London: Sage.

İçduygu, A., Sirkeci, İ. 1999. "Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde göç hareketleri". 75 Yılda Köylerden Şehirlere, İstanbul: İş Bankası- Tarih Vakfı Ortak Yayınları.

Karakılıç, İ.Z. 2007. The Work Strategies and Experiences of the Wave of 1989 Immigrants from Bulgaria Settled in Ankara, "Yüksek Lisans" tezi (basılmamış),Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitü, Sosyoloji ABD, 172 s., Ankara.

Keyder, Ç.-Yenal, Z. 2020. Bildiğimiz Tarımın Sonu: Küresel İktidar ve Köylülük. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kopytoff, I. 1986. "The cultural biography of things: Commoditization as process". The Social Life of Things: Commodities in Cultural perspective. Editör: Appaduria, A. , Cambridge: Cambridge University Press.

Kritz, M.M., Lim, L.L., Zlotnik, H. 1992. International Migration Systems: A Global Approach (1. Basım). Oxford: Clarendon Press.

Kurtuluş, G. 2017. 1989 Bulgaristan Göçü: Bornova Örneğinde Sözlü Tarih Çalışması. "Yüksek Lisans" tezi (basılmamış), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Tarihi ABD, 190 s., İzmir.

Kümbetoğlu, B. 2005. Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma (1. Basım). İstanbul: Bağlam.

Lee, E.S. 1966. "A theory of migration", Demography, 3(1), 47-57.

Mai, U. 2005. 'İdealinizdeki Ev' Mitolojisi Kültürel Sınırları Aşarak İstanbul'a Ulaştı'. Mekân, Kültür, İktidar. Derleyenler: Öncü, A. ve Weyland, P., İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. 2004. "Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma". Türk Modernleşmesi. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mason, J. (1996) Qualitative Researching, London: Sage.

Massey, 2002. "Towards an integrated model of international migration", Eastern Journal of European Studies, 3(2), 9-35.

Maxwell, J. A., Chmiel, M. 2014. "Generalization in and from qualitative analysis". The Handbook of Qualitative Data Analysis.
Editör: Flick, U. LA, New Delhi, London: Sage.

Mead, G.H. 1967. Mind, Self and Society (1. Basım). Chicago: The University of Chicago Press.

Meeker, Michael, E. 2005. İmparatorluktan Gelen Bir Ulus, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Mies, M. 1990. "Feminist Araştırmalar İçin Metodolojiye Doğru". Kadın Araştırmalarında Yöntem.
Editör: Çakır, S., Akgökçe, N. İstanbul: Sel.

Miller, D. 1998. Material Cultures: Why Some Things Matter. Chicago: The University of Chicago Press.

Morva, O. 2013. "Teori ve Pragmatik Sosyal Teori: İletişim Düşüncesi Üzerinden Kurulan Ortaklık", Kültür ve İletişim, 2 (16), 9-45.

Öncü, A. 2005. "İdealinizdeki Ev' Mitolojisi Kültürel Sınırları Aşarak İstanbul'a Ulaştı". Mekân, Kültür , İktidar. Derleyenler:
Öncü, Ö. ve Weyland, P., İstanbul: İletişim Yayınları.

Shils, E. 1961. "Centre and periphery". The Logic of Personal Knowledge: Essays Presented to Michael Polanyi. London: Routledge & Kegan Paul.

Smith, A.D. 1986: The Ethnic Origins Of Nations. Oxford: Blackwell

Steen, G. 2005. "Metaphor", Routledge Encyclopaedia of Narrative Theory. Editörler: Herman, D., Jahn, M., Ryan, M., London and New York: Routledge.

Şirin Öner, N. A. 2013. "Göç ve Sonrası Ahıska Türkleri ile Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göçü ve Uyum Süreçlerinin Karşılaştırılması", Yüksek Öğretim Kurumu tarafından maddi olarak desteklenmiş araştırma projesi (2010-2013).

Şirin Öner, N. A. 2015. "Social Integration of Forced Migrants The Case of 1989 Emigresfrom Bulgaria in Tekirdağ," History Research ,5, 45-60.

Özbudun, S. 2003. "Gelenek". Antropoloji Sözlüğü. Haz.Emiroğlu, K. ve Aydın, S. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Özcan, K.E. 2016. Soğuk Savaş Dönemi'nde Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göçü: Bursa Örneği. "Yüksek Lisans" tezi (basılmamış), Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi ABD, 230 s., Ankara.

Özsan, G. 2008. "Baltaya İmzasını Atan Usta: Sıcak Demircilik ve Dövme Kastamonu Baltası Üzerine Bir Araştırma" Folklor/Edebiyat, 14 (56), 261-275.

Özsan, G. 2010. "Beyoğlu'nda iki berber: İki ayrı anlatı tipi ve iki ayrı erkeklik". Toplum ve Bilim. Sayı 117: 86-118.

Özsan, G. (2011). "Kültür ve Gelenek". Kültür Sosyolojisi Ders Kitabı. Editörler: Ergur, A. ve Gökalp, E., Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayını: Eskişehir.

Özsan, G. 2016b. "Türkiye'nin sosyal dokusunda devam eden ve etmeyen unsurlar: Eşraf aileleri ve eğitim". Türkiye'de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik. Ed. Sunar, L. İstanbul: Metis.

Özsan, G. 2016a. "Shopkeepers, Women, and Gendered Narratives". Sociology and Anthropology. Vol. 4 (9): 806-814.

Özsan, G. 2017. "Etnografi ve Tarihin Arayüzünde: Çıraklık Hakkındaki Mit ve Anlam Haritaları", Toplum ve Bilim, 2017/142, 56-78.

Özsan, G. 2018. "Türkiye'nin Sosyal Dokusunda Değişen ve Değişmeyen Unsurlar: Eşraf Aileleri ve Eğitim", Türkiye'de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik, Editör: Sunar, L., İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.

Özsan, G. 2019. Cinsiyet, Dükkân ve Semt: Moda'nın Esnaf Kadınları. İstanbul: Libra Kitap ve Yayıncılık.

Öztürkmen, A. 2003. "Remembering Through Material Culture: Local Knowledge of Past Communities in a Turkish Black Sea Town", Middle Eastern Studies. 39 (2): 179-193.

Öztürkmen, A. 2011. "Sözlü Tarihin Poetikası: Anlatı ve Gösterim". Edebiyatın Omuzundaki Melek: Edebiyatın Tarihle İlişkisi Üzerine Yazılar. Yay. Haz.Uysal, Z., İstanbul: İletişim Yayınları.

Palaman, N. 2005. Sakarya'da Yaşayan Bulgaristan Türkleri'nde Geçiş Dönemleri (doğum-evlenme-ölüm). "Yüksek Lisans" tezi (basılmamış), Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD, 343 s., Sakarya.

Parla, A. 2006. "Longing, Belonging and Locations of Homeland among Turkish Immigrants from Bulgaria", South East

European and Black Sea Studies. Vol. 6 (4), pp. 543-557.

Pınar, M. 2014. Bulgaristan Türklerinin 1950-51 ve 1989'da Türkiye'ye Göçleri ve İki Göçmen Grubunun Kültürel Özelliklerinin Karşılaştırılması: Bursa Örneği. "Doktora" tezi (basılmamış), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi ABD, 311 s., Bursa.

Piore, M. 1979. Birds of Passage: Migrant Labor and Industrial Societies (1.Basım). Cambridge: Cambridge University Press.

Pries, L. 1999. Migration and Transnational Social Spaces (1. Basım). Aldershot: Ashgate.

Quiminal, C. 2015. "Göçler". Eleştirel Feminizm Sözlüğü, Çev. Savran, G.A., Ankara: Dipnot.

Ramadan, N. 2019. Göçün İnsanlar Üzerindeki Etkisinin Sosyal Bağlamda Araştırılması: Bulgaristan Göçü. "Yüksek Lisans" tezi (basılmamış), Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İnsan ve Toplum Araştırmaları ABD, 114 s., Edirne.

Randall, W.L. 1999. Bizi 'Biz' Yapan Hikâyeler: Kendimizi Yaratma Üzerine Bir Deneme. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Ryan, M. 2007. "Toward a Definition of Narrative". Cambridge Companion to Narrative. Editör: Herman, D. Cambridge: Cambridge University Press.

Salter, B. M. 2008. "When the exception becomes the rule: borders, sovereignty and citizenship", Citizenship Studies, 12 (4), 364-380.

Schultz, A. 1932. The Phenomenology of the Social World (1.Basım). IL: North Western University Press.

Silvio, D.H. 2006. "The information needs and information seeking behaviour of immigrant southern Sudanese youth in the city of London, Ontario: an exploratory study", Library Review, 55 (4), 259-266.

Stanley, L., Wise, S.1990. "Feminist Araştırmalar için Metodolojiye Doğru". Kadın Araştırmalarında Yöntem. Editör: Çakır, S., Akgökçe, N., İstanbul: Sel Yayıncılık.

Stark, O., Bloom, D.E. 1984. "New economics of labor migration", American Economics Review, 75(2), 173-78.

Stouffer, S.A.1940. "Intervening opportunities: A theory relating mobility and distance", American Sociological Review, 5, 845-867.

Şimşek Çağlar, A. 2003. "İki Elde Bir Sehpa", Kültür Fragmanları: Türkiye'de Gündelik Hayat, Haz. Kandiyoti, D. ve Saktanber, A., İstanbul: Metis Yayınları.

Taylor, J.E. 1986. "Differential Migration, Networks, Information And Risk". Research in Human Capital and Development. Editör: Stark,O. Greenwich, CT: JAI Press.

Thomas, W.I., Znaniecki, F. 1918. The Polish Peasant in Europe and America (1. Basım). IL: The University of Chicago Press.

Thompson, P. 1999. Geçmişin Sesi: Sözlü Tarih. Çev. Şehnaz Layıkel. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Thornberg, R., Cahrmaz, K. 2014. Grounded Theory and Theoretical Coding,” The Sage Handbook of Qualitative Data Analysis, Editör: Flick, U. Sage, London: 153-169.

Turner, J.H. 1988. A Theory Of Social Interaction (1. Basım). CA: Stanford University Press.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2000. Bulgaristan Doğumlu Nüfus İstatistikleri. Ankara.

Urrieta L.JR. 2018. “Cultural Identity Theory and Education: What We Have Learned About Şeşves and Others”, Cultural Constructions of Identity : MataEthnography and Theory. Editörler: Urrieta, L. JR. & Noblit, G. W. NY: Oxford University Press.

Uzuner, B. 2019. 1950-51 Yıllarında Bulgaristan’dan Türkiye’ye Göçler ve Kırklareli Vilayetine Etkileri. “Yüksek Lisans” tezi (basılmamış), Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul.

Valenta, M. 2010. “Refugee’s Social Trajectories and Trajectectories of Self”, Qualitative Social Research, 11 (2).

Webster, L., Mertova, P. 2007. Using Narrative Inquiry as a Research Method (1. Basım). OX: Routledge.

Vertovec, S. 2001. “Transnationalism and identity”, Journal of Ethnic and Migration Studies, 27(4), 573-582.

Winiarska, A., 2015. “Intercultural Neighbourly Encounters in Warsaw From the Perspective of Goffman’s Sociology of Interaction”, Central and Eastern European Migration Review, 4 (2), 43-60.

Woodward, I. 2016. Maddi Kültürü Anlamak. Çev. Ferit Burak Aydar. İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Yıldırım, A., Şimşek, H. 2018. Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Seçkin Yayıncılık.

Young I.M. 1997. Intersecting Voices Dilemmas of Gender, Political Philosophy and Policy. New Jersey: Princeton University Press.

Zelinsky, W. 1971. “The hypothesis of the mobility transition”, Geographical Review, 61(2), 219-249.

EK.1 Kùltùrlerarası Etkileşim Pratiğı Olarak Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göç: 1969-78 Yakın Akraba Göçü ile 1989 Zorunlu Göçü'nün Göçmenlerin Deneyim Anlatıları Üzerinden Analizi Projesi Derinlemesine Görüşme Soruları

1. Göç etmeden önce, Bulgaristan'da nasıl bir yaşantınız vardı?
2. Göç etmeye nasıl karar verdiniz?
3. Ailenizde ve yakınlarınız arasında bu konu konuşuluyor muydu? Neler konuşuluyordu?
4. Orada kimlerle sosyal ilişkileriniz vardı? (Arkadaş ve komşularınız)
5. Sınıra nasıl vardınız? (kimlerle ve hangi araçlarla) ve bize her iki tarafı biraz anlatır mısınız?
6. Hangi semtlere gittiniz ve sizce bunun nedeni neydi?
7. Geldiğiniz semtteki ortamı bize anlatır mısınız? (Göçten önce yaşanan yerle arasında karşılaştırma yaparsak neler söylenebilir?)
8. Geldiğiniz yerde Bulgaristan göçmenleri dışında kimler vardı?
9. İlk günlerdeki sosyal ilişkilerinizi bize anlatır mısınız?
10. Daha çok kimlerle konuşuyordunuz? (Neden)?
11. O günlerde evin içinde neler konuşulduğunu hatırlıyor musunuz?
12. Size ilk geldiğinizde en zor gelen ne olmuştu? (Sonra ne oldu?)
13. Bize şu anki hayatınızı anlatır mısınız?